

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1965

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 3. SZ. 201—296. I. BUDAPEST, 1965. JÚLI.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: HERVAY Ferenc tudományos kutató, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VITA ZSIGMOND könyvtáros, AIUD, DOROTHEA SASU, a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, BUCUREȘTI, KOMORÓCZY GYÖRGY, a történettudományok kandidátusa, levéltári igazgató, DEBRECEN, PALATKÁS BÉLA, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtárának munkatársa, MÓRA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, ANTONIN MĚŠTAN, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, PRAHA, BREDÁR GYULA, a prágai egyetem előadója, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATHONA GÉZA tudományos kutató, Szekszárd, KENÉZ ERNŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, HORVÁTH TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos főmunkatársa, GÁBOR DÉNES, a Központi Egyetemi Könyvtár munkatársa, Kolozsvár, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, POLZOVICS IVÁN, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NÉMETH BÉLA, az Országos Orvostudományi Könyvtár osztályvezetője, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BOROSY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSÁ GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, GYÖRGY JÓZSEF, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400.

FERENC HERVAY

L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle

I. Jusqu'à nos jours peu de recherches bibliographiques ont été faites en Hongrie sur les anciens livres cyrilliques imprimés en Transylvanie. Károly SZABÓ dans le tome II de son *Régi Magyar Könyvtár*, publié en 1885, ne connaissait que 7 (No 35, 79, 82, 153, 158, 161 et 170) sur 37 cyrilliques vieux-slaves et roumains du XVIe siècle, imprimés en Transylvanie et connus aujourd'hui, mais il n'en a décrit que le dernier, le *Palia* d'après examen direct, quant aux autres six, il a employé des données de seconde main.

En 1890, Antal HODINKA, en résumant la bibliographie de KARATAEV¹ fait connaître dans *Magyar Könyvszemle*² 10 cyrilliques vieux-slaves ecclésiastiques du XVIe siècle, imprimés en Transylvanie, dont 7 ne figuraient pas encore chez K. SZABÓ.

En 1903 fut publié le premier tome de la bibliographie roumaine fondamentale de I. BIANU et N. HODOȘ,³ qui s'occupait des anciens livres roumains. On y trouve — y compris les compléments publiés à la fin du tome — 38 ouvrages du XVIe siècle. Il y en a 29 qui peuvent être considérés comme des imprimés de Transylvanie, le reste comme des imprimés de Valachie. L'un⁴ des ouvrages provenant de la Transylvanie doit être refusé à cause des données fausses. Endre VERESS⁵ a fait un résumé hongrois des articles de la *BRV*. concernant la Transylvanie. Ce n'est que dans le cas d'un ouvrage du XVIe siècle,⁶ qu'il indique des données nouvelles. SZTRIPSZKY⁷ a emprunté en 1912 mot-à-mot la description de VERESS. En 1931 les mêmes articles furent publiés par VERESS en partie de nouveau en langue roumaine.⁸

En 1944, le tome IV de la *BRV*, comprenant des compléments et des suppléments, fait connaître encore 12 cyrilliques de Transylvanie du XVIe siècle. J'ai constaté cependant que trois de ces ouvrages sont identiques à ceux décrits déjà sous un autre numéro. Depuis ce temps le nombre des livres

¹ KARATAEV, И.: Описание славяно-русских книг. Санктпетербург. 1883.

² HODINKA A.: *Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ó-szláv nyomtatványok* Magy. Könyvszle. 1890, p. 102—125.

³ BIANU—HODOȘ: *Bibliografia românească veche 1508—1830*. T. I. București, 1909. (Abrégé dans ce qui suit: *BRV*.)

⁴ *BRV* t. I No 14.

⁵ VERESS E.: *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808)*. Erdélyi Múzeum. 1910, p. 147—157 etc. Tirage à part: Kolozsvár, 1910.

⁶ *Ibid.* p. 10—12: *Tălcuț evangeliilor și Molitveniciu rumânesc*.

⁷ SZTRIPSZKY H.: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912.

⁸ VERESS, A.: *Bibliografia română-ungară*. Vol. I. București, 1931.

connus sur notre territoire n'a pas augmenté. BADALIĆ et JUGĂREANU⁹ ne puisaient leurs données que dans la *BRV*.

Il est à mentionner encore, dans la littérature étrangère, ŠAFAŘÍK¹⁰ qui a décrit déjà en 1865, avant K. SZABÓ et KARATAEV, 6 cyrilliques de Transylvanie, mais il a cherché leur lieu d'impression pour la plupart en Valachie.

Il y a beaucoup d'études en langue roumaine sur ce sujet. C'est surtout l'activité typographique de CORESI (1556—1583) qui fut souvent décrite, puisque presque les trois quarts des livres roumains et des livres slaves ecclésiastiques destinés aux Roumains furent imprimés dans son atelier.¹¹

La rareté des exemplaires rendait la recherche des cyrilliques de Transylvanie extrêmement difficile. La Bibliothèque de l'Académie Roumaine possède la collection la plus complète: sur les 37 ouvrages mentionnés et imprimés en Transylvanie elle garde 22 exemplaires ou fragments. A Brassó (Braşov), Kolozsvár (Cluj), Leningrad et Moscou ne se trouvent que 4—8 exemplaires. En Hongrie ce n'est que la Bibliothèque Nationale Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár = OSzK) qui a des exemplaires de 6 ouvrages.¹² A l'Ouest au-delà de Budapest, aucun exemplaire n'est connu. L'attention des chercheurs roumains a été attirée surtout par les premiers monuments de la langue et de la littérature roumaine, par les 14 livres cyrilliques de XVIe siècle écrits entièrement ou bien en partie en langue roumaine. Une partie importante de ces anciens ouvrages a été publié en fac-similé ou en édition critique.

II. Les premiers livres cyrilliques sortaient en 1491 de l'imprimerie de Fiol SWEYPOLT à Cracovie. Déjà en 1494 paraît aussi dans les régions sud-slaves à Cetinje un ouvrage cyrillique imprimé dans l'atelier du moine MACARIE¹³ sur commande de Gjuragj CRNOJEVIĆ. MACARIE se procurait son outillage à Venise, dans l'un des centres de l'art de l'imprimerie au XVIe siècle et probablement il y apprenait aussi le métier de typographe. Après le tournant du siècle nous ne connaissons plus d'imprimés de Cetinje. En 1508 apparaît de nouveau le moine MACARIE en Ungro-Valachie: c'est ainsi que la Valachie

⁹ BADALIĆ, J.: *Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke*. Aureliae Aquensis [Baden], 1959. (Dans ce qui suit: *Badalić*.) — JUGĂREANU, V.: *Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke*. Baden, 1959.

¹⁰ ŠAFAŘÍK, P. J.: *Geschichte der südslawischen Literatur*. Bd. III. Prag, 1865, p. 255—280, No 213, 224, 247—250.

¹¹ Nous trouvons la littérature relative en langue roumaine publiée jusqu'à 1944 sous les articles des tomes I et IV de la *BRV*. Les études publiées récemment sont citées dans la préface de l'édition critique de *Tetraevanghelul tiparit de C resi* (Bucureşti, 1963) publiée par Florica DIMITRESCU, — dans les études de MOLIN, V.: *Cresi editor și tipograf* (Biserica Ortodoxă Română 1959, p. 307—321) et de PANAITESCU, P.: *Începuturile scrisului în limba Română* (Studii și cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 107—134).

¹² *BRV* t. I No 10, 11, 28, 30; t. IV No 3, 6. La Bibliothèque Nationale Széchényi de Budapest conserve en outre des microfilms de 26 ouvrages. 21 cyrilliques du XVIe siècle sont entrées en possession de la bibliothèque en 1919 comme don par testament de l'excellent bibliophile, Gyula TODORESZKU avec toute sa bibliothèque. Mais il n'y avait parmi eux que cinq cyrilliques du XVIe siècle imprimées en Valachie ou en Transylvanie (*BRV* t. I. No 1, 3, 11, 28, et t. IV. No 6); cf. PHILOBIBLOS [KÓHALMI Béla]: *Tcdoreszku Gyula dr. gyűjteménye*. Könyvtári Szemle. 1914. p. 175 et AKANTISZ V.: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Hurvath Aranka régi magyar könyvtára*. Bp. 1922. p. 90.

¹³ MACARIE imprimait à Cetinje quatre livres (*Badalić* No 8—9, 11—12).

fut appelée dans ce temps-là. De 1507 à 1512 trois livres vieux-slaves — *Liturgia*, *Octoih* et *Cetvoroblagovestie*¹⁴ — sortaient de son atelier.

De 1512 à 1544, on ne trouve pas d'imprimerie sur le territoire de la langue roumaine. Dans ce temps-là (1519—1538) les livres liturgiques pour l'église orthodoxe furent imprimés dans l'atelier de Božidar VUKOVIĆ à Venise. La *BRV* t. I No 4 mentionne un *Octoih* prétendument imprimé en 1535 en Ungro-Valachie, que le professeur de théologie MIRONESCU a vu dans le monastère Laura à Athos. Il me paraît très probable qu'il n'a pas bien lu les deux derniers chiffres de l'année: ΜΓ (= 43) au lieu ΠΓ (= 83). Dans ce cas le livre ne fut pas imprimé en 1535 — selon l'ère byzantine en 7043 — mais il est identique avec l'*Octoih II*, imprimé par CORESI 40 ans plus tard en 7083, c'est-à-dire en 1575. — *Molitvenic*, décrit dans la *BRV* tome IV No 1, n'a pas été fait en Valachie, mais à Venise¹⁵ vers 1538/40.

Il semble que les typographes de l'imprimerie de Božidar VUKOVIĆ se dissipaient entre 1539 et 1544: en 1539 c'est à Gračanica, dans les années entre 1549—1557 c'est dans le monastère de montagne serbe Mileševo qu'une imprimerie fonctionnait. En même temps, c'est-à-dire en 1544, deux imprimeries commencent à travailler sur le territoire de la langue roumaine, à Nagyzeben et à Tîrgoviște.

L'imprimerie de maître PHILIPPE fonctionnait à Nagyszeben de 1544 à peu près jusqu'à 1550.¹⁶ Il est possible, qu'il ait appris lui aussi le métier à Venise. A Tîrgoviște c'est Dimitrij LIUBAVIĆ, le petit fils de Božidar VUKOVIĆ qui dirigeait l'imprimerie entre 1544 et 1547.¹⁷ Le moine MOISI qui imprimait en 1536 et en 1538 à Venise,¹⁸ y travaillait aussi.

III. Les types cyrilliques de Tîrgoviște employés par LIUBAVIĆ ont été empruntés 10 ans plus tard par OPREA logofăt (clerc) et par le diacre CORESI. Ils ont commencé leur activité probablement à Brassó, où ils pouvaient recevoir du papier. Entre le 12 juin 1556 et le 14 janvier 1557 c'est ici qu'un *Octoih*¹⁹ fut imprimé. De son épilogue nous apprenons, que le livre fut imprimé sur la commande du juge de Brassó, Johann BENKNER. Qu'est-ce qui pouvait pousser le luthérien BENKNER à éditer un livre liturgique orthodoxe? BENKNER était le propriétaire du moulin à papier de Brassó²⁰ qui existait dès 1546; il avait donc un grand intérêt matériel à ce que l'édition des livres se développât. L'imprimerie célèbre de HONTERUS à Brassó était dirigée après la mort de son fondateur par Valentin WAGNER. En 1556, quand l'impression de l'*Octoih* a été commencée, WAGNER était peut-être déjà malade, et il mourut le 2 septembre 1557.

¹⁴ *BRV* t. I No 1—3. Selon GRECU, A.: *Contribuții la începuturile tipografiei slave în Țara Românească* (Studii și cercetări de bibliologie. I. 1955, p. 233—238) ces trois livres ne furent pas imprimés dans la capitale de la Valachie, Tîrgoviște, mais dans le monastère Snagov près București. — Cf. aussi PANAITESCU: *Liturgierul lui Macarie și începuturile tipografiei în Țările Române* (București, 1961.).

¹⁵ Cf. *Badalić* No 47.

¹⁶ Sur maître PHILIPPE cf. mon étude publiée dans le numéro précédant du *Magy. Könyvszle.* 1965, p. 119—127.

¹⁷ Cf. *BRV* t. I No 6—8; *ibid.* p. 514 No 7—8 et t. IV p. 167—169.

¹⁸ *Badalić* No 40 et 45.

¹⁹ *BRV* t. IV p. 3—6 No 3. József FAZAKAS rendait compte de l'exemplaire de la Bibl. Nat. Széchényi: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1959, p. 19—20.

²⁰ JAKÓ Zs.: *Az erdélyi papírművek feudáliszkori történetének vázlata.* Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia, fasc. 2 (1962) p. 62.

BENKNER craignait à juste titre que son papier ne trouvât assez de consommateurs et c'est pourquoi il faisait venir OPREA et CORESI à Brassó. Le déménagement des petites imprimeries n'était pas rare à ce siècle. Il y en a beaucoup d'exemples aussi dans notre pays: Rudolf HOFFHALTER, Gál HUSZÁR, MANTSKOVIT et MANLIUS, typographes de Hongrie ne travaillaient pas longtemps dans le même lieu. Le déménagement entre Tirgoviște et Brassó même trois fois ne pouvait être un événement très rare. Il peut être expliqué aussi par un changement de la domination turque.

Un semestre après la publication de l'*Octoih* à Brassó, CORESI imprimait déjà indépendamment à Tirgoviște du 8 juillet 1557 au 30 juillet 1558 un *Triod Perticostar*²¹ richement illustré par des gravures sur bois, imprimé à l'aide de caractères employés aussi à Brassó et en collaboration de 10 apprentis. C'est en même temps le dernier imprimé roumain de Tirgoviște du XVIe siècle. Après quelques années, la tyrannie turque fait taire pour longtemps toutes les imprimeries dans les Balkans. Le lieu d'impression des livres roumains et vieux-slaves ecclésiastiques de rédaction médio-bulgare du XVIe siècle doit être cherché après 1558 en Transylvanie. Pendant 3 décades, l'imprimerie de CORESI y était la plus importante.

IV. Nous ne savons guère davantage du personnage de CORESI que ce qu'il dit de lui-même dans les épilogues de ses livres. Les chercheurs roumains avaient fait beaucoup d'hypothèses sur son origine.²² Selon les uns il est un Grecque d'origine de l'île de Chios. Un autre avis prétend qu'il soit venu de Venise ou bien qu'il appartienne à la parenté de CORESI grammaticus, mentionné dans les documents entre 1527 et 1544 et à la parenté de CORESI logofătul qui écrivait à Bucarest en 1568. Dans nos jours, TEODORESCU²³ le prend pour simple fils du peuple qui provient de l'inconnu avec son talent et disparaît inconnu; nous n'avons aucune donnée certaine sur l'année de sa mort. Son nom figure pour la première fois dans le livre qu'il imprimait avec OPREA à Brassó en 1556—57 (cf. le No 4 du tableau ci-après). Dans l'épilogue de son *Tetra-évangile* publié en 1561 il se dit d'origine de Tirgoviște. Nous lisons son nom pour la dernière fois dans la préface de l'*Evangelhie cu învățătură*, imprimé aussi à Brassó en 1581. Son fils ȘERBAN imprimait deux livres, l'un en 1582 et l'autre en 1588. De là nous pouvons présumer que CORESI soit mort en 1581 ou 1582, mais son nom figurait peut-être encore une fois dans un *Cetvoroblagovestie*²⁴ publié prétendument en 1583, dont l'exemplaire unique fut conservé dans le monastère Chilandar d'Athos.

Son atelier n'était pas la dépendance de l'imprimerie de HONTER, comme on le prétendait parfois.²⁵ Dans ses livres et dans leurs épilogues rien ne montre qu'il ait travaillé dans l'atelier de quelqu'un. Dans l'épilogue il énumère souvent ses collaborateurs ou bien il mentionne le nombre de ses apprentis avec qui il travaillait. Dans ses publications on ne trouve aucune influence saxonne, aucun caractère latin ou aucun ornement employé dans l'imprimerie de HON-

²¹ BRV t. I No 9, p. 31—43 et p. 516—517; ibid. t. IV p. 167—169.

²² Ces hypothèses sont résumées par DIMITRESCU, Fl.: *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*. București, 1963. p. 7—8.

²³ TEODORESCU, B.: *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*. Biserica Ortodoxă Română. 1959, p. 287—306.

²⁴ SAVA CHILANDAREC: *Rukopisy a starotisky Chilendarské*. Věstník královské české společnosti nauk. 1896, t. VI p. 84.

²⁵ P. e. GULYÁS P.: *A könyv sorsa Magyarországon*. Budapest, 1961, t. II p. 22.

TER. Il avait son atelier qui lui appartenait, mais il imprimait les livres surtout sur commande. Les bourgeois qui disposaient des capitaux et du papier lui donnaient des commandes. Outre ses ouvrages ce n'est qu'en 2 documents que CORESI est mentionné. Nous y revenons plus bas.

V. Du milieu de 1558 jusqu'au milieu de 1560 nous ne possédons pas des données sur CORESI, mais des imprimés des années suivantes il est à présumer qu'il ait déménagé en ce temps-là définitivement de Tîrgoviște à Brassó sur l'invitation du juge de Brassó, Johann BENKNER. Il renouvelait son outillage d'imprimerie, il se procurait une nouvelle collection de caractères typographiques et il cherchait des ouvrages qu'il pût utiliser pour l'édition en langue roumaine dans les années suivantes. Dès 1559 il accomplit les commandes de Johann BENKNER, propriétaire du moulin à papier. Les premiers livres roumains paraissent dans le service de la réformation luthérienne: en 1561 le *Tetraevanghelul* roumain et l'*Întrebarea creștinească* (Catéchisme roumain),²⁶ en 1563 la traduction roumaine de l'*Apostol*, c'est-à-dire des *Actes* et des *Lettres des apôtres*. Ces livres ne prennent pas position contre l'orthodoxie, mais l'introduction de la langue nationale dans la vie ecclésiastique et la sentence du catéchisme que «nous nous justifions par la foi véritable»²⁷ montrent sans doute un programme de la réformation. Dans l'intérêt du profit, BENKNER ne refusait pas l'édition des livres vieux-slaves ecclésiastiques, la langue desquels n'était pas compris par les masses roumaines et ainsi ils contredisaient à l'une des tendances fondamentales de la réformation. En 1557 l'*Octoikh* et en 1562 et en 1565 *Cetvoroblagovestie* furent imprimés sans aucun doute sur la commande de BENKNER qui pouvait bien vendre ces livres outre la Transylvanie aussi en Valachie et en Moldavie.

VI. CORESI imprimait en langue roumaine probablement après la mort de BENKNER, après le 11 juillet 1565, aux frais de Miklós FORRÓ, gentilhomme hongrois, des explications de l'évangile et une petite agende²⁸ d'esprit calviniste. C'est sans doute son livre le plus intéressant. La littérature roumaine ne s'occupait guère de ces explications de l'évangile. La cause en était qu'un seul exemplaire mutilé fut connu,²⁹ d'autre part qu'elle comprend des prédications bien fortes contre l'orthodoxie. La première partie (248 feuillets) comprend 59 péricopes d'évangile et les postilles y-jointes. Elles ont été analysées à fond par István JUHÁSZ. Il en résulte que CORESI travaillait bien décidément pour la réformation.³⁰ Dans la prédication 53 nous pouvons lire par exemple: «Ne prie pas aux saints morts, n'aie pas confiance en ton

²⁶ Dans la préface du deuxième catéchisme CORESI fait déjà mention de la traduction roumaine des évangélistes. Dans l'édition critique de CRĂCIUN: *Catechismul Romanesc* . . . Sibiu, 1945/46, p. 41—42 et 63.

²⁷ Q.: Si Dieu ne donnait pas les dix commandements pour nous justifier par eux, par quoi nous nous justifions? R.: Par la foi juste. Q.: Que nous enseigne la foi juste? R.: C'est l'évangile. I. JUHÁSZ: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. p. 44. (Dans ce qui suit: *Juhász*.)

²⁸ *BRV* t. I. No 13, p. 51—52 et 516—526; *ibid.* t. IV p. 170—171. *Juhász* p. 49—75.

²⁹ L'exemplaire, gardé autre fois à Balázsfalva (Blaj) se trouve aujourd'hui probablement à Kolozsvár, dans une bibliothèque filiale de l'Académie Roumaine.

³⁰ PANAITESCU, P.: *Începuturile scrisului în limba Română*. Studii și cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 122—124. — s'efforce de défendre l'orthodoxie de CORESI et de contester le mérite de ses livres en langue roumaine à la réformation.

état religieux, ni en ton jeûne, ni en cérémonie, ni en code établi par les hommes». ³¹ Dans la prédication 10: «Apprend donc mon frère de ne pas attendre de la légalité et de la justice des grands hommes, tels que des patriarches, des papes, des métropolitains, des archévêques» — et dans la prédication 15: «Dans le temps du Jésus-Christ tels étaient les scribes et les pharisiens, dans nos jours tels sont les vladicas, les archévêques, les abbés, les moines, les prêtres et leurs pareils qui sont aveugles dans leur esprit et ne connaissent pas en quoi consiste le salut de l'âme . . . ils mettent leur espoir dans les cérémonies des prêtres et dans des néants». ³² Nous citons enfin de la prédication 48: «Le pape de Rome a commis un grand péché . . . quand il s'est élevé au-dessus de tout le monde et il a foulé aux pieds tous les empereurs, tous les rois et princes du monde . . . Le patriarche Jean de Constantinople a commis aussi un grand péché, quand il a disputé du pouvoir et de la grandeur avec le pape». ³³

On peut imaginer quelle était l'opinion des orthodoxes fidèles sur cette édition de CORESI. Le livre suit un système du péricope byzantin et il commence par le temps des Pâques, mais les prédications sont d'esprit protestant. Il est encore tout-à-fait problématique, qui était l'auteur des prédications, et ses sources sont aussi inconnues.

La deuxième partie du livre (14 feuillets), conservée en fragment, est une traduction roumaine abrégée de l'*Agende* hongroise de HELTAI, ³⁴ publiée à Kolozsvár en 1559.

Dans l'épilogue conservé en fragment de la première partie le nom de CORESI ne figure pas, mais il est sans doute l'imprimeur, car on y peut lire, « . . . c'est pourquoi j'ai fait sortir les quatres évangiles et les Actes des Apôtres en langue roumaine ». ³⁵

L'année de la publication du livre est hypothétique. Sur Miklós FORRÓ, le mécène du livre, le dernier document que nous possédions est de 1564, mais le papier, provenant du moulin établi par Caspar HELTAI à Kolozsvár (Cluj), montre des filigranes, qui figurent pour la première fois dans les livres publiés en 1567. Des données nouvelles sur Miklós FORRÓ rendront peut-être possible une définition plus exacte.

VII. Dans ce temps-là commence la réformation plus étendue des Roumains. La diète de Nagyszeben le 30 novembre 1566 rend obligatoire et ordonne la propagation de la parole divine aussi en langue roumaine, et elle confirme la validité de l'évêché de György SZENTGYÖRGYI, premier évêque protestant de Transylvanie, nommé évêque par le prince János ZSIGMOND. ³⁶ L'évêque écrit dans sa lettre du 14 janvier 1568, datée de Tövis: ³⁷ «A brassayak három esztendeie, hogy oláh praedicator tartanak kereztyéneket my discipulusunkat», (c'est-à-dire «il y a trois ans que les habitants de Brassó ont un prédicateur roumain, un crétien, notre disciple»). En 1569 Pál TORDASI fut nommé évêque des Roumains réformés de Transylvanie par le prince János ZSIGMOND. TORDASI réunit les pasteurs roumains en 1569 à Nagyenyed, et au

³¹ *Juhász* p. 51.

³² *Juhász* p. 58—59.

³³ *Juhász* p. 59.

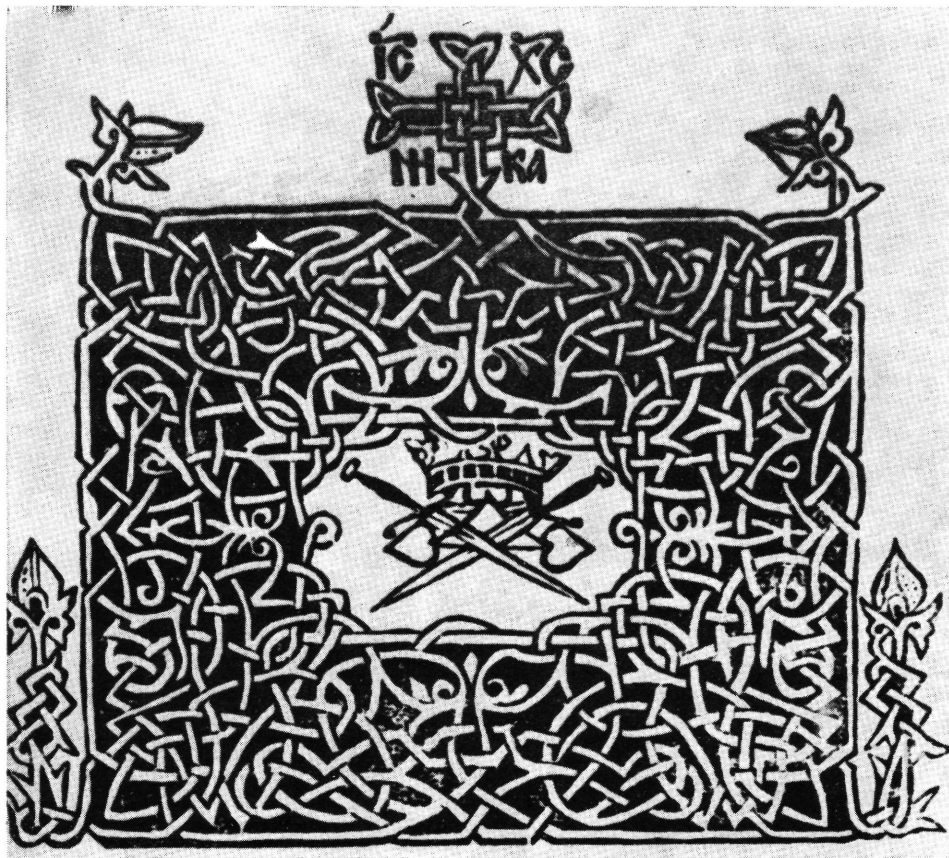
³⁴ SZABÓ K.: *Régi magyar könyvtár*. t. II No 37.

³⁵ *Juhász* p. 50.

³⁶ *Juhász* p. 78. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. t. II. Bp. 1876, p. 326—327.

³⁷ Documente privitoare la *Istoria Romanilor culese* de E. de HURMUZAKI t. XV/1. București. 1900, p. 627. (Dans ce qui suit: *Hurmuzaki*.)

premier jour de 1571 sur l'ordre du roi à Kolozsvár et il rend obligatoire l'emploi de la langue roumaine dans l'office divin. Dans son appel aux habitants de Beszterce,³⁸ il demande que les pasteurs roumains apportent de l'argent pour les livres roumains: le *Soltar* (Psautier) coûte 1 florin, la *Liturgie* 32 deniers. CORESI a terminé en effet l'impression du premier psautier roumain le 27 mai 1570³⁹ et il est probable que dans la même année soit sortie de son atelier la

Les armoiries de Nagyszeben dans l'évangélaire de 1546 du maître PHILIPPE

Liturgie roumaine.⁴⁰ István JUHÁSZ⁴¹ a attiré l'attention pour la première fois sur le fait, que la visite de »walachischer Bischoff« dans Brassó le 13 et 14 janvier et le 1 septembre 1570 peut être en rapport étroit avec l'impression de ces livres.

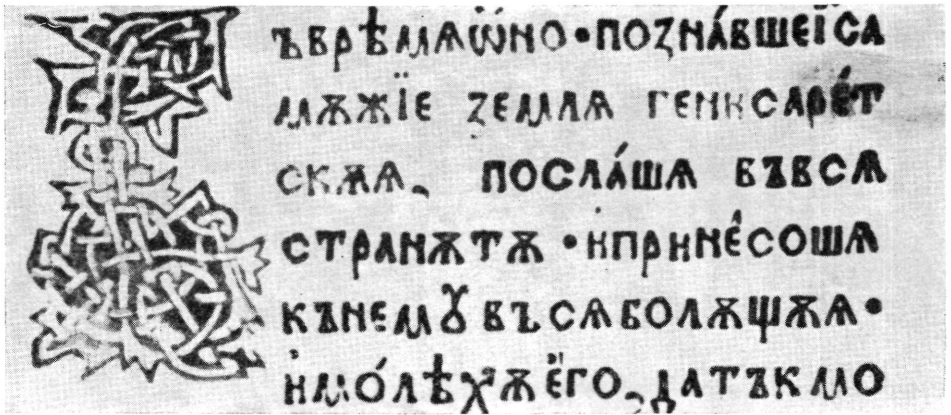
³⁸ *Hurmuzaki* t. XV/1 p. 645.

³⁹ *BRV* t. I No 16, p. 54—56 et t. IV p. 171.

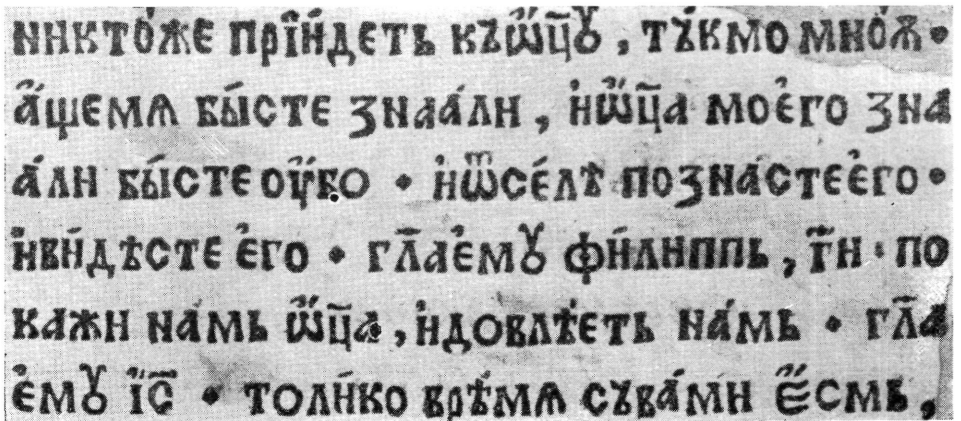
⁴⁰ *BRV* t. IV No 9, p. 12.

⁴¹ *Juhász* p. 85. Cf. *Hurmuzaki* t. XI p. 807.

On peut expliquer par l'indécision religieuse caractérisant la deuxième partie du XVIe siècle que CORESI — qui avait imprimé avec un grand enthousiasme avant quelques années des prédications condamnant les cérémonies⁴² — publiait un peu plus tard la traduction roumaine de la cérémonie byzantine

Type S. *Cetvoroblagovestie*. Sibiu, 1546, PHILIPPE

Type I. *Cetvoroblagovestie*. Braşov, 1562, CORESI i TUDOR

de la messe. Il est également difficile de placer dans son activité déployée pour la réformation le *Sbornik* slave ecclésiastique, publié à la fin de 1569 (No 12) qui contient la liturgie des fêtes des saints. Le nom de CORESI y figure dans l'épilogue, mais il lui semblait plus raisonnable de passer sous silence le lieu d'impression. L'orthodoxie était alors dans l'illégalité en Transylvanie, elle n'avait pas d'évêque, et CORESI ne pouvait vendre son livre que hors de Transylvanie. C'est pourquoi dans son épilogue il n'y a aucun rapport transylvanien.

⁴² «J'ai trouvé l'explication des évangiles pour chaque dimanche de l'année... et après avoir lu je l'examinais bien et... elles me plaisent beaucoup.» *Juhász* p. 30.

нїнале ѿфѡнзїмеєн дѣцѡ · кѡ бѣвѣнїнале оуїнцѣ
 реѡ шї згжѡуѡн · бѣгвѣнїнале тѣтѣннѣтѡ
 мян мѣрї дѣ бѣгвѣнїнале пѣрїнцнаѡрѣ мїєн дѡ
 пѣ пѡфѣтеле мнѣлцїн лѡрѣ тецїн лѡуѣмн · шї
 вїне прѣ кѡпоуѡ лѡ іѡсѣфѣ шї прѣ кѡрѣцѣтоуѡ лѡ
 Назарен мнтрѣ фрѣцїн єнн ·
 Венїамїннѣ · дѡлѣ рѣпнторю · демннѣца мѣннѣ
 мѣж прѣдѣ · шї єѣра мпѣрте дѡвѣннѣ ·

Type II. *Palia*. Orăștie, 1582, ȘERBAN și MARIEN

мѡрѡждѣсѣ · ѡвѣсѣкого спннѣвѣтѣврѣжїа · бѣгѡ
 роднѣтелннѣвѣсєнєпорѣннѣ · іѡкѣ прѣвѣстѣтелннѣцѣрѡ
 дѡ нїшємѡ · полѣчнѣшѣтѣмѡуѡбоннѣпомѡщѣвѣснѣтѣ
 жѣхѡ · прнѣбѣжнѣннѣзѣрѣждѣнїє · нѣходѣтѣннѣцѣкѣ
 вѣлѣхѣхѣ · єгѡжємѣлнѣдарѡвѣтнѣсѣмнрѣнїємѣннѣсє ·
 нѣпрѣсѣрѣшѣнїєрѣзѣрѣшѣнїє · прнѣбѣгѣшѣїкѣкрѡвѣхѣзѡ
 бѡ · · · · · Сѣсѣхѣпѣѡвнѣжѣтнѣдѣшѣмѡє

Type III. *Octoih*. Brașov, 1557, OPREA i CORESI

ЄУЛКАГО РАДИ ВЕЛЕГЛА
 СІА · БЦЖ · СІБѡРѢУС
 МТН ТВОА НПОНІЖЕ СІА
 СІЦЕ НМ. ХТЬ, ДАНА
 УЗНЕМЬ ОУЖЕ НГЛШМЬ РАЗГЪНЖТІЕ ·:·

Type problématique. *Cetvoroblagovestie* (ieromonah LAURENTIE)

Tableau des livres cyrilliques du XVIe siècle imprimés en Valachie et en Transylvanie

No	No de BRV	Ouvrage	Langue	Lieu	Commencement et terminaison de l'impression	Typographie	Feuilles	Type	Nombre des lignes
—	1	<i>Liturgia</i>	Sl	[Tr]	1507 XI 10	MACARIE	4° 128	V	15
—	2	<i>Octoih</i>	Sl	[Tr]	1510 VIII 26	MACARIE	4° 200	V	12
—	3	<i>Cetvorobl.</i>	Sl	[Tr]	1512 VI 25	MACARIE	2° 290	V	20
—	5	<i>Intrebare</i>	R	[Si]	1544	PHILIP	?	[S]	?
—	6	<i>Molitvenic</i>	Sl	Tr	1545 ¹ I 10	MOISI	2° 298	III	22
—	2*	<i>Cetvorobl.</i>	Sl	[-Si]	1546 ¹ VI 22	PHILIP	2° 292	S	21/22
—	7/8	<i>Apostol</i>	Sl	Tr	1547 ¹ III 18	DMITRIE + OPREA	2° 268	III	22/23
3	25	<i>Cetvorobl.</i>	Sl/R	[mSi]	[1547/50]	[PHILIP]	2° 128 + ?	S	23
4	3*	<i>Octoih</i>	Sl	Rr	1556 VI 12	OPREA + CORESI	2° 166	III	28
—	9	<i>Triod. Pent.</i>	Sl	Tr	1557 VII 8	CORESI + 10	2° 364	III	30
—	5	<i>Tetraev.</i>	R	Br	1558 VII 30	CORESI + TUDOR	2° 254	I	24
6	4*	<i>Intrebare</i>	R	[-Br]	1560 V 3	[CORESI + TUDOR]	4° ? + 12	I	15
7	11	<i>Cetvorobl.</i>	Sl	Br	1561 I 13	CORESI + TUDOR	2° 244	I	24
8	12	<i>Apostol</i>	R	[mBr]	1562 III 24	CORESI	2° 320	I	21/24
9	5*	<i>Cetvorobl.</i>	Sl	Br	[1563?]	CALIN + 4	2° 244	I	24
10	6*	<i>Osmoglasnik</i>	Sl	Br	1564 XII 19	LORINC + 4	2° 196	IV	26
11	13	<i>Tricul + Mol.</i>	R	[mBr]	1567 I 20	CORESI	2° 248 + 14	I	23
12	15	<i>Sbornik II</i>	Sl	[-Br]	[1567?]	CORESI + 5	2° 222	III	31
13	16	<i>Psalter</i>	R	Br	1569 VII 12	CORESI	4° 204	I	18
14	9*	<i>Liturgia</i>	R	[mBr]	1570 V 6	CORESI	4° ? + 42 + ?	I	18
15	10*	<i>Pravila</i>	R	[mBr]	1570 II ?	[LORINC]	4° ? + 12 + ?	IV	18
16	12*	<i>Psalter</i>	Sl	[mBr]	?	[LORINC]	4° 244	IV	18
17	16 ¹	<i>Psalt. + Cas.</i>	Sl	[mBr]	[1574?]	[CORESI]	4° 296 + ?	III	20
18	17	<i>Octoih I</i>	Sl	[mBr]	1574 V 12	CORESI + 8	2° 216	III	30
19	18	<i>Octoih II</i>	Sl	[-Br]	1575 I 26	CORESI + 8	2° 198	III	30
20	18 ¹	<i>Psalter + ?</i>	Sl	[mBr]	[1576?]	[CORESI]	4° 145 + ?	II	18
21	19	<i>Psalter</i>	Sl/R	[mBr]	1577	CORESI	4° 316	II	18
22	20	<i>Psalt. + Cas.</i>	Sl	[-Br]	1577	CORESI	2° 170	II/III	26/31
23	21	<i>Triod I</i>	Sl	[-Br]	1577 VIII 24	CORESI	2° 291	II	27/28
24	22	<i>Octoih</i>	Sl	[-Bg]	1578	[LORINC]	2° 204	I	24
25	24	<i>Tetroev.</i>	Sl	Bg	1579 II 25	LORINC	2° 228	I	23
26	23	<i>Cetvorobl.</i>	Sl	[-Br]	1579 V 16	CORESI + MÂNĂȚILĂ	2° 208	I	24
27	28	<i>Sbornik</i>	Sl	Ss	1580 V 20	CORESI	2° 463	III	30/31
28	29	<i>Ev. cu înmădy.</i>	R	Br	1580 XII 14	CORESI	2° 318	III	32

Au contraire, il pense au marché de Valachie, quand il écrit: «Au temps du prince Io Alexandru et . . . du métropolitain Eutimie. Moi pécheur diacre CORESI j'écrivais (= j'imprimais) ce livre avec 5 apprentis». ⁴³

En 1567 un *Osmoglasnik* (*Octoih*, dans notre tableau ci-après No 10.) paraît à Brassó avec le nom «Lórinç diák». Il est intéressant que le nom de la ville y figure dans l'épilogue. Le commandeur est le juge de Brassó, mais son nom n'y figure pas. Les caractères (désignés dans notre résumé par IV) se diffèrent de ceux de CORESI. Il y a encore deux livres d'impression inconnue qui sont imprimés avec ces caractères. L'un est un ouvrage de droit canonique oriental en langue roumaine, le *Pravila* (No 15), dont nous ne possédons qu'un fragment de 12 feuilles. L'autre livre est un *Psaltir* (No 16), orné de la vignette particulière⁴⁴ de l'évangile imprimé par LÓRINC diák à Gyulafehérvár en 1579. Le *Pravila* et le *Psaltir* ont 18 lignes sur une page. Il est donc bien probable que d'une part c'est LÓRINC diák qui les imprimait, et d'autre part que LÓRINC diák imprimant en 1567 à Brassó et 1579 à Gyulafehérvár est la même personne.

De ce temp-là, du 19 juin 1570 est daté une note dans le premier tome du procès-verbal judiciaire de la ville de Brassó⁴⁵ selon laquelle KORYZA, typographe roumain est mis en accusation par Laurentius FRONIUS à cause d'une presse et de certaines dettes. KORYZA pouvait garder la presse, il devait payer ses dettes à LAURENTIUS d'une autre manière et aussi THOMA devait payer 12 florins. THOMA était l'un des prêtres du quartier roumain Şchei.⁴⁶ C'est là probablement que CORESI installait son atelier. Il y pouvait recevoir des prêtres roumains les manuscrits et les livres imprimés qui servaient pour base de ses publications et il y recevait aussi l'aide nécessaire pour la rédaction et pour la correction des épreuves. C'est sûr que la communauté roumaine de Brassó se ralliait au moins formellement à la réformation. C'est que l'église orthodoxe ne pouvait fonctionner légalement sous le prince JÁNOS ZSIGMOND. SAVA, l'évêque orthodoxe de la Transylvanie, au su de qui le cathéchisme fut publié, était contraint à s'enfuir, parce qu'il ne voulait pas admettre la réformation.

On peut cependant constater en étudiant les documents contemporains que la réformation soutenue par les autorités et par l'introduction de la langue roumaine se heurtait pourtant à une grande opposition.⁴⁷ Les livres roumains de CORESI ne se vendaient pas comme il espérait. C'est ce qui explique peut-être qu'il ne pouvait pas payer ses dettes à Laurentius FRONIUS. Les soucis matériels de CORESI furent comblés quand après la mort de JÁNOS ZSIGMOND (1571) l'appui officiel de la réformation fit défaut. Le successeur du prince István BÁTHORY liait à un permis l'impression et la vente des livres.⁴⁸ L'église orthodoxe reprit de l'essor et dès 1572 elle avait de nouveau son évêque.⁴⁹ Ces événements expliquent la crise qui se montre dans l'activité typographique de CORESI. Du tableau ci-après nous pouvons voir que l'imprimerie de CORESI publiait quelque chose chaque année de 1560 à 1570. C'est seulement les années

⁴³ BRV t. I No 15 p. 53—54 et t. IV p. 171.

⁴⁴ BRV t. I p. 77 fig. 84 et t. IV p. 16 fig. 10.

⁴⁵ A la page 198. Publié par IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600*. Bp. 1937, p. 59.

⁴⁶ PALL, F.: *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi*. Studii și cercetări de bibliologie. III. 1960, p. 267—272. — PANAITESCU ibid. V. 1963, p. 117.

⁴⁷ *Hurmuzaki* t. XV/1 p. 625—626, No 1167 et 1168.

⁴⁸ FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1939, p. 100.

⁴⁹ *Juhász* 49.

1566 et 1568 qui sont vides, il est très probable qu'il ait imprimé dans ce dernier le premier tome du *Sbornik*, dont aucun exemplaire ne fut conservé. Nous ne possédons aucun imprimé de CORESI des années 1571—1573, c'est-à-dire de trois années entières. On ne peut pas attribuer ce fait à la perte des livres, mais c'était une crise sévère dans la vie de CORESI, qui se montre aussi dans le caractère du période suivant. Ce crise de CORESI pouvait être causée par ce qu'il lui paraissait que l'impression des livres en langue roumaine n'avait pas d'avenir et par ce qu'il fut traité avec défiance par l'orthodoxie à cause de son activité qui soutenait la réformation.

VIII. De 1571 à 1573 CORESI réorganisait probablement son imprimerie. L'église orthodoxe roumaine devait recourir de nouveau à CORESI, parce qu'en ce temps entre Venise et Moscou il y avait seulement à Brassó une imprimerie cyrillique. Selon les livres de compte de Brassó⁵⁰ un homme d'ALEXANDRE, du voïvode de Valachie, venait le 11 juin 1573 à Brassó à cause de l'imprimerie. Le 12 décembre 1573 CORESI est allé à Töröcsvár et il y passait 5 jours avec ses 5 hommes dans l'affaire d'une presse.⁵¹

Les dix premières années de l'activité de CORESI à Brassó sont caractérisées par des livres en langue roumaine. Dans le décade suivant, de 1571 à 1581 un seul livre roumain sort de son atelier, c'est le livre des prédications,⁵² imprimé sur la commande de Lucas HIRSCHER en 1581, qui contient des explications de l'évangile d'origine byzantine-grecque, traduites du slave. Il y a encore un psautier bilingue de 1577, dans lequel chaque phrase est suivie de la traduction roumaine (No 21). Les autres 8 publications sont tous des livres de liturgie orthodoxe officielle en vieux-slave ecclésiastique, dont la publication a été soutenue par le voïvode de Valachie.

De nôtre tableau on peut tirer sur ce période un autre enseignement. Nous avons mis entre crochets les données hypothétiques de l'impression. Les autres données qui ne sont pas entre crochets se trouvent dans l'épilogue des livres slaves — tant qu'ils furent conservés — le nom de CORESI figure, mais Brassó, le lieu d'impression ne s'y trouve pas. On doit supposer que les autorités luthériennes de Brassó toléraient par intérêt matériel l'impression des livres de liturgie orthodoxe, mais CORESI croyait peut-être mieux passer sous silence le nom de la ville. Il paraît qu'il ne pouvait pas obtenir le permis du prince, nécessaire à la publication et que la ville ne l'aidait pas dans l'obtention de ce permis.

La situation à Gyulafehérvár et à Szászsebes était toute différente. István BÁTHORY et son frère Kristóf, quoiqu'ils respectassent la liberté de religion des protestants, voulaient renforcer les catholiques restés si peu nombreux en Transylvanie. Les orthodoxes étaient à leur avis plus proches à la religion catholique que les protestants. LÓRINC diák qui apprenait le métier probablement dans l'atelier de CORESI, imprime en 1579 à Gyulafehérvár (slave Belgrad, roumain Alba Iulia) avec privilège du prince Kristóf BÁTHORY un évangéli-

⁵⁰ *Hurmuzaki* t. XI p. 810: „War ein Popa kommen von Alexander Weyda der Druckerey wegen; ist bis auf den 4ten Tag allhie beharret.”

⁵¹ *Hurmuzaki* t. XI p. 810.

⁵² *Evangelie cu învățătură*. BRV t. I p. 85—93 No 29; t. IV p. 174.

aire,⁵³ à la fin duquel se trouvent les armoiries des BATHORYS. Le même livre⁵⁴ fut imprimé aussi par CORESI dans la même année et avec les mêmes caractères, mais probablement à Brassó.

L'année suivante, CORESI suit l'exemple de LÖRINC et s'installe à Szászsebes, près de la cour du prince, et imprime son livre le plus gros, le *Sbornik*⁵⁵ aux 463 feuilles, avec les armoiries de BATHORY sur la dernière feuille. CORESI y peut déjà avouer sans crainte le lieu d'impression «Saza Sebes». Son départ fut une grande perte pour le propriétaire du moulin à papier de Brassó. C'est qu'il n'imprimait pas le *Sbornik* sur papier de Brassó, comme les livres précédents, mais — comme les filigranes le montrent — sur papier de Szeben.⁵⁶ On le rappelle donc à Brassó et il reçoit du juge de Brassó, Lucas HIRSCHER une commande pour l'impression de l'*Evanghelie cu învățătură* roumain, que nous avons déjà mentionné. Il le commence par les armoiries ornées de Lucas HIRSCHER. C'est peut-être le dernier ouvrage de CORESI.

La lettre⁵⁷ que HIRSCHER a adressée le 14 août 1582 au juge de Naszód sur la propagation du livre édité par lui, est très intéressante. Nous en apprenons que le livre fut bien reçu non seulement par le supérieur de l'église, mais aussi par les seigneurs de Szeben et de Fogaras et même le voïvode de Moldavie et de Valachie l'ont approuvé et ils en ont emporté beaucoup d'exemplaires dans leurs pays. Il envoie donc à Naszód 3 exemplaires et remarque qu'ils peuvent en commander encore s'il leur plaît.

IX. La dernière période de l'imprimerie cyrillique du XVIe siècle en Transylvanie se rattache au nom du fils de CORESI, ȘERBAN. Malheureusement son nom n'est gardé que par deux livres. Nous supposons que c'est lui qui en imprimait quatre autres. Il imprimait le *Palia*,⁵⁸ la traduction roumaine des deux premiers livres de MOÏSE, sur la prière de Mihály TORDASI, évêque des protestants roumains, restés encore dans le comitat de Hunyad. Il s'est établi à Szászváros (Orăștie), près du siège épiscopal Tordos, pour que les traducteurs puissent faire la correction des épreuves. Selon la préface il imprimait le *Palia* au su et au gré du prince Zsigmond BATHORY (âgé de 9 ans!) et des seigneurs transylvaniens en 1582. Ferenc GESZTI, châtelain de Déva et d'autres seigneurs le soutenaient matériellement. Les armoiries de BATHORY figurent en tête de l'ouvrage.

Un autre livre qui garde le nom de ȘERBAN est une *Liturgia (Služebnik)* de 1588 (No 35) qui est en même temps le dernier livre cyrillique daté du XVIe siècle en Transylvanie et dans le territoire linguistique roumain. Ses ornements sont en partie identiques avec ceux d'une *Liturgia* plus étendue et d'un *Psaltir*⁵⁹ de sorte qu'ils peuvent être placés au temps de l'activité de ȘERBAN. Une édition du psautier slave-roumain⁶⁰ peut être compter aussi à la base de son filigrane parmi les imprimés de ȘERBAN. Un psautier vieux-slave simple⁶¹

⁵³ BRV t. I p. 75—79 No 24.

⁵⁴ BRV t. I p. 73—75 No 23; t. IV p. 172.

⁵⁵ BRV t. I p. 81—85 No 28; t. IV p. 173—174.

⁵⁶ A la base de l'exemplaire de OSzK.

⁵⁷ *Hurmuzaki* t. XI p. 656.

⁵⁸ BRV t. I p. 93—98 No 30; t. IV 174—179.

⁵⁹ BRV t. I p. 101—102 No 33 et 34.

⁶⁰ BRV t. IV p. 17 No 14.

⁶¹ BRV t. I p. 81 No 26.

en est très proche par sa typographie, puisque les caractères, le nombre des lignes, les lettres ornées sont identiques. Tous les quatre livres nous ont été conservés en un seul exemplaire, un peu mutilé, sans épilogue. La précision de la date d'un *Evangelhiare* slave-roumain⁶² dont une seule feuille fut connue, est encore plus incertaine. Dans son texte après chaque phrase vieux-slave suit la traduction roumaine.

Après 1588 pendant 5 décades aucun livre ne paraît pour les Roumains, jusqu'à la reprise de la typographie à Cîmpulung, puis à Govora en Valachie.

X. Un procès-verbal de 1585 qui se trouve dans les archives de Brassó⁶³ gardait le partage du legs de Peter SCHIRMER, bourgeois de Brassó. Dans l'énumération à côté d'une grande quantité de papier y figurent 112 livres, imprimés pour les Roumains, qui peuvent être identifiés avec les publications de CORESI. Parmi eux se trouvent 50 cathéchismes roumains, 35 psautiers slaves, 5 Pravilas, 5 évangéliaires, 3 psautiers slaves-roumains, 11 Apostols et 3 autres psautiers. Nous en présumons que CORESI achetait à crédit le papier ou bien il empruntait des sommes de Peter SCHIRMER qui était en relation familiale avec les FUGGERS. Dans la vie ou après la mort de CORESI SCHIRMER ne pouvait autrement récupérer ses emprunts qu'en saisissant en partie le dépôt de CORESI.

Les livres de CORESI se propageaient partout dans le territoire linguistique roumain, et en outre aussi en Bulgarie et dans les monastères d'Athos. Plusieurs de ses livres, qu'on ne pouvait plus se procurer, furent copiés à la main par les prêtres roumains.

XI. Les publications de CORESI ont un caractère commun avec celui des livres sud-slaves du siècle: 1) Ils ont tous une étendue de 2° ou 4°. Les cahiers de 2° ont 8 feuilles, celui de 4° ont 4 feuilles. — 2) Les livres n'ont pas de page de titre. La première page ou la première feuille est parfois tout-à-fait blanche. Ils se terminent par l'épilogue qui comprend souvent des formules typiques, d'où nous pouvons tirer des conclusions sur l'impression et sa date d'après l'ère byzantine. Il en faut déduire 5508 pour obtenir l'année selon l'ère occidentale. Il n'y a de préface au lieu de l'épilogue que dans trois ouvrages (No 6, 28 et 29). — 3) A la fin des pages il n'y a pas de réclame. Les chiffres de cahier sont constitués par des caractères cyrilliques sur les premières et dernières pages des cahiers. Il y a parfois des marques de cahier sur les rectos des quatre premières feuilles des cahiers in folio; p. e. B, B II, B III, B IIII. Un titre courant formé des monogrammes ou initiales des évangélistes se trouve dans les évangéliaires et dans le *Palia* où il se compose du titre des deux premiers livres du *Vieux Testament*. — 4) Tous les livres sont imprimés en noir et rouge, excepté les No 9, 21 et 31, qui sont en noir. Bien sûr, je ne pouvais pas constater la couleur des types chez les livres où il y a un point d'interrogation dans le tableau ci-après.

⁶² BRV t. IV p. 15, 17 No 13. — IORGA, N.: *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiană nouă*. Almanahul graficeei române 1926, p. 28—30. Le lieu, où le fragment est conservé, n'est pas connu par moi.

⁶³ *Teilungs-Protokoll* t. I p. 289—297. Publié par IVÁNYI B.: *Könyvek. . . Bp. 1937*. p. 87—89. Il est complété et expliqué par PANAITESCU: *Inceputurile scrisului în limba romînă*. Studii și cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 121—122. Cf. MOLIN, V.: *Date noi cu privire la activitatea diaconului Coresi ca editor*. Biserica Ortodoxă Romînă. 1963. an. 81, p. 781—791.

J'ai pu grouper les caractères dans quatre types à la base des exemplaires de la OSZK, des fac-similés publiés et des microfilms. Le type I est le plus fréquent. Ce sont les caractères les plus grands. CORESI les employait dans le premier période de son activité pour les livres en langue roumaine. Les mêmes caractères sont employés en partie par LÓRINC diák et par le fils de CORESI, ȘERBAN, dans son dernier livre. Le type II, moyen en ordre de grandeur, est relativement rare. Le type III indique les caractères les plus petits. CORESI les apportait de Tirgoviște. Il imprimait par ce type exclusivement des livres typiques de liturgie orthodoxe vieux-slaves ecclésiastiques et *l'Évangélie cu învâțatură* (No 27). Le type IV provient de l'atelier de LÓRINC diák. L'examen plus minutieux des types de caractères permettrait peut-être la définition plus exacte du temps des imprimés mutilés.

Les ornements xylographiques des livres cyrilliques de Transylvanie exigent une étude spéciale. Nous mentionnons seulement qu'ils suivent pour la plupart les ornements des manuscrits liturgiques orthodoxes vieux-slaves. Les titres dans les livres et les titres courants à la tête des pages sont aussi des xylogravures.

Les filigranes de *BRV* I No 28, 30 et en partie de *BRV* IV No 14 indiquent des papiers provenant de Szeben, ceux de *BRV* I No 13 des papiers de Kolozsvár et tous les autres livres à partir de 1547 montrent des filigranes des papiers de Brassó.

HERVAY FERENC: AZ ERDÉLYI CIRILLBETŰS KÖNYVNYOMTATÁS A XVI. SZÁZADBAN

SZABÓ Károly az *RMK* II. kötetében mindössze hét XVI. századi erdélyi cirillikát írt le. Ma már 37-et ismerünk ezekből az igen kevés példányban fennmaradt könyvekből. FÜLÖP mester nagyszebeni nyomdájának rövid működése (1544-től kb. 1550-ig) után CORESI diakon Brassóban rendezett be cirillbetűs műhelyt, amely 1556-tól 1588-ig működött. 1570-ig főként román nyelvű egyházi könyveket nyomtatott — részben a protestantizmus szolgálatában. 1574-től kizárólag orthodox egyházi könyveket adott ki első sorban ó-egyházi szláv nyelven. Valószínűleg 1581/83 körül bekövetkezett halála után fia, ȘERBAN vezette a műhelyt. 1588-ból van az utolsó adatunk a nyomda működéséről. CORESIVAL egyidőben, 1567—1579-ig, LÓRINC diák 5 könyvet nyomtatott Brassóban és Gyulafehérváron. Brassóban a helybeli papírgyártás tette lehetővé terjedelmes és nagyszámú könyv kiadását; Brassón kívül — Szászsebesen és Szászvárosban — szebeni papírra nyomtattak. A táblázat a havasalföldi és erdélyi XVI. századi cirillikákról ad áttekintést.

KÓHALMI BÉLA

A „Magyar Könyvészet” felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa

Minden ünnepélyesség nélkül, csak egy az elsőként megjelent IV. kötet elején olvasható „Tájékoztató”-ban jelenti az Országos Széchényi Könyvtár, hogy az 1945–1960. évek hazai könyvtermésének jegyzékét tudományágak szerint csoportosítva, szakrendben adja kutatóink, olvasóink kezébe.¹ A teljes mű öt kötetes, az 5. kötet „betűrendes felsorolás lesz, mely a művek szerzőit, címét, az analizált gyűjtőkötetek cikkanyagát, ill. felsorolt szerzőit, a közreműködő személyeket és azok funkcióját, személyi és földrajzi utalásokat fogja közölni, hivatkozással a főleírás *lapszámára*.”

Ha nem is csendült fel ünnepi beharangozó, az előlegül kapott — a 16 év könyvtermésének legérdekesebb anyagát feltáró — kötet megjelenésekor, a magyar művelődés minden munkása tudja, hogy megjelenése jelentős esemény s mindenki — magyar vagy idegen — ha átlapozza, annak fogja tartani. Meg is mondjuk mindjárt, hogy miért és mi okunk van különösen örvendezni éppen afölött, hogy elsőként a „nemzeti” anyag: a művészetek, az irodalom, a földrajz és a történelem könyvésze kerül az olvasó és kutató kezébe.

A nyomdagépek nagy részét még törmelék borította, amikor az ország felszabadult területein 1944 telén már megindult a könyvtermelés. Bizonyítéka ennek a PINTÉR József könyvkereskedő által terjesztett tízlapos bibliográfia. A hajdani nagy kiadóvállalatok 1945-ben még csak tápáskodtak; ismeretlen kis kiadók bújtak ki a föld alól, és kezdték kitaposni az új könyvkiadás ösvényeit. A könyvesboltok, könyvkiadók raktárai kifosztva álltak; ami igazi érték volt, a múlt század és századunk irodalmában: nem volt már kapható. A jó könyvek megbújtak a magánkönyvtárakban. Könyvpiac egyszerűen nem volt. A legnagyobb ritkaság volt, ha JÓKAI- vagy MIKSÁTH-sorozatot kínált fel valaki. Sorra venni a magyar irodalom igazi értékeit, és kiadni újra a régiből, ami maradandó, erre az óriási feladatra csak az állami könyvkiadás vállalkozhatott, ez pedig csak a fordulat után szerveződhetett meg. A feladat az volt: a felnövő új olvasóközönség kezébe adni a régi és új irodalomból azt, amit kiadni és elvasni érdemes, és amit ismerni kötelesség. És mire ez a hatalmas szervezet egynémely leckepezés és buktató árán beletanult abba: milyennek kell lennie az olvasó legjogosabb igényeivel számoló könyvkiadásnak, — bámulatos gyorsasággal — az ötvenes évek közepe utáni években és folyamatosan napjainkig — napfényre hozta és hozza az új mellett a legjobb régit. Mindazt, vagy megközelítően igen sokat abból, ami tartós érték a ma megújuló szoci-

¹ *Magyar Könyvészet 1945–1960.* A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 4. köt. Művészetek — Irodalom — Földrajz — Történelem. Főszerk. SEBESTYÉN Géza. A szerkesztés munkáját az OSzK Bibliográfiai osztályának retrospektív csoportja végezte KOMJÁTHY Miklósné vezetésével. Bp. 1964, OSzK. 616 l.

alizmus jövője szempontjából. A régi és újkori magyar irodalom kincseinek gondosabb szerkesztésével, új és tetszetős köntösben elővarázsolt látványával, sőt valóságával szolgál tehát a *Magyar Könyvészet* új ciklusa. Az OSzK végre megvalósuló nagy vállalkozásának ez ad igazi művelődéstörténeti és történeti jelentőséget. Tegyük hozzá még azt is, hogy közben vannak már a ciklust követő három év, tehát 1961—1963 könyvészetének hatalmas kötetei is, amelyek megjelenéséről múlt számunkban beszámoltunk.

A szerkesztés ezúttal hiánytalanul eleget tett a nemzeti bibliográfiák világszerte ápolt szakmai követelményeinek és a könnyen-kezelhetőségnek.

A címleírások — a kutató iránti előzékenységből — mindenütt analitikusak, ahol az tudományos szempontból fontos. A gyűjtőkötetek tartalma aprószedéssel olykor lapokra terjed. Szépirodalmi tartalmú gyűjtőkötetekben a szerzők a tartalom sorrendjében következnek. Ha a mű tartalmilag több szakcsoport anyagát öleli fel, a rész-csoportnál rövid leírás utal a teljes leírásra. Utalókat találunk egybenyomott művekről és jelentős függelékekről. Sorozatokban megjelent művek teljes egyedi leírást kapnak, a sorozat-címek alatt a bennük foglalt művek rövid felsorolását találjuk. Homogén sorozatok a megfelelő szakban, a heterogén sorozatok a 080 szakcsoportban helyezkednek el. Az irodalmi sorozatok (mert több nyelv irodalmából valók) a fő-szak — 800 — *függelékében* kerültek együvé.

Teljes leírást az első kiadás kap. A továbbiaknál a változásokat rögzítik. Ahol a cím személyre vonatkozó *rejtett* utalást tartalmaz (pl. az *Életrajzok* csoportjában), a személy nevét kövér betűkkel kiemelik. (Pl. KÁNTOR Zsuzsa: *Felejtethetlen ifjúság* címből BRAUN Éva nevét.) A címek leírása az OSzK rak-tári jelzetével zárul. A bibliográfia tehát egyben katalógus is.

A címek elrendezése szakosított; a szakrend az ETO egyszerűsített változata. A benne való eligazodás annak is gyermekjáték, aki soha nem hallott az ETO-ról. A tartalomjegyzék ugyanis mindent felfed: a szakcsoport számát és a lapszámot, ahol a csoport kezdődik. További könnyítés a betűrendes tárgymutató a szakcsoportok jelzeteivel. Ezek a jelzetek minden lapon a szöveg fölött az *előfejben* is megtalálhatók. Lapozva-keresgélésre már nincsen szükség.

Mindaz, ami nyugtalanított bennünket az 1961—1962-i kumuláció szem-revételekor: a lapszámok hiánya a szakrendi táblázatban és a névmutatóban, az élőfej hiánya a szöveg fölött: eltűnt, s a hatszáz lapos hatalmas kötet kezelése könnyűvé lett. A szerzők azonosítása kérdését meg fogja oldani az 5., a mutatókötet.

Becsületes munka: nem kell ennél nagyobb dicséret. Bibliográfiai problémáink — a még ránk várók — megoldása elé mostantól fogva derűsebben nézünk. Az OSzK nagy vállalkozásának sikere arra mutat, hogy nemzeti könyvtárunkban kialakult SEBESTYÉN Géza vezetésével a nagy feladatok megoldására alkalmas munkaközösség. A Bibliográfiai osztály retrospektív csoportja KOMJÁTHY Miklósné személyében jó vezetőre talált.

KÖZLEMÉNYEK

A Vatikáni Könyvtár Quintilianus korvinája. Adriana MARUCCHI a *Studi e Testi* 237. kötetében 1964-ben megjelent tanulmányában¹ sok egyéb possessor-címeres kódex közt két, eddig ismeretlen korvinára is fölhívta a figyelmet. Az egyik egy csonka LIVIUS I. decas (Barber. Lat. 168.)² A másik: QUINTILIANUS: *Declamationes* (Regin. Lat. 1715.)³. A kettő közül most csak a QUINTILIANUSRÓL számolunk be, a LIVIUS-kódexre más alkalommal szeretnénk visszatérni.

QUINTILIANUS két műve, az *Institutionum oratoriarum libri XII* és a *Declamationes* közül eddig korvinaként csak az elsőt ismertük. Az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 414. sz. kódexe ez (korábban Bécsben, Cod. Lat. 105.), amelyet BRASSICANUS vitt el Budáról 1525-ben, valószínűleg nem legális úton, mert MÁTYÁS címere teljesen le van törölve a címlapról, és még az aranyozott bőrkötés táblacímerét is igyekeztek, több-kevesebb sikerrel, eltávolítani.

A most fölfedezett *Declamationes* a XV. század második feléből való pergamen-kódex, írása gotico-antiqua, terjedelme 1+75 folio; kötése újkori; hiteles korvina voltának bizonyítéka MÁTYÁS király címere a szöveg első lapjának az alján. Külön jelentőséget ad a kódexnek az a körülmény, hogy — legalábbis díszítése — kétségtelenül Budán készült. Annak a név szerint nem ismert királyi illuminátornak a munkája, akinek budai munkásságát HOFFMANN Edit gondos megfigyelések alapján 36 hiteles korvinán állapította meg, és akit ezóta „Mátyás király első címerfestője” névvel jelölnek.⁴ A vatikáni QUINTILIANUS 37-ként csatlakozik a sorozathoz, mégpedig közelebből azokhoz a darabokhoz, amelyeket a festő nemcsak címerrel látott el, hanem díszes (de nem figurális) iniciáléval, és finomrajzú, virágdíszes lapszéli kerettel is az iniciálé mellett és a címer körül.⁵ A címer teljesen az „első címerfestő” szokásos típusa: aránylag széles korona a tömzsi alkatú oroszlán fején, a szív pajzs hollója háromlevelű aranyágon ül. A díszítés legközelebb áll a jénai GUARINO-korvinához és az OSZK BERNHARDUSÁHOZ (Clmae 429.)⁶ A kódex többi lapja teljesen díszítetlen.

Hogy a kódex szövegét is Budán másolták-e, vagy pedig díszítés nélkül érkezett külföldről, egyelőre nem tudjuk eldönteni. A díszítés közelebbi időpontja is bizonytalan

¹ MARUCCHI, Adriana: *Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana*. Mélanges Eugène Tisserant. Vol. 7. Città del Vaticano, 1964. 29—95. l.

² *Uo.* 35. l. (11. szám.)

³ *Uo.* 70. l. (86. sz.), a címer fényképét közli a IX. táblán.

⁴ HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője*. Magy. Könyvszle. 1923. 170—175. l. 2 t. és *Uő: Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 82—83. l.

⁵ A kó lex első lapjáról készült kitűnő fényképet, amelyet itt közlünk, a Vatikáni Könyvtár szívességének köszönjük.

⁶ A BERNHARDUS-korvina díszítésének reprodukcióját ld. BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák*. Bp. 1962. XLIII. t.

Ex incendio domus adolescens patre cecidit dnm nrem
 reperit et ipam et oculos amisit inuixit illi patre nonera
 que accessit quodam tpe ad maximum dixitq; paxari illi uerum
 qd inuenit in sinu haberet et sibi promissam dnuatam p
 rem bonoru si illud marito pōerisset. Intravit ad eum pat
 rinterrogauitq; an hoc uerba essent ille negauit exequiuit. et inuenit in sinu
 uenerunt interrogauitq; eum parasser ille tacuit recessit pat. et marito rōpam
 to nouera fecit heredem eadem nocte stupitus fuit in domo. Intravit fu
 mula i cubitum domi inuenitq; ipm ocessum. et nouera iuxta cadauer dor
 mieri simile cecum i lumine cubituli huius scante gladium eius sub puluino ē
 ontatum. Acculant se inuicem cecus et nouera.

Sencio iudex pudou inuenit p quo minuit est qd pāuicida non
 est grauissimū iudex. q; absolendus est cori noueram et plūmū
 ecco de reuerentia peuce uirtutum cum in pōcimo sume pccatis aufertur
 quocq; defendet alium innocenter. Hoc primū itaq; publicis allegantur af
 fecibus. q; p se reus indignatur ut corpus pōacōne solus oim non tenuit sibi
 ut mercedibilior sit in pāuicidū cecus quam fuerit eum iudex. Homo oim
 quos unq; miseros fecerit utuel innocensissimū pāuicidū negauit anq;
 patre occideret. et ne qd hodieine sollicitudini pferat pūent fecit qd ē sumi
 et rebus humanis nebis ne ul in alio crederet. Ignosce p fidem q; meliogratur
 inuenit. se honore tm calamitatis absolui filium q; ex incendio pccm huius cecitate
 fuit facinus est hoc tanti innocente iudex q; illum nō potuerit occide. Nam
 qd ad mulierem iudex pūret que defendi nō pot si patrem cecus occidit. tam
 impudente delacione nctatem malo quā si tantum negaret. Videtur q; fidu
 eam ueritatis pūtat qd ecco facinus obiectum est. dephnita mulier audacia est
 q non pot nisi mercedibilium comparacione defendi. et qsq; cecum inuice aculat
 solus est reus. Alie iudex esse debuerit. adūsus hanc debilitatem pōacōne
 Cecus i pāuicidū non debet suspectus fieri sed dephendi. Cuius itaq; iud
 ces ut h prima pccō. cum inuenit patrem q; ita illum inuice lit. nactui ma
 gis debet esse p ecco qua qd adūsus illum fecerit mita fingenda et scēt de p
 tate et innocencia homis q; expurgandus fuit pāuicidū similitudine. Longe
 sta sunt adūsus miseram debilitatem ferrum quor. ueritum. et quocq; non

(1469—1485 közt). HOFFMANN Edit eleinte föltételezte, hogy az „első címerfestő” már 1470-ben dolgozott MÁTYÁS király kódexein,⁷ de később már a 70-es évek végére, a 80-as évek elejére tette ezeknek a címereknek a festését,⁸ illetve a megfelelő kódexek festésének időpontját az 1470—1490 közötti időszakban jelölte meg.⁹ BERKOVITS Ilona se foglalt határozottan állást a kérdésben: „Nem lehetetlen, hogy Mátyás e miniátora már a hetvenes évek elején Budán dolgozott.”¹⁰ Annyi bizonyos, hogy 1469 előtt nem festhették a cseh oroszlánt is tartalmazó címereket, viszont az sem valószínű, hogy a díszítmények 1485 után készültek volna, mert abban az időben már sokkal díszesebb kódexek készültek a Corvina-könyvtár számára.

Hogy a *Declamationes* mikor és milyen úton került ki a budai könyvtárból, nem tudjuk. A bejegyzésekből csak az derül ki, hogy 1597-ben Georg ROCKENBACH altdorfi prefektus ajándékozta Philipp Wolfgang a ROSENPACHNAK.

A QUINTILIANUS- és a LIVIUS-korvina fölbukkanása újabb bizonyítéka annak, hogy a külföldi nagy és kis kódexgyűjtemények rendszeres átvizsgálása — ami egyelőre még mindig csak évszázados vágya a magyar kodikológiai kutatásnak és hungaricumgyűjtésnek — számtalan magyar vonatkozású kódex, közte ismeretlen korvinák, fölfedezésére vezethetne.

CSAPODI CSABA

Bethlen Gábor könyvtára. TOMBOR Tibor két magyar „mozgó könyvtár” történetéről írva,¹ ACSÁDY Ignácra hivatkozva, megemlítette BETHLEN Gábor mozgó-könyvtárát is, amelyet a fejedelem táborba szállva magával vitt a könyvtár-kocsiban. BETHLEN Gábor könyvtárával, annak jellegével, nagyságával és jelentőségével még alig foglalkozott a magyar szakirodalom. Maga ACSÁDY sem nevezte meg forrását, az újabb történések pedig figyelmen kívül hagyják a gyulafehérvári könyvtárát, ezért érdemesnek tartjuk visszatérni erre e kérdésre.

BETHLEN Gábor gyulafehérvári könyvtáráról és ezzel kapcsolatos könyv- és tudomány szerzetéről első ízben, tudomásunk szerint, HÁPORTONI FORRÓ Pál, a fejedelem egykori követe emlékezett meg *Quintus Curtiusnak* . . . *Historicia* című latinból fordított munkájában (Debrecen, 1619). A BETHLEN Gábornak szóló ajánlásban többek között dicséri a fejedelmet azért, mert a „deaki tudományokat . . . nagy kedvel es szeretettel gyamolittya” Majd így folytatja: „Mellyekhez valo nagy szeretetit Felseged ezzel-is megmutatta, hogy Gyula Fejervaras székes helyében minden fele bölcs könyvekkel bővölddö bibliothecat emeltetet, mely dologban Felseged az nagy hirrelnével tündöklö Mattyas királynak dicsiretes peldajat követte.” (12. lev. ro.) Ezt az ajánlást FORRÓ Pál Debrecenben írta 1619. december 18-án. A fentiekből az tűnik ki, hogy BETHLEN, aki számos könyv kiadását támogatta, és az ifjúság tudományos képzését kezdettől fogva fontos feladatnak tartotta, az 1610-es években már olyan jelentős könyvtárát gyűjtött össze, hogy azt érdemes volt külön elhelyezni és a nyilvánosság számára is megnyitni. Máskülönb en ugyanis nem hivatkozhattak volna éppen MÁTYÁS király példájára, és nem írtak volna ismételt „bibliotheca” emeltetéséről vagy szerzéséről. Ebben az esetben

⁷ *Mátyás király címerfestője*. 175. l.

⁸ *Bibliofilek*. 83. l.

⁹ *Uo.* 98—99. l.

¹⁰ BERKOVITS: *I. m.* 80. l.

¹ TOMBOR Tibor: *Két aalék a hazai mozgó könyvtárak történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1962. 423. l.

tehát már egy katalogizált, elrendezett könyvtárra gondolhatunk, amelyet a régebbi fejedelmi könyvtáraknál nagyobbak, jelentősebbnek tartottak.

A fentieket megerősíti MELOTAI NYILAS István, a fejedelem „fő praedikátora” *Speculum Trinitatis* (Debrecen, 1622) c. munkájában.² MELOTAI NYILAS szintén BETHLEN Gábornak ajánlotta a könyvét és *Elöljáró beszédében* a fejedelem jótéteményeit magasztalta. Számunkra most az fontos, amit BETHLEN Gábor könyvszeretetről és könyvtár-alapításáról ír (5. lev. vo.). Miután elmondta, hogy BETHLEN a *Bibliát* a táborban olvasta el ötödször, így folytatja „magával szekeren valogatot jo könyveket, mint egy kis Bibliothecat hordoz, s-olvassa, mind penigh hogy olyan nagy szorgalmatossaggal szerze itt Gyula Fejer-varban amaz szep Bibliothecat, es hogy mostan-is fő gondgya vagyon az Koenyveknek keresesere, es egyben szerzesere: foeb az Fölseged meltosagos nevere szenteltetet Könyveknek nagy költséggel valo ki bocsattatasara.”

Valószínűleg ezt a szöveget ismerte és használta fel BOD Péter is *Magyar- és Erdélyország ekklesiái historíája* című kiadatlan egyháztörténeti munkájában³, amelyben többek között azt is hangsúlyozza, hogy BETHLEN „a táborozás alkalmatosságával egy arra rendeltett szekeren Bibliothékát hordozott magával s szorgalmatosan a könyveket olvasta.” A fentiekből tehát megbízható forrásból tudjuk meg egyfelől azt, hogy BETHLEN Gábor a táborba szálláskor egy szekéren magával vitette legszükségesebb könyveit, másfelől hogy már 1622 előtt könyvtárat alapított Gyulafehérvárt. Az első esetben a fejedelem magánkönyvtárának csak egy részéről lehet szó. BETHLEN ezekhez a könyveihez bizonyára különösképpen ragaszkodott, és ezért tartotta szükségesnek, hogy a táborban is kéznél legyenek. Ezt a „mozgó-könyvtárat” nem is annyira az újabb mozgó-könyvtárakkal, hanem inkább különböző tudósoknak olyan könyvesládáival hasonlíthatjuk össze, amelyeket egyik egyetemről, a másikra vagy pedig hazautazva magukkal szállítottak. BETHLEN könyvszeretetére, könyveinek állandó tanulmányozására ez a kis följegyzés is jellemző.

BETHLEN könyvszeretete mellett FORRÓ Pál és MELOTAI NYILAS István a gyulafehérvári könyvtár alapításának jelentőségét is meglátták. Mindkét esetben a kortásaktól megcsodált, igen gazdag, önálló fejedelmi könyvtár létesítéséről van szó. Ez a könyvtár 1619-ben már megvolt, és azután állandó beszerzésekkel bizonyára folytonosan gyarapodott BETHLEN Gábor halála után is. A fejedelem akadémiai tervei is bizonyára már kialakulóban voltak, és azokban azután a könyvtár is fontos szerepet kapott. De kollégiumi könyvtárról, a könyvtárnak a kollégiummal való kapcsolatairól ebben az időben még nem esett szó, csak később, I. RÁKÓCZI György idejében.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége természetesen a kollégium alapítása után nőtt meg igazán. Ez tűnik ki SZALÁRDI János leírásából is. Ő ugyanis mint levéltáros jól ismerte, talán kezelte is a könyvtárat, és annak pusztulásáról is beszámolt. SZALÁRDI előbb a kollégium alapítását méltatta, azután áttért a könyvtár ismertetésére. „Bibliothecat, különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bizatván, registrum szerint, a mikor minemű könyveket a mesterek kikívánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetés is jár vala.”⁴

SZALÁRDI szerint a könyvtár a kollégium szükségleteit szolgálta, habár attól független is lehetett, és valószínűleg gondosan kiválogatott, értékes tudományos munkák

² RMK I. 521. Megvan a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban is.

³ BOD Péter: *Magyar és Erdélyország ekklesiái historíája*. 2. kötet, 107. lev. r. (Kézirat a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.)

⁴ SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Pest, 1852. 33. has.

voltak benne, ha a fejedelem olyan nagy összegeket költött reá. A könyvtárnak természetesen katalógusa is volt, és a bibliothecarius úgy látszik főként a kollégiumi professzoroknak, segédtanároknak vagy osztálytanítóknak adott ki könyveket. A fejedelem 1628-ban BARSÍ Mihályt nevezte ki bibliothecariusnak 100 forint fizetéssel. Ugyanannyi fizetést kapott, mint egy scolamester, míg például BOJTHI Gáspár historicusnak 200 forint fizetése volt ugyanekkor.⁵ Az utána következő könyvtárosokról nincs tudomásunk.

Az udvartartás költségei között más könyvtári kiadásokat nem találtunk, és a könyvek beszerzésére vonatkozólag sincsenek adataink.⁶

Megjegyezzük azt is, hogy a kollégiumi ifjúság soraiból vagy a tanárok közül úgy látszik ebben a korszakban még nem bíztak meg valakit a könyvtár kezelésével, mert csak a kollégium APARTI korabeli törvényeiben olvashatunk könyvtárosról.⁷ Mindezekből úgy tűnik ki, hogy a könyvtár csak Enyeden lett a kollégium szerves része, Gyulafehérvárt még inkább fejedelmi vagy állami jellegű könyvtárnak tekintették, és a kollégiumtól többnyire külön emlékeztek meg róla. Georg KRAUS segesvári jegyző elég részletes és megbízható krónikájában valóban azt olvashatjuk, hogy 1658. szeptember 5—6-án a tatárok a levéltárral együtt a fejedelmi könyvtárat is felégették.⁸

A könyvtár anyagáról sajnos csak a pusztulás után tettek valamelyes említést a későbbi történétírók. Talán legérdekesebb ezek közül LAMPE egyháztörténetének a leírása. Ő ugyanis DEBRECZENI EMBER Pál munkáját adta ki a saját neve alatt, és így feltételezhetjük, hogy adatai részben Gyulafehérvárról, illetőleg erdélyi ismerőseitől kerültek ki. DEBRECZENI EMBER Pál szerint BETHLEN MÁTYÁS király budai könyvtárát utánözva nemcsak a Közel-Keletről, hanem mindenfelől, egész Európából a legritkább könyveket és kéziratot gyűjtötte össze. Ez a gazdag könyvtár 1661-ben a tatárok pusztításának áldozatul esett.⁹

A XVIII. század erdélyi történészei tudtak arról, hogy BETHLEN és később I. RÁKÓCZI György is, tárgyalásokat folytatott a törökökkel Corvin-kódexek megszerzése végett. De a Corvinák sorsáról és a gyulafehérvári könyvtárról ennél bizonyára többet is tudtak vagy legalább is feltételeztek az erdélyi történészek. ENYEDI István, SZALÁRDIHOZ és BETHLEN Jánoshoz hasonlóan, még csak azt írta, hogy 1658-ban a tatárok a „szép collegiumot, scholát, és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliotékát mind porrá, hamuvá tevék.”¹⁰ Utána azonban a XVIII. század történétírói egymást ismételve a régi budai könyvtárból megszerzett kódexek elégéséről is megemlékeztek. A legrégibb ezek közül KÖLESÉRI Sámuel *Auraria Romano-Dacica* c munkája (első kiadása 1717-ben jelent meg Szebenben), amely Gyulafehérvár elpusztításáról a következőket írta: „Basilicis, Gymnasio Academico, Bibliotheca locupletissima, ac augmento ad pristina Budensi nobilissima, Typographia, ac Monetaria... ferro flammaque deleti...”¹¹ KÖLESÉRI a gyulafehérvári pusztulásról a kollégium, a megmaradt levéltári anyag útján is szerezhetett értesüléseket, ez teszi valószínűvé az eddigiéknél részletesebb leírását. Valamivel később HUSZTI András, aki enyedi diák volt, és a még eleven kollégiumi hagyományból meríthetett, LAMPÉHEZ hasonlóan, arról is tudott, hogy a könyvtárban keletről

⁵ BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott.* Tört. Tár. 1895. 417. 1. és RADVÁNSZKY Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 230—231. 1.

⁶ HERPEI János szerint a könyvtár kötetének beszerzése nem egyszerre történt, de a beszerzésre vonatkozólag ő sem közöl adatokat. *Magy. Könyvszle.* 1962. 172. 1.

⁷ VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma.* Nagyenyed, 1903. 128. 1.

⁸ KRAUS Georg: *Siebenbürgische Chronik, 1608—1665.* Wien, 1862. 354. 1.

⁹ LAMPE, F. A.: *Historia ecclesiae reformatae.* . . Trajecti ad Rhenum, 1728. 428—429. 1.

¹⁰ Erdélyi történelmi adatok. 4. köt. Kolozsvár, 1862. 262. 1.

¹¹ KÖLESÉRI Sámuel: *Auraria romano-dacica.* . . Posonii—Cassoviae, 1780. 54. 1.

és Európa minden részéből, valamint a budai Corvinából kikerült kódexek megsemmisültek.¹² Később, amikor a Corvina iránti érdeklődés megerősödött, ugyanezt ismételtá **BOD Péter**,¹³ **BENKŐ József**¹⁴ és utána **HORÁNYI Elek** stb. **BETHLEN** nevének növekvő tisztelete idején természetesnek tarthatjuk, hogy az utókor a fejedelemben **MÁTYÁS** követőjét és politikájának, törekvéseinek folytatóját látta. Ugyanekkor a felégetett Gyulafehérvár fejedelmi palotájával, könyvtárával és híres kollégiumával Budára emlékeztette az erdélyi történelem kutatóit. Mindez megmagyarázhatja a könyvtárral kapcsolatos túlzó kifejezéseket, amelyeket ma már nem ellenőrizhetünk.

A gyulafehérvári könyvtárban politikai, történelmi, földrajzi, teológiai és más tudományos munkák mellett értékes keleti kódexek is voltak. Ezt az állításunkat többek között a kollégium első, még **PÁPAI PÁRIZ** Ferenctől származó kéziratos történetének egyik jegyzete igazolja, amelyben ez áll: „Extat liber Arabicum M. S. S. in publica Bibliotheca cui nomen suum inscripsisse literis Graecis Basirium memini me vidisse.”¹⁵ Kétségtelen, hogy a kollégiumi professzoroktól, elsősorban **ALSTEDIUS** és **BISTERFELD** hagyatékából, továbbá a külföldi egyetemekről hazatérő tanároktól, papoktól is sok értékes könyv kerülhetett a könyvtárba. De ezúttal a kollégiumi könyvtárra kell gondolnunk. **BISTERFELD** könyvtárának két darabja ugyanis ma is megvan a nagyenyedi könyvtárban, de ezeknek további vándorlását nem ismerjük.¹⁶

Teljesen bizonytalan feltevéseink lehetnek a könyvtárban levő kötetek számáról is. Csupán **BASIRIUS** Izsák gyulafehérvári professzor, aki a könyvtárat kezelte is, jegyzett fel a könyvtár pusztulásakor egy erősen túlzott, nagyított számot. *Schema primum generale* c. Gyulafehérvárt nyomtatott munkájának a végén egy különálló, kéziratos lapra a következőket írta nyomasztóan a tatárok 1658-i pusztításairól: „Quo fatali tempore illustris schola a barbaris (eheu) solo aequata, volumina selectorum omnium generis codicum, plus viginti millia, unico rogo concremata . . .”¹⁷ **BASIRIUS**, a kollégiummal együtt, a könyvtári és levéltári anyag teljes megsemmisülésére gondolhatott, a korabeli szokásos túlzások mellett csak ez magyarázhatja meg a húszezres számot. Az utókor képzeletét sokat fog-

¹² **HUSZTI** Andreas: *Origo . . . trium in Transilvania illustrum gymnasiorum reformatorum . . .* Francofurti ad Viadrum, 1731. 73. l.

¹³ **BOD**: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. rec.

¹⁴ **BENKŐ** Josephus: *Transsilvania . . .* Vindobonae, 1778. 2. köt. 257. l. **BENKŐ BETHLEN** János krónikájára hivatkozik, de **BETHLEN** krónikájának csak egyik utólagos lapalji jegyzetében (1779-i kiadás, II. 68. l.) olvashatjuk ezt: „translatis in eam plurimis bibliothecae Corvinianae codicibus celebrem iam antea anno 1658, grassantibus in Transilvania una cum templo vastatum esse constat”. Ezt a kiadást **HORÁNYI Elek** egészítette ki jegyzetekkel. **BENKŐ BETHLEN** krónikájának első kiadásában még nem olvashatta ezt a szöveget, tehát valószínűleg **BOD Péter**től vette át ezt is.

¹⁵ *Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis origo et progressus*. 5. l. Ms. 502. II. I. sz. kézirat a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

¹⁶ **BISTERFELD** a leánya halála után a kollégiumra hagyta a könyvtárát. (**ZIMMERMANN** Ferenc: *Bisterfeld végrendelete*. Tört. Tár. 1893. 174. l.) A kollégium ehhez a hagyatékhoz csakugyan hozzájutott, és így a kollégiumi Könyvtár az 1650-es években már elég jelentős lehetett. **BISTERFELD** bejegyzését a nagyenyedi könyvtárnak két könyvében találtuk meg. Ezek a következők: **PATRICIUS** Franciscus: *Discussionum peripateticarum tomi primi . . .* Venetiis, 1572. (Kolligátum. Más bejegyzések mellett az enyedi kollégium 1716-i bejegyzése található benne. A kurucvilág után akkor szedték össze ismét a kollégium könyveit). **SERRES**, Olivier de: *Le theatre d'agriculture et mesnage des champs*. Genève, 1629. A könyv tábláján belül **BISTERFELD** következő bejegyzését olvashatjuk: „Sum Johannis-Henrici Bisterfeldii, Alba Julia.” A kollégiumi könyvtáros ezt később fontosnak tarthatta és külön is megjegyezte. De a bejegyzés évszáma nincs meg.

¹⁷ **KONCZ** József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 561. l. Faksimilije megvan a nagyenyedi könyvtárban.

lalkoztató korvinákról azonban sem BASIRIUS, sem a kortársak¹⁸ nem tettek említést. A könyvtár akkori beszerzési lehetőségeire és más korabeli könyvtárakra gondolva mégis feltételezhetjük, hogy egy pár ezer kötet könyv és kézirat volt a gyulafehérvári könyvtárban. Az 1658-i tatárdúlás után ezeknek egy kis része az enyedi könyvtárba vagy esetleg magánosok könyvtáraiba kerülhetett, hiszen az enyedi kollégiumi könyvtárnak csak így lehetett az 1660-as években már mintegy ezerhatszáz könyve.¹⁹ Az enyedi könyvtár azonban több ízben elpusztult, és így ott nem maradhettek meg BETHLEN Gábor könyvtárának könyvei, mégis lehetségesnek tartjuk, hogy további kutatások folyamán a fejedelemekek egy-két könyvére rábukkanhatunk.²⁰

Míg BASIRIUS itt a kollégium pusztulásával együtt említette meg a könyvek elégését, és egyik levelében a kollégium könyvtáráról is szó van, más helyt — mint előbb láttuk — „publica Bibliothecának”, nyilvános könyvtárnak nevezik a könyvtárat. A XVIII. században BENKŐ József is „bibliotheca publicá”-nak nevezte a BETHLEN-féle könyvtárat Gyulafehérvár leírásában.²¹ Valószínűleg ez az egyik első eset Erdélyben, hogy egy könyvtárat nem iskolai vagy egyházi, hanem nyilvános, közkönyvtárnak hívnak. Feltételezhető, hogy a gyulafehérvári kollégium felépítése után külön iskolai kézikönyvtárat is létesítettek a tanításhoz szükséges könyvekből.

A fentiekből kitűnik, hogy a gyulafehérvári könyvtár, habár főként a kollégium szükségleteit és a tudományos képzést szolgálta, mégis a kollégiumtól függetlenül létesült, és lényegében attól különálló, fejedelmi intézménynek tekintették. MELOTAI NYILAS idejében a kollégium még a régi, omladozó vagy részben újjáépült jezsuita kolostorban működött, az új kollégiumi épület csak jóval később épült fel I. RÁKÓCZI György idejében.

¹⁸ Itt említjük meg azt az érdekes feltevést is, hogy IZABELLA királyné Erdélybe költözve korvinákat is megmentett, és azok a gyulafehérvári könyvtárba kerültek. Ezt a feltevést egyelőre nem látjuk igazoltnak. (FITZ József: *A Korvina*. Könyvtáros. 1956. 6. sz.)

¹⁹ *Illustris Collegii*. . . 5. l.

²⁰ A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban BETHLEN Gábornak csak két könyvét tartják számon a ritka könyvek között (Cărți rare). Az egyiket SZABÓ Károly találta meg az Erdélyi Múzeum könyvtárában és leírását a *Tört. Tárbán* (1882. 207. l.) közölte. (ORTELIUS, Abraham: *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, 1592.) Ezt az értékes atlaszt BETHLEN Gábor még fiatal korában, 1608-ban vette meg. Biztosra vehetjük, hogy ORTELIUS Hieronymus történelmi munkái is megvoltak a könyvtárában. A másik KELEMEN Lajos ajándéka volt, tőle származik ennek a műnek katalóguscédulája is, amelyen ezt olvashatjuk: GUEVARA, Antonius de: *Horologium principum, sive de vita M. Aurelii Imp. Libri III*. Ex lingua Castellana adhibitis Gallicis et Italicis versionibus, in Latinam Lingvam traducti. . . opera et studio Joannis WANCKELII. Forgeae. Typis Principis. 4°. 28 sztlan lev., 696 l. Index. 15 sztlan lev. (Címnap hiányzik). A könyv tábláján levő supralibros szövegét SIKLÓSSY László közölte. (*Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 90—91. l.) Ugyancsak ő állapította meg azt is, hogy a könyv kötetábláján látható dúcokkal készült RÁKÓCZI György fejedelemnek a Teleki-könyvtárban levő vadászati és úti naplója. A két könyvet tehát bizonyára ugyanaz a könyvkötő kötötte be, és a gyulafehérvári könyvtár így I. RÁKÓCZI György idejében is fejlődhetett, gazdagodhatott. A könyv címlapja, mint láttuk, hiányzik, kötése is megrongálódott. CZERNY kolozsvári könyvkötő ablakos kötéssel fogta össze, úgyhogy a tábla és a gerinc aranyozott renaissance díszítése épen megmaradt. Az első tábla közepét foglalja el a supralibros, amit virágos díszítés vesz körül. A tábla sarkait elől egy-egy oroszlán és egy-egy faun, hátul pedig egy-egy sárkány és egy-egy faun díszíti. Ez a két könyv megerősíti azt a feltevésünket, hogy a gyulafehérvári könyvtárban megvoltak a kor legértékesebb földrajzi, történelmi, politikai vonatkozású munkái, de a könyvtár nagyságáról és összetételéről nem tudhattunk meg semmi közelebbit.

²¹ BENKŐ Josephus: *Transylvaniae specialis liber I*. 176. l. Ms. 71. a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

A fejedelmi könyvtárat tehát ekkor még nem helyezhették el a kollégiumban.²² Hol volt akkor vajon a BETHLEN-féle könyvtár?

Erre a mostanáig még alig felvetett kérdésre jóformán csak SZALÁRDI krónikájában találunk valamelyes feleletet. SZALÁRDI szerint ugyanis a tatárok betörésekor „Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a mely sekrestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartanak, noha annak a templomból bejáró-ajtáját kövel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kivülvaló ablakon bebujván, azon könyves levéltartó-házakban elrejtett vala.”²³ A könyvtár eszerint a levéltárral együtt a székesegyház régi sekrestyében volt elhelyezve a tatáruláskor, és PÁPAI János levéltáros és könyvtáros is lehetett. Legalább is nincs tudomásunk arról, hogy abban az időszakban külön könyvtáros is volt Gyulafehérvárt. PÁPAI János a könyvtárat és levéltárat egyaránt meg akarta menteni.

Tudjuk, hogy a székesegyház déli tornyának fedele 1603-ban leégett, és a levéltárat ezután a déli torony földszintjéről átvitték a sekrestyébe. A gyulafehérvári káptalan 1604. február 3-án a levéltár megmentése érdekében megrendítő kéréssel fordult az erdélyi rendekhez.²⁴ A templom ekkoriban nyitva volt, de a sekrestye ajtaját többször megcsináltatták. A kérés szerint a leveleket onnan is „hordtan-hordják”. A levéltár pusztítása tehát akkoriban is még tovább folyt. A templom renoválása csak BETHLEN Gábor idejében kezdődött el. Valószínűleg ugyanekkor rendezték el a levéltárat és talán az ujonnan létesített könyvtárat is a templomtól fallal elválasztott sekrestyében. A könyvtárnak első elhelyezésére vonatkozólag azonban nincs semmi adatunk, és így azt is lehetségesnek tartjuk, hogy BETHLEN Gábor idejében a könyvtár a palotának a templom felé eső szárnyában volt elhelyezve.

A korabeli vagy későbbi krónikák és történelmi munkák ugyancsak mindig a templommal és a levéltárral kapcsolatosan emlegették a könyvtárat, anélkül azonban, hogy leírását adták volna. BOD Péter szerint „a Bibliothéka is a Templom mellett megége,”²⁵ BENKŐ József pedig a templomhoz hozzácsatolt (adjuncta) könyvtárról tudott.²⁶ BOD, valamint BENKŐ valószínűleg a templomhajótól elválasztott sekrestyére gondolhatott. Ezt KRAUS Georg és GUNESCH Andreas eddig figyelembe nem vett munkája is megerősíti,²⁷ HILTEBRAND útirajza pedig kissé kiegészíti.

²² NAGY Géza: *A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek története*. Kolozsvár, 1947. c. tanulmánya szerint a könyvtár (ti. az iskola kézikönyvtára) előbb a jezsuita zárdában levő kollégiumi épületben volt, az új kollégiumi épület fölépülése után pedig „a főtemplom melletti sekrestyébe került”. NAGY Géza tehát az iskolai könyvtárat egynek vette a fejedelmi könyvtárral. Felfogását azonban nem tartjuk indokoltnak és nem fogadhatjuk el. Az új kollégiumi épület felépítése nem tette szükségessé azt, hogy az iskola könyvtárat a sekrestyébe költöztessék, sőt inkább az iskolai könyvtár továbbfejlesztése tette lehetővé. A könyvtár átköltöztetéséről sehol sem olvashattunk.

²³ SZALÁRDI: *I. m.* 390. has.

²⁴ ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. 123. és 188—190 l. ENTZ Géza közlése szerint a régi sekrestye alapterülete kb. 10×12 m. Ez a helyiség elég nagy volt ahhoz, hogy a könyvtár egypár ezernyi kötetét befogadja. A sekrestye el volt választva a templomhajótól, ezért lehetséges az, hogy amikor a templom mellett levő könyvtárról írtak, akkor a sekrestyére gondoltak.

²⁵ BOD: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. r.

²⁶ BENKŐ: *I. m.* I. 176. l. „Fuerat Templo Cathedrali adjuncta.”

²⁷ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum... Coronae, 1848. II. 76. l.* „Bibliothecam instructissimam una cum Capitulo Regni... favillis consecrant”. BABINGER Franz: *Conrad Jacob Hildebrands Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopol (1656—1658)*. Leiden, 1937. 54. l. HILTEBRAND, a svéd király megbízottja, a könyvtárat is megnézte, és ezt írta róla: „Nahe an der Kirche war die Bibliothec, darin allerhand schöne Bücher zu finden waren...” Gyulafehérvár fő

A fentiek után még magyarázatot kelladnunk BASIRIUS Izsák 1658. augusztus 12-én a fejedelemnek írt levelére, amelyben a könyvtárral kapcsolatos intézkedésekről is szó esik.²⁸ BASIRIUS ekkor még Gyulafehérvárt volt, és a sekrestye befalazása után („capitula jam obmurata”) a kollégiumi könyvtárral foglalkozott. A levéltárral együtt a könyvtár befalazásáról itten sincsen szó, de ez megtörténhetett együttesen, a be nem falazott és valószínűleg kisebb kollégiumi könyvtárat pedig egészen külön említi a gyulafehérvári professzor. A fejedelmi könyvtáron kívül, amelyre I. RÁKÓCZI Györgynek is gondja volt, a kollégium számára külön könyvtárat is létesítettek, és reá vonatkozó külön intézkedéseket is hoztak.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége BETHLEN Gábor udvarával és a kollégium fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Amikor a gyulafehérvári kollégiumban OPITZ, ALSTEDIUS, BISTERFELD, PISCATOR, BASIRIUS, APÁCZAI és mellettük más külföldi vagy magyar tanárok tanítanak és a külföldön végzett akadémikusok száma is megnövekszik, a tudományos, irodalmi és művészeti élet is megerősödik Gyulafehérvárt. A gyulafehérvári nyomdában számos tankönyv, tudományos munka, teológiai vitairat stb. jelent meg. Ezeknek előkészítéséhez, megírásához egy gazdagon felszerelt könyvtárra volt szükség. A gyulafehérvári könyvtár valóban Erdély legnagyobb, központi jellegű könyvtára lehetett a fejedelmi korszakban. Udvari történetírók, akadémiai professzorok, rektorok és külföldön végzett akadémisták fordulhattak meg a könyvtárban, de emellett természetesen maga a fejedelem is állandóan használta. A nyomdával együtt tehát a könyvtár is hozzájárult a tudományos élet kialakulásához, az utókor szemében pedig a fejedelem hírnevét növelte. BETHLEN Gábort, a tudomány- és művészetpártoló fejedelmet ezért is hasonlították MÁTYÁS királyhoz.

A gyulafehérvári könyvtár azonban az 1658-i és 1661-i tatárdúlásakor megsemmisült. A tatárdulás előtt elszállított vagy a pusztításkor szétszóródott könyvek közül egyesek más könyvtárakba vagy esetleg magánosokhoz kerülhettek. Az erdélyi több rendbeli könyvtárpusztulások miatt ezekből alig maradhatott valami napjainkig, és felismerésük is sokszor nehézségekbe ütközik, felkutatásukat mégis további feladataink közé kell sorolnunk.

VITA ZSIGMOND

1848—49 hőseinek román nyelvű közözlőlevelei. Évekkel ezelőtt, amikor a régi román folyóiratokat és újságokat néztem át, hogy adatokat gyűjtsék *Petőfi a román irodalomban* című bibliográfiai tanulmányomhoz, a brassói *Gazeta Transilvaniei* 1849. február 28-i számában rövid közleményre bukkantam amely PETŐFI személyleírását tartalmazta *Personala descriere a lui Alexander Petőfi* címmel, és nyilván PETŐFI osztrák közözlőlevelének román fordítása volt. PETŐFIÉ az utolsó előtti volt tizenöt hasonló személyleírás közül, amelyek 1849 február 3. és 28. között jelentek meg a *Gazeta Transilvaniei*-ben, és a következő forradalmi személyek adatait tartalmazták: KOSSUTH Lajos, KOSSUTH Lajosné, BEM József, MADARÁSZ László, SZEMERE Bertalan (febr. 3-i 9. szám), PERZCEL Mór, dr. KARL TAUSENAU, BATHYÁNY Kázmér gróf, TÁNCSICS Mihály (február 7-i 10. szám) SZÖLLŐSSY Ferenc, GÖRGEY Artur (február 14-i 12. szám), VASVÁRI Pál, PULSZKY Ferenc (február 24-i 15. szám), PETŐFI Sándor, LUKÁCS Sándor (február 28-i

láttnivalói ebben az időben a palota, a templom és a könyvtár voltak. Ezeket egymás mellett említi az idegen utazó. A könyvtárat a könyvtáros, BASIRIUS professzor vezetésével nézte meg.

²⁸ KROPP Lajos: *Basirius Izsák kéziratának történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1886. 71. l.

külön szakasz „időpont nélkül” megjelöléssel felsorolja betűrendben a fentebb leírt tizenhét rölapot.

Megjegyzendő, hogy BEM, SZEMERE, PERCEL, BATHYÁNY, LUKÁCS, PULSZKY, GÖRGEY, VASVÁRI, PETŐFI, TÁNCICS és az említett dr. TAUSENAU személyleírásai *Personenbeschreibung der ungar. Hauptrebellen* cím alatt németül is megjelentek az ugyancsak Brassóban kiadott *Siebenbürger Wochenblatt* 1849. február 10-i számában. Ha mindezeket a szövegeket összevetjük, tüstént megállapíthatjuk, hogy a *Gazeta Transilvaniei*-ben és a *Siebenbürger Wochenblatt*-ban olvashatók megfelelnek egymásnak; ellenben a rölapok textusa némileg különbözik tartalmi téren a *Siebenbürger Wochenblatt* közlésétől — mintha az előbbit már kiegészítések után bocsátották volna nyomtatás alá —, s nyelvileg elüt a *Gazeta Transilvaniei* fordításától, ami arra mutat, hogy két különböző személy ültette át őket románra. Ugy látszik, hogy a rölapokat gyakorlottabb fordító készítette el, mert szövegek korszerűbb, világosabb.

A *Siebenbürger Wochenblatt*-ban megjelent PETŐFI-személyleírás azonos PETŐFI Összes műveinek 5. kötetében (Bp. 1956, Akadémiai Kiadó. 182—183.) közzétett német nyelvű személyleírással, amelynek történetéről a 236. lapon így emlékszik meg egy jegyzet: „E postára vonatkozóan Kiss Sándor, Vizaknán, február 3-án írt tudósításában az alábbiakat közli: „Tegnap gyorsfutár érkezett tábornokunkhoz Kemény Farkas alezredes úrtól ... E futár alezredes Kemény Farkas által elfogott szebeni postacsomagokat hozott ... Érdekes még e csomókban talált iratok közt Kossuth, Szemere s többek németül kinyomtatott személyes leírásai, melyeket a cs. k. kommandó köröztetés végett volt elküldendő. Petőfi Sándor maga olvasta német személyes leírását; elképzelhetni, mily jókedvet csinált neki. (L. Honvéd 1849. febr. 5. 34. sz. 134.)” Nyilvánvaló, hogy a szóban forgó személyleírásokról van szó, amelyek — úgy látszik — egy csoportot alkottak. A román nyelvű rölapokat is valószínűleg Nagyszebenben vagy még inkább Brassóban nyomták, majd JEBLEANU helyes feltevése szerint átküldték őket a Havasalföldre.

Egyetérthetünk LŐRINCZI László bukaresti íróval és műfordítóval, aki szerint e személyleírások az osztrák rendőrség hosszú megfigyelő tevékenységéről tanúskodnak. LŐRINCZI felveti a kérdést: miért nem tartalmazzak a rölapok semilyen felszólítást a menekülő forradalmárok feljelentésére, illetőleg letartóztatására? Válasza lényegében az, hogy ezeket az írásokat nem a nagy nyilvánosságnak szánták, hanem kellően instruált ügynökök nyomozó munkájának megkönnyítésére tették közzé. Feltevése — ha nem is megcáfolhatatlan — mindenesetre elgondolkoztató. További kutató munkát érdemel annak megállapítása, hogyan kerültek a rölapok a Havasalföldre.

DOROTHEA SASU

Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami levéltárban. A levéltár anyagának rendezése közben több iratképző szerv anyagából egy könyvtörténeti szempontról jelentős irategyüttes került elő. Ennek az anyagnak az összeállítása során olyan elszámolások és feljegyzések edűtaira bukkantunk, amelyeknek hasznosítása és további feltárása érdekében kívánjuk a figyelmet felhívni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég irataira, amelyeket a tudományos kutatás eddig figyelmen kívül hagyott.

Az alábbi tájékoztató ezt a hiányosságot szeretné pótolni. Nem szándékunk monografikus módszerrel és teljességgel elemezni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég sok irányú munkásságát, magának a tulajdonosnak az élet csaknem minden ágazatára kiterjedő gazdag érdeklődését, de az iratok értékének bemutatása a könyvtörténet iránti kötelességünk.

A XIX. század közepén Debrecenben két nagyobb jelentőségű könyvkereskedés volt. Az egyiknek tulajdonosa a CSÁTHY család. E céget 1804-ben Kis István pesti könyv-

kereskedő alapította és Kis Ráchel, CsÁTHY György nyomdai igazgató (provisor) felesége vezette. A Csapó úti és Kálvin téri sarokház földszintjén helyezkedett el a könyvkereskedés; később helyet változtatott.¹

A másik könyvkereskedés 1841. júl. 20-án nyílt meg a M. kir. Helytartótanács 25772. számú engedélye alapján; tulajdonosa TELEGDI KOVÁCS Lajos volt. Az üzlet a Széchenyi út elején helyezkedett el, helyrajzi száma 1814 volt. (Akkor Várad u.) Ugyanott volt a 2000 kötetes kölcsönkönyvtár is a nevezett tulajdonos szervezésében és irányítása alatt. Az alapítás idején voltak kisebb könyvkereskedők a városban, mint pl. BARTHA István és TÓTH Mihály üzlete, de a TELEGDI- és CsÁTHY-féle könyvüzletek sokirányú és jól irányított szervezőmunkája, a tőkés verseny természetes rendje folytán ezek a kisebb és elsősorban aprónyomtatványokat árusító üzletek visszahúzódtak, majd eltűntek a piacról.²

A TELEGDI KOVÁCS-cég és személy szerint TELEGDI KOVÁCS Lajos 1848-ban a forradalom ügye mellé állott. 1848. júl. 2-án megindította az *Alföldi Hírlapot*, amely 1849. aug. 2-ig fennállott. Ennek szerkesztője a könyvkereskedő testvére, több tanulmány és útleírás szerzője, Debrecen kiemelkedő ügyvédje: TELEGDI KOVÁCS László volt, aki — CSATÁRI Ottó álnév alatt is — több ellenzéki cikket írt, és különös élességgel küzdött a tespedést jelképező s akkor már a forradalom baloldali szárnyával szemben álló civisek ellen. Társzszerkesztője SZANKA József volt.³ Később, 1850 áprilisában, Lipcseből hozzánk került politikai nyomtatványok ügyében a rendőrség mind a CsÁTHY, mind a TELEGDI KOVÁCS könyvkereskedő cégek tulajdonosait megfigyelés alatt tartotta, s náluk házkutatással kellemetlenkedett, de eredménytelenül.⁴

Részletkutatások feladata kideríteni, milyen módon gyarapította könyvkereskedését a TELEGDI-cég, hogyan kívánt egyezsége lépni a CsÁTHY-nyomdával, hogyan alakult ki a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan a cég mind szélesebb beszerző köre és árupiac, hogyan járult hozzá a könyvek terjesztéséhez szinte az egész Tiszatáj területén, majd hogyan szorult háttérbe TELEGDI KOVÁCS Lajos halála után. Pontosán még halála éve sem volt megállapítható, de az üzleti tevékenység köre az 1870-es évek vége felé csökkent, s az 1880-as években a céggel ritkábban találkozunk. Ebben a korban a CsÁTHY-cég szinte már monopolhelyzetet élvezett Debrecen könyvpiacán.

Ezekre a kérdésekre jelenleg nem kívánunk kitérni, mint ahogyan csupán felvetjük azt a kérdést is, hogy az 1870 októberében szereplő TELEGDI Lajos-féle könyvnyomda azonos-e a TELEGDI KOVÁCS-cég könyvkereskedésének egyik vállalatával.

A Debreceni Állami Levéltárban fennmaradt, a TELEGDI KOVÁCS-család nevéhez fűződő XIX. századi iratok két forráscsoportra oszthatók: az egyik forráscsoportba azok az iratok tartoznak, amelyek TELEGDI KOVÁCS Lászlótól származnak. Ezek részben kéziratos tanulmányok, politikai eszme-futtatások, állambölcseleti értekezések, útleírások, kiváló államférfiúi megfigyelések és általában a polgári haladás érdekét szolgáló pamfletek. Ezekről külön tanulmányt volna érdemes írni, mint a magyar politikai irodalom múlt századi termékeiről, mert a polgári fejlődés gondolatvilágának és a polgári állam szerkezetének jellemzéséhez jól felhasználható adatokat tartalmaznak. Ezek a források jelenleg a Debreceni Egyetemi Könyvtárban vannak, a kéziratok sorában, a levéltár letétjeként.

¹ A CsÁTHY-féle könyvkereskedő cégre lásd ZOLTAI Lajos: *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története 1805–1905*. Debrecen, 1905. 8. l., IV. l. stb., valamint BENDA Kálmán és IRINYI Károly közös műveként kiadott *A négy százéves debreceni nyomda* (Bp. 1961) c. könyvben BENDA fejtegetéseit 281. l. jegyzet 1., 119. l. stb.

² Lásd Debreceni Állami Levéltár (DÁL), TELEGDI KOVÁCS Lajos-cég iratai fasc. 4., továbbá ZOLTAI: *I. m.* 22., 15. l., valamint BENDA: *I. m.* 149. l.

³ BENDA: *I. m.* 155. l.

⁴ ZOLTAI: *I. m.* 21–22. l.

A másik forráscsoport a TELEGDI KOVÁCS Lajos könyvkereskedő cég irataiból alakult ki, a levéltár kezelésében 311. leltári tétele szám alatt, 0,35 iratfm terjedelemben, 1835—1880 évek közötti időből. E forráscsoportba adósok könyve, az üzleti könyvforgalom feljegyzései, pénztári naplók, számlák és részben levelezések tartoznak.

Az írásos anyag szerkezete lehetővé teszi az elszámolások rendjében történő kimutatások, illetve nyilvántartások világos áttekintését. A könyvelés rendszere ugyanis az akkor már kifejldött kettős könyvvitel alapján alakult ki, s ez a tartozások és követelések rovatrendjére épülvén, tartalmazza azt, hogy a könyvkereskedő kitől vásárolt és kinek adott el könyveket. Érdekes, még a háztartásra fordított kiadásokat is közli az elszámolás.

A mindennapi folyamatos vásárlások és értékesítések mellett az utánvételi könyv-forgalom adatai is megvannak a könyvelési iratokban, s ezek a vevők nevét, a könyvek címét, az elküldés helyét stb. tartalmazzák, tehát nemcsak könyvtörténeti adatokkal szolgálnak, hanem általános kultúrtörténeti tájékoztatáshoz is támpontokat nyújtanak.

Általában a könyvviteli nyilvántartások értékét hatványozottan emeli az a tény, hogy a helynév és személynév adatait feltáró bejegyzéseken kívül a vásárlás mennyisége és pénzürtéke is szerepel amellett, hogy annak tárgya részletes felsorolást kap. Többek között SUE, MARTIN, DUMAS, PALUGYAI, *Staats-Lexikon*, CASANOVA, EÖTVÖS, KEMÉNY, JÓSIKA, BAJZA, KUTHI, CERVANTES munkái mellett az 1840-es évek végén TÁNCICS, KOSSUTH, PETŐFI munkái kerülnek ki vidéki olvasóköri könyvtárába. A *Steinkohlenbüchlein* című könyvet pl. Nagylátán veszik meg, ahol IRINYI János is élt egy időben.

Ismeretesek az elszámolásokból a megrendelők adatai, s jellemző, hogy a polgári forradalomhoz közeledve mind erőteljesebben kerülnek előtérbe a polgári értelmiség tagjai, elsősorban pedagógusok, ügyvédek, de orvosok is. Többek között KÁLLAI János Földesről, CSEREPES Dániel Nagyváradról, KRALOVÁNSZKY Lajos Nyíregyházáról, GENCSY Lajos Balkányról, BUDAI Imre Nyírábrányról, a STEINFELD-család a debreceni Macs tanyáról, BALOG Péter Szalontáról stb. Ezeknek a családi és társadalmi helyzetét az összeírások alapján meg lehetne vizsgálni, s könnyű összehasonlító elemzés mutatná meg, hogy többek között 1844—45-ben kik vettek és olvastak (feltételezhetőleg!) falvakban, kisebb városokban korszerű könyveket. Az értelmiségi és falusi olvasógárda történetére ezek elemző tényeket tartalmazó felvilágosítást nyújtanának.

Kiváló információt szolgáltatnak azok a negatívumok is, amelyek az arisztokrácia visszahúzódását tükrözik. A polgári forradalomhoz közeledően mind kevesebbé válik az ilyen megrendelők száma. A környéken egyedül a DESSEWFFY- és a DÉGENFELD-család nevével találkozunk a vásárlók között, de annál több megnevezett tanítóval, lelkésszel, kisebb középnemesi földbirtokossal.

Kiemelendő tény az is, hogy az 1840-es években falusi olvasóköri milyen nagy tételben vásároltak könyveket. Pl. a Sárreai Olvasótársaság 1844-ben, a Nádudvari Olvasótársaság, a Debreceni Polgári Casino, a Szatmári Olvasótársaság, a Mihályfalvai Iskolai Könyvtár minden évben vettek a könyvkereskedéstől. Jellemzőképpen csak egyetlen adatot szeretnék felemlíteni, amely azonban általános helyzetképet nyújthat: a Sárreai Olvasókör 1851. júl. 15 és 1853. márc. 11. között 68 művet vett meg 85 fr 16 kr. értékben. Közöttük EÖTVÖS József, KEMÉNY, KAZINCZY, LANER, HUNFALVI, LOSONCZY, JÓKAI, TOMPA, PHAEDRUS, MACAULAY, TELEKI László, LÓNYAI stb. egy-egy — felsorolt — munkáját. A könyvek között tehát államjogi, bölcséleti, statisztikai, köztörténeti, útleíró stb. művek találhatók a szórakoztató regények és elbeszélések mellett.⁵

⁵ DÁL, TELEGDI iratok fasc. 3. 23. l.

De álljon itt egy magánkönyvtár megrendelése 1847-ből: URINYI Pál, Debrecen, kispolgári családból származó értelmiségi: PAYNE, BUCH könyvei, a *Conversations Lexikon*, a *Damen Kalender* c. kiadványok, az országgyűlési törvénycikkek stb.⁶

A megrendelők körében a legkülönbözőbb rétegekhez tartozó személyek voltak. A könyvkereskedés vevőkre messze túlhaladta Debrecen nagy kiterjedésű határát, és — mint már említettük — szinte magához láncolta a Tisza-tájat. Többek között az 1850-es években Aradról vásároltak a BETTELHEIM Testvérek (cég), Büdszentmihályról KLEIN Gáspár, Makóról KISS Sámuel, Kiskunfélegyházáról MORAVECZ Albert, Nagyváradról SZABÓ József, Tasnádról FERENCZY Vilma, Orosházáról RUTTKAI Sándor, Beregszászról KESZLER József.⁷ De ezeken kívül tőle rendelt a szarvasi RÉTHY Lipót-féle nyomda, SZILÁDY Károly Kecskemétről stb. is.

Az arisztokrácia vásárlása, mint már említettük, szűk körű volt. 1846. május 2-án pl. gr. DÉGENFELD József debreceni földbirtokos és téglási földesúr vásárolt egy mitológiai s két költészeti munkát, valamint a *Soproni esték* c. kiadványt.⁸

Az 1860-as években még inkább kicserélődik a vásárló körök rétegződése, és átütő erejűvé válik az értelmiségiek könyvbeszerzése, közöttük falusi tanítók, kisvárosi tanárok, akik tudományos könyveket és regényeket, költeményeket vesznek, míg az ügyvédek elsősorban törvénytárakat s más kiadványokat. Orvosok vételéről kevés adatbejegyzés található, lehet, hogy pesti könyvkereskedőnél elégitették ki igényeiket. Sokan vették meg a Debrecenben kiadott tréfás-humoros sajtótermékeket, amelyek akár mint periodikák, akár mint esetenként publikált kiadványok láttak napvilágot. Többek között az 1860-as évek elején a debreceni *Dongó*, *Igazmondó*, *Kis Képes Honvéd Naptár* példányait Miskolcra, Tokajba, Makóra küldte szét TELEGDI KOVÁCS Lajos.⁹

A könyvkereskedés az állandó és folyamatos könyvbeszerzésről mindenkor gondoskodott. Miután a könyvforgalom nem csupán szépirodalmi és tudományos termékekre korlátozódott, hanem kiterjedt zeneművekre, kisnyomatványokra stb. is, a beszerzési piac nagyon széles körűnek volt mondható. Általában, ha pontosan összeállítanánk a TELEGDI KOVÁCS Lajos által eszközölt megrendeléseket, nagy kiterjedésű vásári hálózat arculatát rajzolhatnánk meg. Többek között már 1844 decemberében kapcsolatban volt a LANDERER és HECKENAST pesti céggel. Minden küldemény, amelyet a megrendelések alapján bármely cég feladott, tételes felsorolásban szerepel a szállítójegyeken, s ezek alapján rekonstruálható egy vidéki könyvkereskedés áruforgalmának statisztikája, piaca, beszerzési forrásainak hálózata.

Néhány adattal szeretnénk a fenti állításokat kiegészíteni. 1845-ben pl. Petróczi TRATTNER K. és KÁROLYI István cégtől Pestről, TILLSCH Jánostól Kolozsvárról; 1846-ban Joseph WAGNERTől Pestről, 1844-ben Karl GEIBELTől Pestről, a továbbiakban 1847-ben a KILIAN és WEBER pesti cégtől, majd MAGYAR Mihálytól Pestről, Friedrich WALZELTől Pestről, Fr. MANZTól Bécsből stb. hozatta meg áruit. Ezeknek a részletes elemzése nagy segítséget nyújtana a könyvkereskedők történeti megismertetése szempontjából.¹⁰

A beszerzések különben a politikai hangulat megismerésére nézve is értékes adatokat szolgáltatnak. Az 1848-i polgári forradalom előtti időszakból mind gyakrabban találkoznak a polgári forradalom vezéregyéniségeinek műveivel, az 1850—60-as évek idején elsősorban a törvény-, illetve rendelettárak kelendők, s mellettük a naptárak,

⁶ Uo. fasc. 2. 6. l.

⁷ Uo. fasc. 5. 58—61. l.

⁸ Uo. fasc. 3. 53. l.

⁹ Uo. fasc. 5. 64—65. l. Továbbmenően uo. fasc. 9. 376. l. leírja az 1878. nov. 28-án eladott naptárakat: 50 db *Kis Képes Naptár*, 25 db *Dongó Naptár*, 28 db *Alföldi Naptár*, 25 db *Alföldi Képes Naptár*, *Csokonai Naptár*.

¹⁰ Uo. fasc. 10 passim.

kalendáriumok, különösen kelendő volt a *Boland Miska*, amely 1857-ben több száz példányban fogyott el. Az 1860-as években ismét fokozatosan kezdett helyreállni a szépirodalmi művek iránti erőteljesebb érdeklődés, és a tudományos könyvek is nagyobb keletiek lettek.

Végül az ismertetéshez még csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy a cég kölcsönkönyvtárát is tartott fenn, amelynek betétje 1873-ban 3 Ft összegű volt, a havi olvasódíj pedig 1 Ft-ot tett ki. (Utóbbi adat 1872. szept. 17-ről való.)

Hosszú lenne a meglevő levéltári anyag minden kérdésre kiterjedő ismertetése. Viszont úgy érezzük, a figyelem felhívására könyvtörténészek és irodalomtörténészek számára ennyi is elegendő.

KOMORÓCZY GYÖRGY

Semmelweis Ignác mint könyvtáros. SEMMELWEIS Ignácnak, minden idők legnagyobb magyar orvosának az orvostudomány területén végzett munkássága világszerte közismert. Kevésbé tudott azonban SEMMELWEIS könyvtárosi tevékenysége, pedig SEMMELWEIS 1861 márciusától 1865. augusztus 13-án bekövetkezett haláláig az Orvostanárkari Könyvtár (a mai Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára) könyvtárnoka is volt.

A Könyvtárát 1828 körül SCHORDANN Zsigmond orvoskari egyetemi tanár kezdeményezésére alapították. SCHORDANN volt a Könyvtár első tanár-könyvtárosa, aki — egyéb lehetőségek hiányában — saját (Felső Dunasor 5. szám alatti) lakásán adott helyet a Könyvtárnak. SCHORDANN súlyos betegsége miatt 1856-ig adott elő az egyetemen, s nyugalomba vonult, de feltehetően egészen 1860 elejéig ő végezte a könyvtárosi teendőket. 1860 júliusában „A könyvtárt rendező Margó tudort az orvosi tanárkar könyvtárnokává jelölte ki.”¹ 1860. október 20-án POOR Imrét választották meg MARGÓ Tivadar helyett könyvtárnokká.² 1861 márciusában „Poor tr. egyet. m. tanító az oltó intézet kezelésével bizatván meg, Semmelweis tanár vette át a tanári könyvtárnokságot, azon kikötéssel, hogy az e hivatallal járó 200 frtnyi díj általa ajánlott könyvek megszerzésére fordíttassék.”³

A Könyvtár vezetése abban az időben nem csupán szellemi irányítást, hanem az adminisztratív tennivalók ellátását is jelentette. Még az 1896-ban megjelent HÖGYES-féle *Emlékkönyv*⁴ is így számol be erről: „A könyvtár felügyeletét jelenleg a kar egy évenként a rendes tanárok közül választott könyvtárnokra bízta és a kezelést egy a kari pénztárból fizetett értelmesebb könyvtári szolga által eszközölteti”. Nyilván nem az „értelmesebb könyvtári szolga” intézte az orvostudományi könyvek és folyóiratok szerzeményezését, azok katalogizálását stb. Ezt bizonyítja, hogy a fennmaradt kölcsönzési nyilvántartásokat pl. SCHORDANN professzor sajátkezüleg vezette. Később SEMMELWEIS kézírása is látható e nyilvántartásokban.

SEMMELWEIS a négy évet alig meghaladó könyvtárosi működése alatt a Könyvtár megfelelő elhelyezését biztosította, és kiadta a nyomtatott katalógust.

Az orvoskari tanártestület az orvoskari épületekben nem tudott helyet szorítani a könyvtárának. Ezért — mint azt már említettük, — SCHORDANN professzor saját lakásán adott helyet a gyűjteménynek, amelynek hozzáférhetőbb elhelyezését már régebben zorgalmazták. Így az 1848. július 4-én tartott orvoskari jegyzőkönyvének a 11.

¹ *Orv. Hetil.* 1860. 622. l.

² *Orv. Hetil.* 1860. 848. l.

³ *Orv. Hetil.* 1861. 239. l.

⁴ HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a budapesti kir. magy. tud. egyet. orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Bp. 1896. 517. l.

pontja szerint: „Az orvoskari könyvtár, mely részint alapítványok, részint szigorlati pénz fölöslegek által támadt, Schordann tanár lakából az orvostani épületbe helyheztesék át, hogy e tudományos forrás is megnyitassék a növendékek számára. Ezen jeles és nagyszerű gyűjteményt az illető tanár urak nagylelkű felajánlásából megnyervén az intézet számára; szükséges, hogy azon költségek, melyeket annak fenntartására és kiegészítésére a fáradhatatlan buzgalmú eddigi lelkes gondviselő Schordann tanár úr saját erszényéből fordított, a tanulmányi pénztárból visszatéríttessenek, s a kiegészítés, és évenkénti új megszerzésekre szinte segély nyújtassék. Ennek részleteit egy külön feliratan leszünk bátrak fölterjeszteni.”⁵

A forradalmat követő időkben ez az 1848-as szellemben hozott határozat nem valósulhatott meg. Annál nagyobb SEMMELWEIS érdeme, hogy könyvtárossága első évében végrehajtotta a Könyvtár átköltöztetését.

Ennek megtörténte után SEMMELWEIS nekiláthatott a könyvállomány szakok szerinti csoportosításának, amivel korszerű könyvtári munkát végzett. Majd attól a céltól vezetette, hogy az általa irányított könyvtár minél használhatóbb legyen, összeállította, sajtó alá rendezte és megjelentette *A m. k. Tudomány-Egyetem orvostanárkari könyvtár jegyzékét* (Pest, 1864). Ez a katalógus két részből áll. Az első szerzői betűrendben, a második pedig szakok szerint tárja fel a könyvállományt. A katalógusköteten nem szerepel az összeállító neve, de a *Gyógyászatban* ezt olvashatjuk: „Megjelent 'A k. m. tudományegyetemi orvostanár-kari könyvtár jegyzéke 1863. dec. végéig' két nyolcadretű kötetben, 42 nyomott íven. Az I. kötet betűrendben, — a II. a szaktudományok szerint rendezve foglalja magában a könyvek lajstromát. E nagy fáradtsággal készült rendszeres könyvjegyzéket Semmelweis I. tnr. ur kitartó munkásságának köszönjük, ki mint a könyvtár gondnoka, azt, az elébbi bérszállásáról az egyetem orvoskari épületébe szállítván, a fönnevezett jegyzék által rendbe hozta és közhasznúvá tette.”⁶

Akkor mérhető csak igazán fel SEMMELWEIS nagyjelentőségű és lelkiismeretes könyvtárosi tevékenysége, amelyet fennmaradt idevágó sajátkezü feljegyzései is tanúsítanak, ha figyelembe vesszük, hogy ez alatt az idő alatt mint az egyetem szülész és nőgyógyász tanára küzdelmes harcot vívott az anyák megmentését jelentő tanainak elismeretességéért.

SEMMELWEIS halálának ebben az évében ünnepeljük 100. évfordulóját. Ez az alkalom is kötelességünké teszi, hogy a magyar orvostudomány büszkeségének könyvtári működéséről megemlékezzünk.

PALATKÁS BÉLA

A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején. A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai célkitűzéseit tartalmazó *Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelve* című fontos dokumentum, amelyet DIENES László és KÓHALMI Béla könyvtárügyi megbízottak 1919 márciusában állítottak össze, kétféle könyvtári rendszer kiépítését tartotta szükségesnek: a) a közművelődési könyvtárhálózat és b) a szakkönyvtárak rendszerének felállítását.

A szakkönyvtári rendszernek — mai terminológiánk szerint az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak hálózatának — a felépítési elve az volt, hogy legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy, hogy ez azután jó lehessen. Egyesíteni kell tehát az egyfajta könyvtárakat és ésszerű munkafelosztást létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között. Az adott könyvtárépületi

⁵ *Orv. Tár.* 1848. 2. köt. 7. sz.

⁶ *Gyógyászat.* 1864. 400. I.

viszonyokat figyelembe véve az *Alapelvek* szerint 1. a Nemzeti Múzeum könyvtára részére kellene az egész Nemzeti Múzeum épületét átengedni, 2. a többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmáinként összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés szempontjából legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók.¹

A három nagy könyvtár, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár, továbbá a szakkönyvtárak rendszeréből a közgazdasági, a mezőgazdasági, a természettudományi és az orvosi könyvtárak helyzetét KÓHALMI Bélának a szemtanú avatott tollával megírt tanulmányaiból ismerjük.² Azonban alig jelent meg cikk és ezért keveset tudunk a technikai szakkönyvtáraknak a Tanácsköztársaság alatti működéséről. Pedig az *Alapelvek* is jelentőségének megfelelően a szellemi tudományok (társadalomtudomány) után a többi tudományok között elsőnek a műszaki könyvtárakat említi: „*Igy a Műegyetem könyvtárába olvasztva az apró hasonló jellegű könyvtárakat egy Technikai és technológiai könyvtár . . . keletkezne.*” (Kiemelés a szerzőtől.) Forradalmi hagyománytisztelőnknek teszünk eleget, amikor a korabeli legnagyobb technikai könyvgyűjtemény, a Műegyetemi Könyvtár helyzetének és szerepének a vázolásával adalékkal szolgálunk az *Alapelvekben* lefektetett terv realitása és szükségessége mellett.

A könyvtári program az adott könyvtárépületi viszonyokkal számolva kívánta az átszervezéseket végrehajtani. Ez csak helyeselhető, mivel költséges új létesítmények e nehéz időszakban szóba sem jöhettek. A terv ellenzői éppen ezért nagyméretű bővítések, sőt új épületek emelésének feltételeihez kötötték az átszervezés végrehajtását. Így például az Egyetemi Könyvtár az átalakítást a szomszéd házak kibérlésével kívánta megoldani, és e költséges terv megvalósításához kötötte a reformmunkálatok bevezetését. Ezzel valóban a „reformok minden módon való elodázása szándékának látogatását keltette fel”.³

Nem voltak ilyen problémák a Műegyetemi Könyvtárban, amely új épületével és felszerelésével a Tanácsköztársaság idején kétségtelenül a legjobb helyzetben volt. A könyvtár, amelyet PECZ Samu műegyetemi tanár 1907—1909-ben épített, minden tekintetben sikerült alkotás, erről az egyetem rektora jogos büszkeséggel jelenthette a kortársak véleményét: „Különösen a könyvtár az, amely gyakorlati és művészi kivitelével messze felette áll az összes hasonló rendeltetésű épületeknek. Mi igazán örülünk, hogy ezt a látványosságszámba menő művet és tervezőit a mienknek mondhatjuk.”⁴

A könyvtárat PECZ Angliában és Franciaországban szerzett tapasztalatai, valamint RADOS Gusztáv professzor-könyvtárigazgató programja alapján szabadon álló, külön épületben helyezte el. A raktár 6 szintjén 400 000 kötet befogadására elegendő hellyel rendelkezett, és ez a tervezők szerint is 50 évig kielégíti a gyarapodás szükségleteit. A Tanácsköztársaság idején, 1919-ben a Műegyetemi Könyvtár állománya 119 000 kötet, amely a raktár kapacitásának csupán egyharmadát foglalta el. Tehát bőven lett volna hely az *Alapelvekben* tervezett technikai és technológiai könyvcentrum összevont anyaga részére. A központosítással érintett hasonló jellegű technikai könyvtárak állománya becsülésünk szerint együttesen sem haladta meg a Műegyetemi Könyvtárét. A második legjelentékenyebb gyűjtemény, a Technológiai Iparmúzeum Könyvtára 1919-ben 27 921 kötetel rendelkezett (ismeretes, hogy a könyvtár, a mai Országos Műszaki Könyvtár

¹ *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bev. és jegyz. ell. KÓHALMI Béla. Bp. 1959. 9—13. l.

² KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 259 l. Uő: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* Magy. Könyvszle. 1959. 149—162. l. Uő: *Forrásgyűjtemény.* Bevezető. I—XI. l.

³ KÓHALMI: *I. m.* 73. l.

⁴ *A József-Műegyetem 1910/11. tanév megnyitásakor 1910. szeptember 18-án Jónás Ödön rektor beszéde.* Bp. 1910.

jogelődje, az első világháború és a Tanácsköztársaság idején szüneteltette működését hely- és személyzethiány miatt).⁵ A nagyságrendben következő Magyar Mérnök és Építész Egyesület könyvtára 14 000 kötetel, a budafoki Ipari Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézet 6000 kötetel stb. még központositott raktározás esetén is elért volna a Műegyetemi Könyvtárban.

A technikai szakkönyvtárak rendszeréhez nem számítjuk a gyári, üzemi munkás-könyvtárakat, amelyek feladata, hogy a jó szépirodalom mellett a dolgozókat szakmájuknak megfelelő ismeretterjesztő és szakirodalommal ellássák, tehát elhelyezésük a gyárakban van. Az üzemi munkáskönyvtárak állomány szempontjából amúgy sem voltak jelentősek. A kapitalista tulajdonosoknak nem volt érdekük e könyvtárak fejlesztése. A könyvtárügyi megbízottak felmérése alapján megállapítható, hogy a 80 legnagyobb gyár, nagyüzem közül 17-ben volt könyvtár, ezekből a legjelentékenyebb is csak 1620 kötetel rendelkezett.⁶

A raktáron kívül jó volt a helyzet egyéb területeken is: a Műegyetemi Könyvtár 400 m² nagyságú olvasóterme 230 személy kényelmes elhelyezését tette lehetővé, a 40 fő részére berendezett tanári olvasóval együtt közel 300 személy befogadására készen állt. A Műszaki Egyetemi hallgatók részére ezenkívül a Szent Imre Kollégiumban berendezett tankönyvtárait is rendelkezésre bocsátották. A könyvtárosi személyzet: RADOS Gusztáv professzor-igazgató vezetése alatt BERNÁTH János könyvtárőr, MATYASOVSKY János könyvtárúrtiszt, SURIN Imre raktárkezelő altiszt és négy kezelő számára pedig az irodai szobák és kezelőhelyek bőségesek, a megalakuló könyvcentrum létszámtöbblete munkahely-gondokat sem idézett volna elő. (Napjainkban kb. tízszeres személyi állomány dolgozik e könyvtáráépületben). Az intézet vezetője, RADOS Gusztáv professzor-könyvtár-igazgató, mint a tervbevetett Országos Könyvtárügyi Tanács meghívott tagja, személyében is garanciát nyújtott a megalakuló Technikai és Technológiai Könyvtárra háruló feladatok maradéktalan elvégzésére.

Az *Alapelvek* egyik kiemelkedő koncepciója a könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás stb.) egységesítése mellett a felállítandó összkatalógus, amely a budapesti könyvtárakban található könyvek címeit tartalmazza. A központi címjegyzék természetesen a könyvtárak meglévő katalógusaira épülne. Nagykönyvtáraink azonban nem rendelkeznek megfelelő katalógusokkal állományuk tekintélyes részéről.⁷ A Műegyetemi Könyvtár inventáriumának és nyomtatott katalógusainak összevetése ugyanakkor arról tájékoztat, hogy lényegében a teljes könyv- és folyóiratanyag feldolgozva áll az olvasók rendelkezésére. Az 1910-ben kiadott betűrendes és szakkatalógus 85 000 kötetet sorol fel, míg az első világháború alatt ajándékba kapott HIERONYMI-gyűjtemény 10 000 kötetes anyagát az 1916-ban megjelent könyvkatalógus tárja fel. A két nyomtatott katalógusban tehát közel 100 000 kötetet, vagyis a könyvtár állományának mintegy 90%-át megtaláljuk.⁸

A könyvek a Műegyetemi Könyvtár eredeti, más könyvtáraktól eltérő sajátos szakrendszerében állanak. A szakrendszer megalkotása a könyvtár igazi alapítójának

⁵ *Az Országos Műszaki Könyvtár 75 éve.* Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyve. Bp. 1958. 37. l. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Évkönyve.* 1934. 60. p.

⁶ KÓHALMI: *I. m.* 174. l. — *A gyári munkáskönyvtárak ügye és a Gyári munkáskönyvtárak* című iránycikkek részletesen foglalkoznak e kérdéssel. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. 2–3. és 4. sz.

⁷ Vö. KÓHALMI: *I. m.* 161. l.

⁸ *A m. kir. József műegyetem könyvtárának címjegyzéke.* 3. kiad. Bp. 1910. A katalógus gyengéje, hogy a művek címeit röviden közli pénzügyi okokból, s még így is 90 ív a terjedelme. *A József-műegyetem könyvtárának tulajdonában őrzött Hieronymi Károly könyvhagyatéknak címjegyzéke.* Bp. 1916. Ez a katalógus az ország első mérnök-miniszterének 10 061 kötetet tartalmazó, műszaki és közgazdasági művekből álló hagyatékát tárja fel.

és megszervezőjének, WARTHA Vince professzornak a nevéhez fűződik. Az 1870-es években kialakított szakcsoportosítás nem a filozófia, hanem a gyakorlati könyvtári élet szempontjait érvényesíti. A tudós vegyész rendszerező tehetségét a gyakorlatias könyvtáros kívánalmaival egyesítve a műszaki és természetudományokat 26 csoportba osztotta és ezeket az ABC nagybetűivel jelölte, a szakokon belül a gyarapodás időrendjében növekvő számjelzeteket használt. E szakrendszer tartalmilag Michael FRANCKE drezdai második szakrendszerével áll rokonságban, jelzetalkotásai pedig August SCHLEIERMACHER és Otto HARTWIG rendszerére emlékeztetnek. WARTHA szakcsoportosítását használja a Műegyetemi Könyvtár több mint fél évszázadon át, csak 1937-ben tér át az Egyetemes Tizedes Osztályozásra.

Azonban hiába tartják a könyveket gyakorlatiasan szervezett szakcsoportosításban, hiába rendelkezik a Műegyetemi Könyvtár százezres állományát jól feltáró katalógusokkal és főképpen hiábavaló a modern berendezés és elhelyezés, ha a könyvtár gazdag anyagát és tágas olvasótermeit a nyilvánosság kizárásával csak a műegyetem tanári kara és hallgatósága használhatja. A műegyetemi tanács arisztokratikus elzárkózottságán kudarcot vall minden kísérlet, amely azt célozza, hogy az értékes, egyedülálló technikai gyűjteményt a műszaki érdeklődésű nagyközönség számára hozzáférhetővé tegye.⁹ A Műegyetemi Könyvtárban még 1918-ban is a múlt században készült könyvtári szabályzat paragrafusai a mérvadók, amelyek csak a kiváltságos osztályok számára tartják nyitva az ország egyetlen műegyeteme és könyvtárának kapuit.

Az első világháború utolsó éveiben azonban a műszaki értelmiség jelentős csoportja, elsősorban a tőkés nagyvállalkozók alkalmazásában dolgozó mérnökök, technikusok felismerik helyzetüket, és közel kerülnek a munkásmozgalomhoz. Ezek a baloldali mérnök-csoportok a Tanácsköztársaság idején HEVESI Gyula és KELEN József népbiztosok vezetésével jelentős szerepet játszanak a tervgazdálkodásra áttérés és a szocializálás végrehajtásában. A Tanácsköztársaság műszaki irányításában, az anyag- és munkareögzítéskodás szervezésében pedig a műegyetem nemzetközi viszonylatban elismert oly képviselői is résztvesznek, mint BÁNKI Donát és PFEIFFER Ignác műegyetemi tanárok, BOGDÁNYFY Ödön, FASCHING Antal, SEIDNER Mihály magántanárok stb., akik szakmai tekintélyükkel, tehetségükkel szolgálják a szocialista forradalom ügyét. Külön szerencse, hogy a műszaki felsőoktatás ügyeinek intézésére a közoktatásügyi népbiztosság VI. osztályára KÁRMÁN Tódor aacheni egyetemi tanár, a műegyetem meghívott előadója, az aerodinamika világhírű művelője kerül.¹⁰

KÁRMÁN Tódor nem kis érdeme, hogy értékes tervek készülnek a műegyetemi oktatás korszerű reformjához, elsősorban az építészképzésben.¹¹ Az oktatás reformjá-

⁹ Az első világháború előtt a Magyar Építő- és Ipar Művészeti Rajzoló Országos Egyesülete beadványt intéz a vallás- és közokt. minisztériumhoz a műegyetemi könyvtár nyilvános használata érdekében. A minisztérium véleményadásra szolítja fel a műegyetemet, de az egyetem tanácsa elzárkózik a kérelem teljesítése elől. „... A műegyetemi könyvtárnak e célra való felhasználása azonban teljesen ki van zárva és pedig nemcsak azért, mert annak könyvállománya, szervezete és új építkezése, így olvasóterme is kizárólag a műegyetem tanárai és hallgatósága igényeinek megfelelően van berendezve, hanem azért is, mert a műegyetemi könyvtárnak feladata elsősorban és mindenképp felett a műegyetem céljait szolgálni.” (Műegyetemi rektori irattár. 119/1911)

¹⁰ A szocialista mérnökmozgalom kezdeteiről, a baloldali mérnökszövetség, az AMOSZ (Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége) működéséről részletesen tájékoztat a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványok sorozatának 14. kötete: *A magyar műszaki értelmiség és a műegyetem a Tanácsköztársaság idején.* (Szerk. DEVICS József, KÁROLYI Zsigmond, ZÁDOR Mihály.) Bp. 1960.

¹¹ Vö. L[ADÁNYI] A[NDOR]: *A Magyar Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájáról.* Felsőokt. Szle. 1959. 133–144. l. — *Műegyetemi jegyzetűgy szabályozása.* (Közoktatásügyi népbiztosság 88.971/1919. Művelődésügyi Minisztérium Központi Irattár.)

val kapcsolatos feladatok a könyvtár működését is nagymértékben befolyásolják. KÁRMÁN Tódor, mint FOGARASI Béla helyettese, hivatali minőségében kapcsolatba kerül az egyetemi könyvtárüggyel. Tárgyal az Egyetemi Könyvtár vezetőivel a könyvtár reformmunkálatairól, a készitendő új címtárról. Nevéhez fűződik az a terv, hogy — az *Alapelvek* célkitűzéseinek a szellemében — az Egyetemi Könyvtár botanikai és természettudományi könyvanyagát a Műegyetemi Könyvtárával egyesítsék. Figyelmét nem kerüli el a könyvtár nyilvános használatát tiltó rendelkezések tarthatatlan volta: „A proletár társadalomban a tudósok kasztja is megszűnik, a tudomány is megszűnik kiváltság lenni, a tudomány is mindenkié, s az eszközök is, melyek hozzá visznek, mindenki számára szabadon kell, hogy álljanak. A tudományos könyvtárak is úgy legyenek berendezve, hogy azokban mindenki eligazodjon, mindenki hozzáférjen minden könyvhöz, melyre szüksége van.”¹² Csak természetes, hogy a Műegyetemi Könyvtár gazdag könyvgyűjteményét is mindenki, akit a technika érdekel, szabadon használhatja. E cél érdekében az érvényben levő (6588/1898. sz. alatt jóváhagyott) könyvtári szabályzatot hatályon kívül helyezi, illetve módosítja a *közoktatásügyi népbiztosság 1919. június 20-án kelt 153.364/1919. sz. utasítása*.

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának ez az ismeretlen dokumentuma *könyvtártörténeti* szempontból annyira érdekes, hogy részletesebb elemzése indokolt. Az új szabályozás legfőbb célja, hogy a Műegyetemi Könyvtár *nyilvánosságát* biztosítsa. Legfőbb pontjai tehát a könyvtári szabályzat *III. A könyvtár használata* c. fejezetre vonatkoznak. Eddig az olvasótermet csak „bejegyzett hallgató” használhatta (11. §). Az új utasítás értelmében: „*A hallgatók olvasóterme nyitva áll minden felnőtt (16 éven felüli egyén) számára, aki személyazonosságát kellőképpen igazolni tudja.*” A műegyetem professzorainak hierarchikus felfogására jellemző, hogy mindezekig a tanári olvasótermet a fiatalabb oktatók csak a rektor külön engedélyével használhatták (10. §). A módosítás törli ezt a kikötést és a tanársegédek előtt is megnyitja a tanári olvasót. Még egy, a fiatal oktatókra bántó rendelkezést is megszüntet az új szabályozás, nevezetesen a 18. §-t, amely szerint a tanársegédek csak a műegyetem rendes tanárai egyikének írásbeli jóállására kölcsönözhetnek könyveket.

A *kölcsönzés ingyenességét* az új szabályozás természetesen biztosítja. A hallgatók eddig 10 forint biztosíték mellett vihették el a házi használatra kivett könyveiket. Ezen túl a kölcsönzésért nem kell fizetni, az utasítás 19. §-a szerint: „A műegyetemi tanszemélyzet tagjai pontos lakeímük megadása, a hallgatók pedig ezenfelül indexük felmutatása alapján kölcsönözhetnek ki könyveket házi használatra.” A kölcsönzés időtartama is megváltozik, és a könyvek jobb kihasználása érdekében jelentősen megrövidül. Eddig a visszaadás határideje két hónap volt, sőt az egyetemi tanárok egész éven át maguknál tarthatták a könyveket. Ezután hat hétnél tovább könyvek ki nem adhatók, a terminus leteltével írásbeli felszólítás következik, az ezt követő 14 nap múltával az illető köteles a könyv új beszerzésének költségeit megtéríteni. A köztulajdon, a drága és nehezen beszerezhető műszaki szak- és tankönyvek védelmét célozta az a rendelkezés, — időszereése ma sem vitatható — mely szerint: „A könyvtárnak minden félév végén átküldi a dékánnak azon hallgatók névsorát, akikkel szemben a könyvtárnak fentiek alapján, valamely követelése van. A dékán az index aláírását ezeknek a hallgatóknak megtagadja mindaddig, amíg a könyvtárral szemben való kötelezettségeinek eleget nem tettek.”

A technika legújabb eredményeit publikáló szakfolyóiratok legutolsó számaik eddig csak a tanárok olvashatták, mivel ezek a tanári olvasóban voltak 6 héten át közszemlére téve (5. § 6. bekezdés). A jövőben a folyóiratokat előbb 3 héten át a tanáriban, ezt követően pedig 6 héten át a hallgatók olvasótermében helyezik el, ahol bárki használ-

¹² DIENES László: *Kommunista könyvtárpolitika*. Vörös Ujság. 1919. május 9.

hatja. A hétköznapokon elfoglalt dolgozók érdekét szolgálja az a rendelkezés is, hogy az olvasótermeket vasár- és ünnepnapokon is délelőtt 9 órától 12 óráig nyitva kell tartani. Ugyancsak az olvasók, a könyvtárlátogatók szempontjainak érvényesítését jelenti a 6 tagból álló könyvtári bizottság létrehozása. A bizottság 3 nyilvános rendes műegytemi tanárból, 2 asszisztensből és az AMOSZ ifjú munkás csoportja által kiküldött hallgatóból áll. Feladata, hogy a könyvtári szabályzat végrehajtását és a könyvtári személyzet működését az olvasók szemével ellenőrizze. A bizottság kívánságait a könyvtárvezetővel közli; amennyiben azokat a vezető nem teljesítheti, a bizottság a műegytem tanácsához, illetőleg azon keresztül a népbiztossághoz fordulhat.

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága a Műegytemi Könyvtár új szabályzatát azzal küldte meg a műegytem tanácsának, hogy a rendelkezések végrehajtásához szükséges intézkedéseket sürgősen tegye meg és ezek megtörténtét jelentse. A módosított szabályzatot az egyetemnek sokszorosítva kellett volna kiadni. A júliusi nyári szabadságok, majd az augusztusban bekövetkező tragikus események azonban már nem tették lehetővé kinyomtatását. Véleményünk szerint a szabályzat nyilvánosságát kimondó pontjai már előzőleg életben voltak, a szabályozás csupán jogilag megerősítette a kialakult gyakorlatot. Álláspontunkat a statisztikai adatok is alátámasztják.

Az olvasóforgalom 1917–1919-ben:

Tanév	1917/18.	1918/19.	Növekedés %-ban	
Olaszótermi látogatók száma	7 220 fő	11 674 fő	4 454 fő	61%
Olaszóban használt kötetszám	9 760 köt.	22 266 köt.	12 506 köt.	128%
Házi használatra kölcsönzött kötetszám	8 259 köt.	17 823 köt.	9 564 köt.	115%
Használt kötet összesen	18 019 köt.	40 089 köt.	22 030 köt.	121%

Kétségtelen, hogy az állomány- és olvasóforgalom nagymérvű növekedése összefügg a szabad használattal, a könyvtár nyilvánossá tételével. Az új szabályozás egyes rendelkezései hosszú ideig életben maradtak, így például a vasárnapi nyitvatartással még 1923-ban is találkozunk.

Az állomány alakulása 1918 és 1919-ben:

Időpont	Könyvek		Folyóiratok		Összesen	
	Művek	Kötet	Féleség	Kötet	Művek	Kötet
1917/18. tanév	39 455	92 212	918	25 536	40 373	117 748
1918/19. tanév	39 951	93 060	922	25 651	40 873	118 711

A gyarapodás alacsony számát (500 mű 963 kötet) a vesztett háború és az azt követő gazdasági nehézségek magyarázzák. Az állományban csak a műszaki szakanyag szerepel. A Műegytemi Könyvtár leltárkönyvének tanúsága szerint ugyanis a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság alatt megjelent ideológiai és politikai kiadványok csak a huszas évek végén kerültek állományba. Ezt a mennyiségben és minőségben tekintélyes

anyagot, mint a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* különgyűjteményt kezelték és tartották nyilván.¹³

A Műegyetemi Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság gyűjteménye:

Könyv, brosurá	203 kötet
Hírlap 9 féle	18 füzet
Röpirat	276 darab
Plakát	52 „
Fénykép, képeslap	164 „
Összesen:	713 egység

Az ellenforradalom időszakának marxista tájékozatlanságára vall, hogy a gyűjteményben minden különbség nélkül az 1918/19-i kommunista kiadványokkal együtt foglalnak helyet a szociáldemokraták, sőt a polgári radikálisok írásai is. A gyűjtemény túlnyomó többségét azonban a Tanácsköztársaság alatt kiadott dokumentumok alkotják. Ezek között könyvritkaságokat is találunk, amelyek az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteményéről kiadott katalógusában nem szerepelnek.¹⁴

KÓHALMI Béla a forradalom alkotó lendületére visszatekintve ezt írja: „A terveknek is megvan a történelmi jelentőségük, tanulságosak is, de fontosabb mindennél, *mít indítottunk el*, milyen fejlődés útjára tereltük a könyvtárügyet, még ha a célt elérni nem is adatott meg nekünk . . .” A technikai szakkönyvtárak tervezett centralizációját sem sikerülhetett a Tanácsköztársaság 133 napig tartó rövid időszaka alatt megvalósítani. Azonban a szocialista könyvtárpolitika célkitűzéseit kodifikáló könyvtári törvénnyel létrejött műszaki felsőoktatási és termelési könyvtárhálózatok egymással szoros kapcsolatban lényegében azokat a programpontokat valósítják meg, amelyeket először az *Alapelvek* körvonalaztak.

MÓRA LÁSZLÓ

A magyar exlibris legutóbbi húsz éve. Az előbb oly virágzó és külföldön is megbecsült magyar exlibrisélet a második világháború alatt jelentős veszteségeket szenvedett. Megszűnt a két magyar exlibris-egyesület: a *MEGE* (Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafika-barátok Egyesülete) és a debreceni *Ajtósi Dürer Céh*; megszűnt a *MEGE* ARADY Kálmán

¹³ A Műegyetemi Könyvtár inventáriumába a 42801–43004 tételszámok alatt 1929-ben vezették be a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* c. gyűjteményt. A leltár megjegyzés rovatában ez áll: „Ajándék Dr. Gaál Jenő ny. műgyet. tanár útján.” GAÁL a műgyetem közgazdasági osztályán hosszú időn át tanította a nemzetgazdaságtani és jogi ismereteket. Működéséről HEVESI Gyula így ír visszaemlékezéseiben: „. . . Gaál előadásai a Böhm–Bawerk-féle és egyéb polgári közgazdaságtani elméletek alapján következetesen a marx elmélet diszkreditálására irányultak, anélkül, hogy ezt különösebben kihangsúlyozták volna.” (HEVESI Gyula: *Egyetemi éveim* . . . Felsőokt. Szle. 1959. 65–70. l.)

¹⁴ A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok*. (Szerk. VÉRTES György) Bp. 1958. A Műegyetemi Könyvtár különgyűjteményében 26 olyan művet találtunk, melyet e kitűnően szerkesztett katalógus nem tartalmaz. Az Egyetemi Könyvtár gazdag különgyűjteményéről TÓTH András összeállításában megjelent *Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban* Bp. 1959. című katalógus azonosításával megállapítottuk, hogy akad olyan mű is (pl. *Mi van a vörös fűg öny mögött?* Bp. 1919.), amely mindkét egyetemi könyvtárban megtalálható, s szerepel a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848–1849* (Bp. 1964, Párttörténeti Int. 1 köt. 217. l.) c. műben A *Magyar Tanácsköztársaság alatt megjelent kiadványok* fejezetben, ugyanakkor hiányzik az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből.

által szerkesztett kitűnő exlibrisfolyóirata, a *Kisgrafika* is. A fasizmus elől öngyilkosságba menekült VADÁSZ Endre,¹ egyik legkitűnőbb exlibrisgrafikusunk, akinek két exlibris-mappája² mindmáig legszebb exlibris-kiadványaink közé tartozik. A háború utolsó napjaiban egy eltévedt golyó ölte meg MATA Jánost, a magyar paraszt-barokk grafika megteremtőjét, annyi ízes, ízig-vérig magyar levegőjű exlibris alkotóját.³ Megsemmisült egy csomó kisebb-nagyobb exlibrisgyűjtemény, amelyek közül a legidősebb magyar exlibrisgyűjtő NAGY József gyűjteményének a pusztulása volt a legsajnálatosabb.⁴ A háború áldozata lett több ismert gyűjtőnk is.

A kulturális forradalom népünket olvasó néppé tette és a fokozódó minőségű, kiszélesedő könyvkiadás már a bibliofilia szempontjait is egyre jobban érvényesíti. A régi, kisszámú „értő” közönségnek készült és méregdrága bibliofilia helyébe a tömegbibliofilia lépett. Kiadóink között nemes verseny indult meg, hogy ne csak tartalmilag, de kiállítás szempontjából is minél szebb könyveket bocssássanak a növekvő olvasó- és könyvgyűjtőtábor rendelkezésére. A bibliofilia újjászületése meghozta az exlibris feltámadását is.

Idősebb exlibrisgrafikusaink közül először DRAHOS István (1895—) vette ismét kezébe a vésőt. E nemesen konzervatív művésznink már a felszabadulás előtt is jelentős exlibrisalkotói tevékenységet fejtett ki.⁵ Tankönyvillusztrációival a fiatal generációk szépezzékét igyekezett fejleszteni. Kedvenc kifejezési formája a fametszet; rézkarctechnikával csak keveset foglalkozik. Munkássága — melyet már korai korszakában is az anyag tisztelete, a tömör kompozíció és magas mesterségbeli tudás jellemzett — a felszabadulás után alkotott exlibriseiben komoly művészi fejlődésről tett tanúságot. A fametszet ősi, vonalas megoldású módját követi, szemben a két világháború közötti, BUDAY György által népszerűvé tett folthatásos technikával, mely a fekete-fehér ellentétére épített és festői hatásokra törekedett. DRAHOS kifinomult, reális szemléletű vonalkultúrája a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején készített exlibriseiben sokat engedett a két háború között készült alkotásokat jellemző kimértiségből és merevségből és megtelt étellel. Exlibrisművészetét az anyagszerűség és a harmonikus kompozíció mellett ötletessége teszi úgyszólván utolérhetetlenné. Új szimbólumokat keres, amelyek korunk nyelvén szólnak. Alakos exlibriseinek száma jóval meghaladja tárgyábrázolású exlibriseit; itt talál művésze igazán magára. Szívesen ábrázolja a szép női testet, gyakori témája a család és a gyermek. Az egyéniesítő ötlet és a téma kifogástalan, művészi megfogalmazása mellett a tömörség, a kiegyensúlyozott kompozíció és a művészi térkitöltés exlibrisművészetének jellemző jegyei. A kis méret e tulajdonságokat a jó exlibrisművésztől egyenesen megköveteli, azonban kevesen tudnak olyan következetesen élni vele, mint ő.⁶ Exlibrisein a briliáns ötlet gyakran szelíd humorral párosul. Beleélő-képessége igen alkalmassá teszi a legnagyobb külföldi exlibrisművészek stílusjegyeinek az ellesésére és ábrázolására is. *Kedves művészeim* c. kis mappája⁷ — amely itthon úgyszólván ismeretlen, külföldön azonban jól megérdemelt sikert aratott — stí-

¹ Soó Rezső: *Vadász Endre emlékezete*. Vándortűz. 1947. nov. 85—87. l.

² VADÁSZ Endre: *Tíz rézkarc exlibris*. Soó Rezső magyar, Renato FLERI olasz, KARDOS László német bevezetésével. Debrecen, 1935. VADÁSZ Endre: *Haláltánc*. Tíz rézkarc exlibris. KARDOS László magyar, R.v. HOSCHEK—MÜHLHAIMB német bevezetésével. Szeged, 1936.

³ TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei*. Debrecen, 1962.

⁴ GALAMBOS Ferenc: *Nagy József és a magyar exlibrisgyűjtés*. KBK Értesítő. 1962. dec. 10—13. l.

⁵ WITTRISCH Ilona: *Drahos István, a fametsző*. Kisgrafika. 1941. 1—3. l.

⁶ GALAMBOS Ferenc: *István Drahos. En ungarsk exlibris-kunstner*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1956. 8. évf. 3. sz. 33—35. l.

⁷ DRAHOS István: *Kedves művészeim*. Szentés, 1963.

lusutánzás és stílusparódia egyszerre az európai exlibrisgrafika legnagyobbjairól (Otto FEIL, Tranquillo MARANGONI, Italo ZETTI, Lou STRIK stb.).

DRAHOS István exlibristevékenysége 1963-ban jutott el az *ötszázadik* lapig. E páratlan termékenység azonban sosem ment a minőség rovására s művészi exlibris-munkássága nem szűrkült el, nem vált egyhangúvá. Ha vannak is — és melyik természetesen művésznek nincsenek? — rutin-lapjai: sajátos stílusa és szépséglátása exlibriseit művészjegy nélkül is az első pillanatban felismerhetővé teszi. Az *ötszázadik* DRAHOS-lapot, amely a művész önarcképét adja, kedvenc exlibrisalakjaitól körülvéve, a *Boeckier* közölte s ugyanott Herber BLOKLAND adózott meleg szavakkal DRAHOS István exlibrisművészetének.⁸ Sok exlibrist készített és készít külföldi megrendelők részére is. A külföldi megrendelők DRAHOS exlibrisművészetében elsősorban a valós bájt, a nyugalom és béke iránti vágyat s a harsány életigenlést szeretik. „Drahos a mai európai exlibrisművészet lirikusa”, mondotta róla az egyik legnagyobb francia exlibrisgyűjtő, Paul PFISTER.

NAGY Árpád (1894—1959), aki mint ötvösművész, a rézkarcon keresztül jutott el a művészi sokszorosító grafika többi műfajáig: a litográfiáig, a lino- és fametszetig, a háborúból visszatérve 1954-ben kezdte meg ismét exlibrisalkotói tevékenységét. Bár első exlibrise 1924-ben készült s exlibriseit, családi grafikáit kedvelték a gyűjtők, a háború előtti években mégsem részesült abban a figyelemben, amelyet megérdemelt volna. Igaz, exlibrisművésze valójában csak a második világháború után teljesedett ki, és első, komolyabb méltatását is csak 1957-ben kapta.⁹ Exlibrisművészetének gyökerei a századforduló művészi törekvéseinek a talajába nyúlnak, de megtalálhatók benne a két háború közötti évtizedek grafikai törekvéseinek a nyomai is. Nem kevés kísérletezés után találta meg egyéni kifejezési formáját, amely leginkább fametszetein — közöttük színes fametszetek — tűnik élénk. Mondanivalójának művészi megfogalmazása gyakran szétfeszítette a kis méret szükségszerű kereteit. Ezért sokalakos lapjai gyakran zsúfoltak. Szívesen fordul témáért a magyar múltba és merít a magyar folklór világából is. Bár küzdelmes élet után ejtette ki kezéből a vésőt, exlibrisei tele vannak derűvel, életörömmel, bizakodással. Igen sok lapja a békeharc jegyében és érdekében született; csak az tudott így áhítozni a béke után, aki maga is megjárta a háború poklát. Fa- és linometszeteiben technikailag főleg a vonalas megoldáshoz vonzódott, bár ahol szükségét érezte, a folthatásos megoldásokat sem kerülte ki. Igazi terrénuma a családi grafika, itt nyilvánult meg legkifejezőbbben harcoss humanizmusa, gyermekszeretete, önirozáló hajlama és elpusztíthatatlan hite az életben.

NAGY Árpád exlibris- és alkalmi grafikai termése 425 lapból áll. E tekintélyes oeuvre-ben jelentős szerepet játszanak a DRAHOS Istvánnal folytatott művészi versengés, a „művészi torna” lapjai, valamint a már DRAHOS megelőzőleg készített és neves exlibrisművészek stílusát utánzó lapjai, *à la manière de*. . . A hódmezővásárhelyi múzeumban 1963-ban megrendezett és élénk sajtóviszhangot keltett emlékkiállításának döbbsége rá a magyar exlibris híveit arra, kit vesztettünk el benne.

FERY Antal (1908—) szintén a második világháború előtt kezdte exlibrisgrafikus munkásságát, s bár már a felszabadulás előtt is tekintélyes exlibris-termés (110 fametszetű és 20 klisé-lap) állt mögötte, tevékenységének zöme mégis a háború utáni évekre esik. 1946 és 1960 között viszonylag kevés (54) lapot alkotott, 1960 óta azonban egyre legtevékenyebb exlibrisgrafikusainknak. Indulásakor még gyakran járt szokványos utakon és gyakran élt a jól bevált motívumokkal, a felszabadulás után azonban levetkőzte a köz.

⁸ BLOKLAND, Herber: *Istvan Drahos — opus 500*. Boeckier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 38—40. l.

⁹ GALAMBOS Ferenc: *Árpád Nagy. En ungarisk exlibriskunstner*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1957. 9. évf. 4. sz. 116—118. l.

1—2. DRAHOS István fametszetei

3. NAGY Árpád fametszete

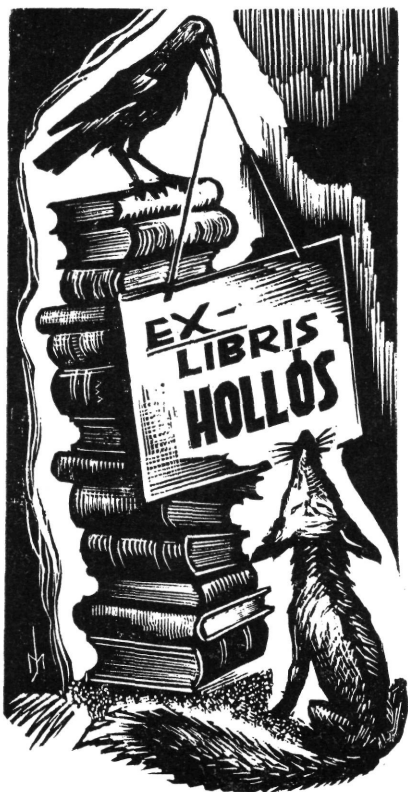
4. FERY Antal fametszete

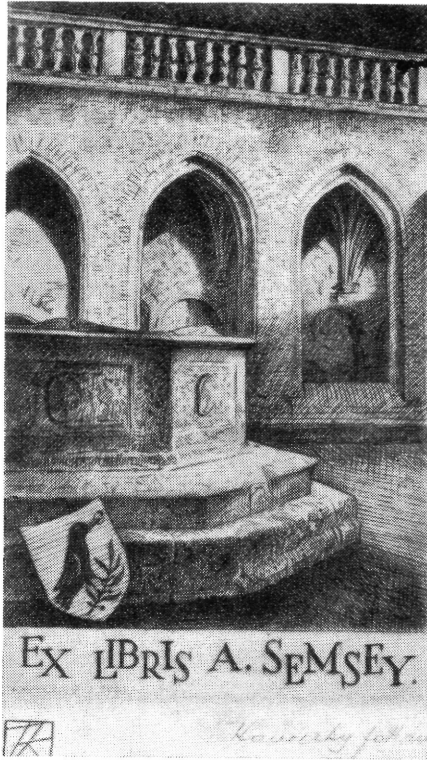
5. FERY Antal fametszete

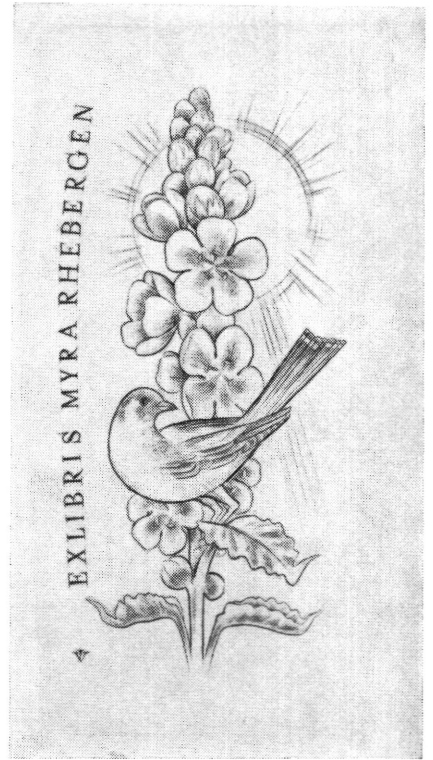
6. BORDÁS Ferenc fametszete

7—8. MENYHÁRT József fametszetei

9. KAVECZKY Zoltán rézkarca

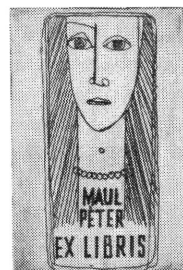
10. VERTEL József rézmetszete

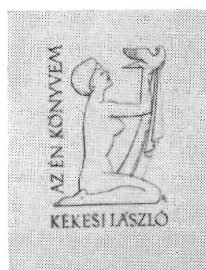
11. STETTNER Béla linóleummetszete

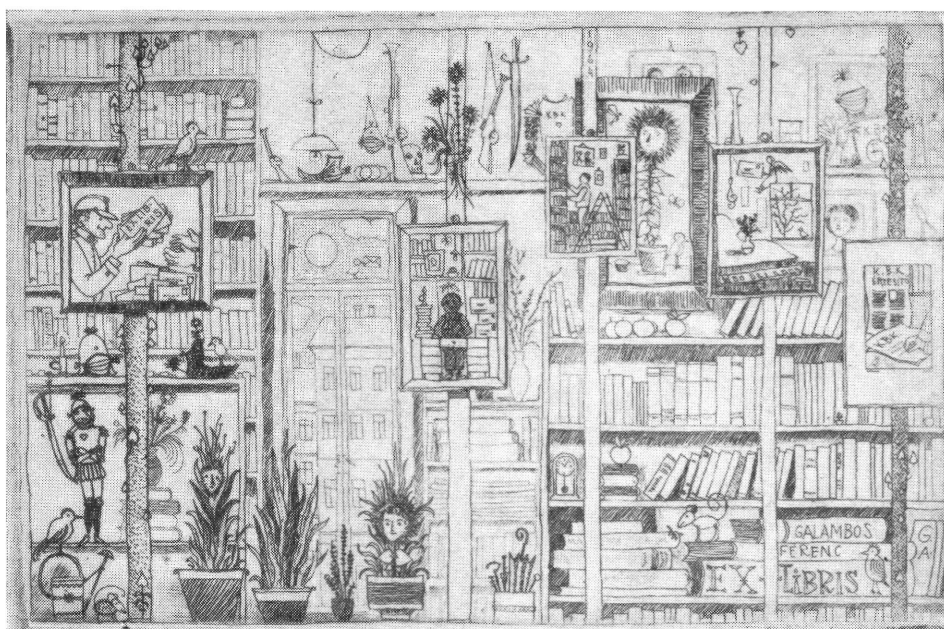
12. STETTNER Béla linóleum-
metszete

13. GACS Gábor
rézkarca

14. KÉKESI László
rézkarca

15. GROSS Arnold rézkarca

ismert exlibrisszimbolikát és mindjcbban magára talált.¹⁰ Kezdeti korszakában vegyesen alkalmazta a vonalas és folthatásos megoldásokat; újabb munkáiban egyre jobban a vonalas megoldás felé hajlik. Vonalkultúrája konzervatíván is egyéni s ugyanakkor szépséglátása, mondanivalója erősen népi gyökerű. Egyszerűsége nem gondolat- vagy képzeletzegénység eredménye, hanem a kevéssel sokat mondani tudás ritka erénye. Anyagtisztelete hozza magával, hogy nem törekszik festői hatásokra; majdnem kizárólag a vonal kifejező erejére épít. Jó exlibrisművésszé nemcsak rajztudása, a fametszet technikájában való alapos jártassága teszi, hanem az a tulajdonsága, hogy mindig megtalálja a lap és a gazdája közötti kifejező kapcsolatot. Nemcsak szimbólumokkal él, az egyéniesítés pszichologikusabb és modernebb formáit is ismeri. Ami exlibriseinek tematikáját illeti, igen széles skálán mozog, bár a munkaábrázolás és a többalakos kompozíció hiányzik exlibriseiből. Szereti az állatokat s ezeket nemcsak valóságábrázolásban, de stilizáltan is alkalmazza. Legegyénibb lapjai azok, ahol a népi formakincshez nyúl vissza. Egyik külföldi méltatója¹¹ a népművészettel való rokonságában látja FERY Antal exlibrisművészetének eredetiségét és egyéni ízeit. Népművészeti gyökerű lapjain a dunántúli tükrösök betyárjai, az alföldi cifraszűrök virág- és madármotívumai, a hímestojások lehetfinom díszei kelnek életre.

FERY Antal eddigi exlibristevékenységének méltó emléket állított az a mappa amely 1962-ben látott napvilágot.¹² E mappa komoly hazai és külföldi sikert aratott.¹³ Nemzetközi elismerést jelentett az 1962-ben Párizsban megrendezett IX. Európai Ex Libris Kongresszus alkalmából meghirdetett nemzetközi *Valentin Le Champion* emlékexlibris pályázaton elért negyedik helyezése.¹⁴ A II. Országos Miskolci Grafikai Biennálén 1963-ban kiállított exlibriseiért neki ítélte díj és emlékérem arra mutat, hogy exlibrisgrafikusi tevékenységét itthon is kellően megbecsülik. A kiállítás katalógusa egyik népművészeti tárgyú exlibrisének reprodukcióját is közli.¹⁵

Az idősebb művészgenerációhoz tartozik MENYHÁRT József (1901—) is. Kisgrafikai munkáinak (exlibrisek, alkalmi grafikák stb.) száma kb. 200 darabra rúg. Bár autodidakta, egyike legjobb fametszőinknek; háború előtt megjelent két mappája¹⁶ már érett művészként állította elénk. Fametsző művészetét a fekete alapból kibontott fehér folt és vonalhálós megoldás jellemzi. Tematikája igen széles skálájú. Fantáziáját a halál problémája ragadja meg leginkább, ezért orvosi tárgyú exlibrisei munkásságának legjobb darabjai. Gyakran fordul paraszti témákhoz. Itt-ott megcsillanó humora nem öncélú, hanem a téma valós megfogalmazását vagy a jellem hí visszaadását szolgálja. Újabb exlibriseiben több a nyers erő, de a régiek simaságából nem a lazább komponálás, hanem a valósághoz való őszintébb közeledés kedvéért mondott le. 1962-

¹⁰ GALAMBOS Ferenc: *Antal Fery. En ungarsk grafiker*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1960. 12. évf. 4. sz. 58—59. l.

¹¹ BONO, Salvatore: *Antal Fery, artista ungherese dell' ex libris*. Ex Libris (Roma) 1963. 3—4. sz. 8—9. l.

¹² FERY Antal: *40 ex libris*. [Bev. GALAMBOS Ferenc.] Kiad. a Kisgrafika Barátok Köre. Bp. 1962.

¹³ Ismertették: GALAMBOS Ferenc: *Fery Antal ex libris albumáról*. Magyar Grafika. 1962. 5. sz. 351. l. — Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 2. sz. 32. l. — *Una cartella di Fery Antal*. Ex Libris (Roma). 1962. 3. sz. 10. l. — BLOKLAND, Herber: *Exlibris van Fery Antal*. Boekeier. 1963. 2. sz. 25—26. l.

¹⁴ *L'Exlibris Francais*. 1962. 4. sz. 882. l.

¹⁵ *II. Miskolci Országos Grafikai Biennale. Katalógus*. Miskolc 1963, Herman Ottó Múzeum.

¹⁶ MENYHÁRT József *részkarcs és fametszetű könyvjegyei*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1937. Az 1—25. sz. példányok 15 részkarcsot és 36 fametszetet, a 26—200. sz. példányok csak 36 fametszetet tartalmaznak. MENYHÁRT József *fametszetű könyvjegyei és alkalmi grafikái*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1941.

ben Debrecenben megrendezett gyűjteményes kiállításának grafikai része hű képet adott fejlődéséről. Exlibrisművészetének alapos elemzését Soó Rezső professzor adta.¹⁷

A fametszetű exlibrisgrafikát kultívájaja BORDÁS Ferenc (1911—) is. A háború után ismét nagy kedvvel fogott az exlibrisalkotáshoz, pár év óta azonban inkább a szabadgrafikának és a festészetnek hódol. Régebbi exlibriseit groteszk emberábrázolás, miszticizáló hajlam és expresszionista kifejezőmód jellemezte.¹⁸ A fa minden lehetőségét kihasználja. Szükszavú művész, exlibriseinek legnagyobb része ballada-illusztráció erejével hat. Művészileg is, technikailag is állandóan új utakat keres. Az utóbbi években készült exlibrisein fellelhető a modern olasz fametszők hatására valló stílusváltozás.

Sajnálatosan kevés exlibrist alkot az utóbbi időben VARGA Mátyás (1910—), a Nemzeti Színház Kossuth-díjas díszlettervezője, pedig idősebb exlibrisművészeink közül ő tűnik ki leginkább lapjainak modern művészi megfogalmazásával, ötleteinek újszerűségével. Könnyed, mint a francia grafikusok. Ugyancsak kevés exlibrist alkot VARGA Nándor Lajos (1895—) is, jelentősége azonban mégis igen nagy exlibrisművészetünkben, hiszen grafikusművészeink legnagyobb része az ő keze alól került ki a Képzőművészeti Főiskoláról. Exlibris-oeuvre-je kb. 60 lapból áll; ezek túlnyomó része rézmetszet, vagy rézkarc. Ötletgazdaság, mély lelki átélés, szigorú komponálókészség, valamint bravúros metsző- és karcoló technika jellemzik.¹⁹

Az idősebb, de ma is alkotó fa-, illetve linometszetben dolgozó exlibrisgrafikusok közül STERBENCZ Károly (1901—) és KERTES—KOLLMANN Jenő (1904—) működéséről kell még megemlékeznünk. STERBENCZ Károlyt elsősorban soproni vonatkozású exlibrisei tették ismertté.²⁰ A város történelmi levegője művészetére is kihat; exlibriseinek legnagyobb része barokkos zsúfoltságú. A szeretett város ábrázolása azonban nem szűkíti be exlibrisművészetét. KERTES—KOLLMANN Jenő egyike legszorgalmasabb exlibrisművészeinknek. A gondolati tartalom mellett festői hatásokra is törekszik. Technikai megoldásai azonban, főleg alumíniumra dolgozott lapjain, nem mindig szerencsések.

Rézkarc- és rézmetszettechnikával dolgozó exlibrisgrafikusaink közül elsősorban KAVECZKY Zoltánt (1897—) kell idősebb művészgenerációnkból megemlítenünk.²¹ Sikeres grafikusai múlt állt már mögötte, amikor az ötvenes évek végén érdeklődése az exlibris felé fordult. REMBRANDT-t vallja mesterének, számára a belső élmény a legfontosabb, KAVECZKY-t a természet ihleti. Témái: öreg fák, apró házikók, romos műemlékek, elhagyott malom stb. mint a romantika tipikus tárgyai is reális alkotásokra ösztönzik. Erdő- és faábrázolású exlibrisei kimagaslanak a magyar exlibrisgrafikában. A vonal tisztelete nem zárja ki nála a festőiséget, ezt azonban nem színekkel éri el, hanem maratósi fokozaatokkal. Levegős tömörsége független a témától.²²

A felszabadulás utáni első években hiányzott a magyar exlibrisművészetből a fiatal utánpótlás, jöllehet a Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztálya erre az intím műfajra is felhívta a hallgatóság figyelmét.²³ Az okokat másutt kell keresnünk. Részben

¹⁷ Soó Rezső: *Die kleingraphische Kunst von József Menyhárt. Exlibris-Kunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1961.* 61—64. l. (Különlenyomatban is.)

¹⁸ TÓTH Ervin: *Bordás Ferenc.* Kisgrafika. 1937. 18—19. l.

¹⁹ GALAMBOS Ferenc: *Varga Nándor Lajos a magyar grafikusművészet nagy öregje* Kisgrafika Értesítő. 1964. aug. 114—116. l.

²⁰ CSATKAI Endre: *A soproni exlibris története.* Sopron, 1938.

²¹ GALAMBOS Ferenc: *Zoltan Kaveczky.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 14. évf. 2. sz. 21—23. l.

²² EGIERSDORFF, Wl. E.: *Zoltan Kaveczky, hongars graveur.* Boeckler. 1962. 2. sz. 23—24. l.

²³ *Évkönyv az O. Magyar Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztályának munkáiból.* 10. 1945—1948. Bp. 1948.

abban, hogy a kultúrforradalom következtében minden tehetséges grafikus válogatható^t a nagyobb és anyagilag is többet jelentő megbízásokban, másrészt pedig abban, hogy a gyűjtés még ne m indult meg szervezeten és így megrendelések sem igen voltak. Az első fiatal grafikus, aki munkásságának legnagyobb részét az exlibrisnek szentelte, STETTNER Béla (1928—). A Képzőművészeti Főiskolán KMETTY János és KOFFÁN Károly hatására jegyezte el magát végleg a grafikával. 1953 és 1958 között a *Rézkarcolók Alkotóközösségének* tagjaként dolgozott. 1958-ban, többedmagával megalakította a *Fiatalkorú Művészek Stúdióját*. Sokoldalú grafikus, de a linometszet áll legközelebb egyéniségéhez. Exlibris iránt 1958 óta érdeklődik s azóta egyéni meglátású lapjainak egész sora készült el. Kisgrafikáin nyomokban még kísért BARCSAY Jenő hatása, de tanult a modern franciáktól is. Az idegen hatás azonban inkább csak a művészi látásmód azonosulásában, mint technikai fogások vagy stílusjegyek átvételében jelentkezik. STETTNER ízig-veéig szocialista realista művész. Témáit elsősorban a munkából és a dolgozó kisemberek mindennapjaiból meríti. A munkaábrázolás, mint exlibristéma, következetesen STETTNER Béla művészetében jelentkezik hazánkban. Kiegyensúlyozott térbeosztás, szükszavú vonalvezetés, statikus nyugalom jellemzik exlibriseit; mozgalmasságot csak munkaábrázolású lapjain találhatunk. Kísérletező művész, új anyagok, új technikai megoldások után kutat.²⁴

Az új exlibrisgrafikus generációhoz tartozik VERTEL József (1922—) is. Nevet elsősorban mint bélyeggrafikus szerzett magának, még nem nagyszámú exlibris-sorozata arra mutat, hogy ezirányú munkássága komoly nyeresége a magyar exlibrisművészetnek. Majdnem kizárólag rézmetszet-technikával dolgozik és lapjait műves gondossággal, a modernebb grafikai irányzatokhoz való vonzódás és levegős, de szilárd kompozíció jellemzi. Első méltatását külföldön kapta.²⁵ Hasonló művészi tulajdonságokkal rendelkezik az elsősorban ugyancsak bélyegtervező, de az exlibris iránt is egyre nagyobb vonzódást eláruló GÁL Ferenc (1911—) is.

A magyar exlibris megfiatalodása és megújulása a Fiatalkorú Művészek Stúdiója 1958-ban meghirdetett exlibrispályázatához fűződik.²⁶ A pályázat sok művészt mozgósított. A gazdag termés eredményeképpen két első, három második és két harmadik díjat osztott ki, de a díjazásban nem részesült alkotások között is nagyon sok volt a modern felfogású, érett művészetre valló, komoly művészi élményt jelentő alkotás.²⁷

A pályázat két első díján GROSS Arnold és LITKEI József osztozkodott. GROSS Arnold (1929—) művészetéhez CHAGALL és SZABÓ Vladimir adott indítékokat.²⁸ Ennek ellenére máris egyéni stílusa van. Lapjain a német „Kleinmeister”-ek vaskos realizmusa váltakozik a fantázia képeivel. Korunk sommázásra hajlamos és elnagyolásra törekvő művészeti felfogása mellett kifinomult, néha aprólékos precizitású technikája igen figyelemre méltó. Az élet apró-cseprő problémáit ragadja meg s mindezt olyan humorral, szeretettel és együttérzéssel, amely napjaink magyar grafikájában egyedülálló. Lapjaiból gyakran szelíd gúny és önrónia sugárzik. Ennek az önvizsgáló módszernek a következménye, hogy nem merül el teljesen a külső világ másolásában. Kesernyés, de mindent komolyan vevő művészi felfogása végeredményben derűben oldódik fel. Új utakon jár, de mégsem tagadja meg teljesen a múlt örökségét. Játékos ötletei, mesészerű

²⁴ GALAMBOS Ferenc: *Bela Stettner, en ung ungarsk grafiker*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1961. 13. évf. 2. sz. 86—87. l.

²⁵ BLOKLAND, Herber: *József Vertel*. Boeckier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 37—38. l.

²⁶ *A Fiatalkorú Művészek Stúdiójának „ex libris” pályázata*. Múterem. 1958. 10. sz. 45—46. l.

²⁷ *A Fiatalkorú Művészek Stúdiója „exlibris” pályázata*. (1958.) Bírálóbizottsági jelentés. (Kézirat.) 7. l.

²⁸ DOBAI János: *Gross Arnold kiállítása*. Szabad Művészet. 1956. 4. sz. 203—204. l.

álmvilága sem szakad el teljesen a valóságtól, és a vonal tisztelete összhangot teremt néha kissé zsúfolt alkotásaiban is. Leghálásabb területe a groteszkbe hajló humor, amely Grossnál különösen egyéni formában jelentkezik.²⁹ Ezek a tulajdonságok a kortársak közül talán csak a francia DUBOUT-ban találhatók meg.

LITTKEI József exlibrisei még a szakmabeliek előtt is meglepetést keltettek. Mindig ragaszkodik a valósághoz, de a hagyományokhoz sem hűtlen. Gondolatait egyszerű formanyelven tolmácsolja, s a festői szemléletet sem lehet megtagadni tőle. Legjobb lapjai rézkarc-technikájúak, de nevéhez fűződik a dombornyomású exlibris hazai meghonosítása is.

A pályázat második díjasai közül GERZSON Pálnak a linóleum a kedves technikája. Feketéből elővillanó nagy foltokkal közli mondanivalóját, és lapjain nemcsak az érdekes, amit kifejez, de az is, amit csak sejtet. Szereti a klasszikus témákat, de modern megoldásokra törekszik. GULYÁS Dénes rézkarcexlibriseiben a vonalritmusra, linóleum-metszeteiben a dekoratív elemekre épít. Fehér-fekete vagy színes lapjaiban frissességet találunk; munkái könnyed kézre vallanak. A részletek elhanyagolásával a mondanivaló lényegét állítja előtérbe. GÁCSI Mihály Gross Arnold mellett a humort képviseli a mai magyar exlibrisművészetben. Humora belülről fakad: nem témái, de témáinak művészi megfogalmazása indít derűre. Lapjain itt-ott még kísért a szecesszió formanyelve is.

Tehetségesek a pályázat harmadik díjainak a nyertesei is. DISKAY Lenke exlibriseiben ötletes kifejezésre törekszik, a kivitelezésre már kevesebb gondot fordít. GACS Gábor rézkarctechnikájú lapjait a vonalritmus teszi vonzóvá. Témában ritkán hoz újat, bár szabad grafikáiban éppen a kísérletező hajlama dicsérendő. Megérintette a szürrealizmus szele is, a valóságtól azonban nem akar végleg elszakadni. Nemrég megjelent, exlibriseket is tartalmazó mappája³⁰ komoly fejlődésről tanúskodik. Síkokra bontott portréábrázolású exlibrisei kiválóak. Nem véletlen, hogy az 1964. évi Luganoi Nemzetközi Grafikai Biennále egyik díját éppen ő nyerte el — a Biennále 14 éves fennállása alatt a magyarok közül első ízben.

Mondottuk, hogy az 1958-ban megrendezett exlibrispályázat nem minden jó alkotását lehetett díjazásban részesíteni. A kiállítók közül STETTNER Béla működéséről már beszámoltunk. Kós Lajos nem új név az exlibrisművészek között; kiállított lapjai a hagyományos stílus és technika mellett itt-ott modernebb törekvéseket is jeleznek. BALOGH László, MAGOS Gyula, SZEKERES István, BOLGÁR József, Bozó Pál, B. SÉDAY Mária, KRAJCSOVITS stb. alkotásai arra engednek következtetni, hogy idővel még komoly szerepük lesz a magyar exlibrisművészetben.

Művészcsoporton kívül dolgozik KÉKESI László, akit a COSSMANN-iskolára emlékeztető réztechnikában való alapos jártasság, ötletes témaválasztás, lírikus hangvétel jellemez s akit kiegyensúlyozott szerkesztési módszere szinte predestinál az exlibris művelésére. Aktos lapjai hagyományos felfogásuk és részletező megoldásuk ellenére is szépek. E lapokat külföldön is keresik.

Áttekintve az elmúlt húsz év exlibrisművészetét megállapíthatjuk, hogy az jó utakon halad. Ezt bizonyítja az egyre növekvő hazai érdeklődés mellett a külföld ezer formában megnyilvánuló megbecsülése is. Az idősebb generáció gazdag grafikai hagyományokat biztosít a jövőnek, a fiatal művészgárda pedig a múlt értékeinek megbecsülése mellett modernebb művészetfelfogásával, mai témáival, újszerű formanyelvével az európai kultúrába szervesen beleépült magyar exlibrisművészet korszerűségét biztosítja.

*

²⁹ KÖRNER Éva: *Gross Arnold grafikusművész gyűjteményes kiállítása*. Jelenkor. 1956. 3—4. sz. 57—58. l.

³⁰ GACS Gábor: *Tizenkét rézkarc*. (Bev. CSAP Erzsébet.) Bp. 1963.

Amíg a magyar exlibrisművészet a háború után meglehetősen hamar talpraállt, az exlibrisgyűjtésről — melynek hagyományai a századfordulóig nyúlnak vissza — már nem lehet ugyanezt elmondani. Csak az ötvenes évek elején jutottunk el odáig, hogy gyűjtőink újra mozgolódni kezdtek. Ezek a megmozdulások azonban csak szórványosan és elszigetelten jelentkeztek, mert nem volt egyesület, amely a gyűjtőket és a művészeket egybefogta volna. A külföldi kapcsolatok újrafelvételéle pedig a levelezési nehézségek állítottak akadályokat. A régi gyűjtőkben csakhamar felmerült egy egyesület megalapításának a szükségessége. RÉTHY István régi gyűjtő, a debreceni Ajtósi Dürer Céh egyik alapítója és több exlibriskönyv kiadója 1958-ban indította meg a szervezést. Személyesen és levélben kereste fel a gyűjtőket, majd SELMECZI Károly grafikusművész közreműködésével a *Fiatalképzőművészek Stúdiójával* lépett kapcsolatba. Terjedelmes beadványban ismertette a magyar exlibris és exlibrisgyűjtés múltját, rámutatott a művészek és gyűjtők közötti együttműködés szükségességére és hasznosságára, ismertette az exlibrisgyűjtés ízlésformáló szerepét. A *Fiatalképzőművészek Stúdiója* magáévá tette a beadvány javaslatait, és a szervezés munkájával STETTNER Béla grafikusművészt bízta meg. Ilyen előzmények után jött létre 1959. április 24-én a *Kisgrafika Barátok Köre* (KBK.) A Kör a *Képzőművészek Szövetsége* és a *Képzőművész Szakszervezet* égisze alatt működik. (Külföldön sem ismeretlen az ilyen társulás. A szovjet exlibrisgyűjtőket például a Szovjet Tudományos Akadémia Gorkij Intézetének Gyűjtő-Szakosztálya fogja össze.) A KBK alakuló gyűlése elnökké Soó Rezső professzort, legnagyobb magyar exlibrisgyűjtőnk, titkárrá RÉTHY Istvánt, vezetőségi tagokká pedig a régi gyűjtők közül ILLYÉS S. Lászlót, REISINGER Jenőt és GALAMBOS Ferencet választotta meg. A művészeti vezető tisztségét és a művész-szervezetekkel való összeköttetés fenntartását STETTNER Béla látja el. Soó Rezső egy év után lemondott. Helyébe VARGA Mátyás grafikusművész került.

A KBK fő feladatának az exlibris és a kisgrafika népszerűsítését, a gyűjtőtábor kiszélesítését, a gyűjtők és művészek közötti kapcsolat kiépítését, a bel- és külföldi csere előmozdítását, előadások megtartását, kiállítások rendezését, kiadványai és folyóirata révén pedig a magyar exlibriskultúra elmélyítését, bel- és külföldi propagálását tekinti.

A klubnapok érdekességét az előadások adják, amelyek az exlibris és általában a grafika történetével, technikájával, gyűjtésével, valamint általános esztétikai és művészettörténeti problémákkal foglalkoznak, és a gyűjtők művészeti ismereteinek gyarapítását célozzák. A csere előmozdítása érdekében a KBK két ízben adott ki cserelistát,³¹ amely a művészek névsorát is tartalmazza és amelyeket minden külföldi exlibris-egyesületnek megküldött. A nemzetközi kapcsolatok ápolása céljából az 1961-ben, Lipcsében megtartott VIII. *Európai Ex Libris Kongresszuson* egyesületünket népes magyar küldöttség képviselte. Ugyancsak népes küldöttség vett részt az 1964-ben Krakkóban megrendezett X. *Európai Ex Libris Kongresszuson* is. A Kisgrafika Barátok Köre már megalakulásakor tervbe vette exlibris kiadványok kiadását. A KBK első kiadványa, a lipcsei kongresszusra kiadott mappa³² tíz fametszetet tartalmaz és DRAHOS István, BORDÁS Ferencz, FERY Antal mellett a fiatal művészeknek is teret juttat. A második kiadvány³³ a párizsi exlibris kongresszus alkalmából jelent meg. E mappa színvonalas művészi tartalma ellenére (FERY Antal, BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke, DRAHOS István, GÁCSI Mihály, GROSS Arnold, MENYHÁRT József, STERBENCZ Károly, STETTNER Béla, TROJAN

³¹ *Kisgrafika Barátok Köre 1961. évi cserejegyzéke*. Bp. 1961, (Kossuth Kiadó soksz.) 8 l. *Kisgrafika Barátok Köre 1962. évi cserejegyzéke*. Bp. 1962, (Kossuth Kiadó soksz.) 11 l.

³² *10 fametszet*. A Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a Lipcsében megtartott VIII. Európai Exlibris Kongresszus emlékére. Bp. (1961.)

³³ *12 metszet*. A Magyar Kisgrafika Barátok ajándéka az 1962. július 19–22 között Párizsban megrendezett IX. Ex Libris Kongresszus résztvevőinek. Bp. 1962.

Marian József, VARGA Gyula és VARGA Nándor Lajos 1—1 fametszetét, illetve linomet-szetét adja) gyenge nyomdai kiállítása miatt nem nagyon öregbítette a magyar bibliofília jó hírét. A harmadik kiadványként közreadott FERY-mappa³⁴ nem csak egy értékes művészetet summázását jelenti; kifogástalan nyomdai kiállítása (Ságvári Endre Nyomdai Tanulmányintézet nyomdája) hozzájárult ahhoz, hogy mind itthon, mind külföldön osztatlan elismerést arasson. A negyedik kiadvány, GACS Gábor mappája³⁵ a fiatal exlibris-művészeket bemutató sorozat első kötete.

Az exlibriskultúra előmozdítását szolgálja a KBK sokszorosított kiállításban és 500 példányban megjelenő folyóirata, a *KBK Értesítő* is, amelyet GALAMBOS Ferenc szerkeszt.³⁶

A KBK által a *Fényes Áaolf teremben* 1961. szeptember 22 — október 8 között megrendezett exlibriskiállítás a felszabadulás óta első volt a maga nemében. Egy-két kivételtől eltekintve (BAJOR Ágoston, GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán, HORVÁTH Endre, KOMJÁTI Gyula, NAGY Árpád, RÉVÉSZ Kornél és VADÁSZ Endre) élő művészek exlibrisseit és alkalmi grafikáit mutatta be mind az idősebb, mind a fiatalabb generációból. Ezzel mai exlibrisművészetünk teljes keresztmetszetét adta. A kisebb exlibriskiállítások közül BORDÁS Ferencnek az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint TILLES Bélának és TROJAN Marian Józsefnek az Egri Megyei Könyvtárban megrendezett kiállításairól kell még megemlékeznünk.

A magyar exlibrisirodalom az elmúlt húsz év alatt nem sokkal gazdagodott. Önálló mű a KBK négy kiadványán kívül nem jelent meg. TÓTH Ervin két monográfiája azonban³⁷ MATA János és GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán exlibris-tevékenységére is kitér. GALAMBOS Ferenc a *KBK Értesítőben* megjelent cikkei mellett a *Nordisk Exlibris Tidsskriftben* több magyar exlibrisművészről írt portrét³⁸ s ugyanott három magyar exlibris-gyűjteményt is ismertetett,³⁹ a *Magyar Könyvszemlében* pedig időnként az újabb hazai és külföldi exlibrisirodalomról számolt be. SZIJ Rezső Soó Rezső gyűjteményét ismertette a *Művészetben*.⁴⁰ ARADY Kálmán két tanulmánya a magyar exlibrisirodalom komoly nyeresége.⁴¹ Soó Rezső professzor MENYHÁRT Józsefről írt tanulmányát már említettük.⁴² Kár, hogy az 1961. évi kiállításról katalógus nem készült.

*

Nemzetközi kapcsolataink jók, gyűjtőink rendszeres csereviszonyban állanak a világ legnagyobb gyűjtőivel (Gianni MANTERO, Iren Dwen PACE, Paul PFISTER, Kristen RASMUSSEN, Paul AMBUR, Helmer FOGEDGAARD, Włodimierz EGIERSDORFF, Pepita PALLÉ stb.), és nem egy gyűjtőnk 400—500 külföldi gyűjtővel cserél. Művészeinkről, gyűjteményeinkről, exlibrisművészetünk múltjáról és jelenéről, kiadványainkról a kül-

³⁴ Lásd a 12. sz. jegyz.

³⁵ Lásd a 30. sz. jegyz.

³⁶ Az eddig megjelent számok: 1962 október (0,5 ív), 1962 december (1 ív két külön melléklettel), 1963 május (1 ív külön melléklettel), 1963 augusztus (1 ív), 1963 december (1 ív), 1964 április (2 ív), 1964 augusztus (1 ív).

³⁷ TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei*. Debrecen, 1962. TÓTH Ervin: *Gáborjáni Szabó Kálmán grafikái*. Debrecen, 1963.

³⁸ Lásd a 6., 9., 10., 21. és 24. sz. jegyz.

³⁹ *Sádan ser de ud.* 1962. 14. évf. 4. sz. 60—61. l. *Ka'man Arady. En ungarsk storssamler.* 1958. 10. évf. 4. sz. 61—62. l. *Ungarns storste exlibrisamler.* (Soó professzor gyűjteményéről.) 1963. 15. évf. 3. sz. 110—112. l.

⁴⁰ *Soó Rezső gyűjteményéről.* *Művészet.* 1963. 3. sz. 22—24. l.

⁴¹ *Magyar orvosok exlibrisei.* *Orv Hetil.* 100. évf. 10. sz. 373—376. l. *Régi magyar emlékelexlibrisek.* *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 1. sz. 59—66. l.

⁴² Lásd a 17. sz. jegyz.

földi szakfolyóiratok rendszeresen megemlékeznek. E sikerekben grafikusaink magas művészi színvonala mellett nem kis szerepe van gyűjtőink lelkesedésének is. Legnagyobb jelentősége azonban annak van, hogy a magyar exlibris a külföldi exlibriskiállítások állandó szereplője. Paul AMBUR — kiváló észt művészeti író — 1963-ban Tallinban önálló magyar exlibriskiállítást rendezett, amelyen legjobb művészeink 305 lapja (229 exlibris és 76 alkalmi grafika) került a közönség elé.⁴³ Az *Olasz Rézkarcolók Egyesülete* három magyar művészt (ÉLESZY István, BORDÁS Ferenc, VADÁSZ Endre) hívott meg vándorkiállítására.⁴⁴ Az 1962 szeptemberében Cannes-ban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon FERY Antal 15 lappal szerepelt.⁴⁵ Az 1963 januárjában Krefeldben megrendezett újévi lap-kiállításon a magyar grafikusokat DRAHOS István képviselte. A Tarnówbán megrendezett *Winna latorosl w exlibrise* c. kiállításon DRAHOS István 14 exlibrisszel vett részt, de kiállításra kerültek HARANGHY Jenő, KÜRTI József, REITHOFER Jenő, NAGY Arisztid, NAGY Árpád, NAGY Árpád Dániel, NAGY Ferenc, VADÁSZ Endre, STERBENCZ Károly, FERY Antal kisebb-nagyobb számú exlibrise is. Az ugyancsak 1963-ban Wrocławban megrendezett *Motyw pocztowy w exlibrise* c. kiállításon FERY Antal, STERBENCZ Károly és NAGY Árpád exlibrisei kerültek a lengyel közönség elé. A Grazban a *Graphisches Bildungsverband Steiermark* által 1964-ben rendezett újévi kiállításon FERY Antal, BORDÁS Ferenc és NAGY Árpád Dániel lapjait is kiállították. Ezek szerepeltek a Roland ROVEDA által ugyancsak Grazban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon is.

Az amsterdami *Galerie d'Art M. D. Giltay Veth* kb. 10 000 lapból álló exlibrisgyűjteményének árverésén 623 magyar lap cserélt gazdát összesen 13 000 frank értékben, ami átlagosan laponként 20 frankos árnak felel meg. A magyar exlibris jó híre hozta hazánkba Paul PFISTER versailles-i professzort, a francia exlibrisegyesület, az AFCEL alelnökét, aki itteni benyomásairól lelkes hangú cikkben számolt be a *L'Exlibris Français* 1964. évi 1. számában. De felkeresték az egyesületet egyéb nemzetiségű (szovjet, lengyel, cseh stb.) gyűjtők is.

*

A magyar exlibrisművészetnek és exlibrisgyűjtésnek szép eredményei mellett megvannak a gondjai is. A szűk nyomdai kapacitás folyóiratunk rendszeres megjelenését lehetetlenné teszi. Nehézségekbe ütközik a nyomatok nyomdai előállítására is, pedig nyomatok nélkül nincs csere és nincs gyűjtés. Amióta a gyomai volt KNER-nyomda egyéb elfoglaltsága miatt exlibrist nem vállal, nehezen akad e nagy hozzáértést és gondosságot kívánó munkára nyomda. Nagyon igaz, amit BÉKÉS István, a magyar exlibris régi értője és gyűjtője a *Népszabadságban* írt: „... nem hallgathatjuk el, hogy az exlibrisek gyűjtése, cseréje csak akkor lendülhetne fel igazában, ha rangos fa-, réz- és acélmetszetek sokszorosításának megkönnyítésére, megoldásbítására megfelelő szervezett lépések történnének”. Ha itt-ott panasz merül fel a magyar exlibris minősége ellen, az mindig csak a nyomdai munkát (papír vagy festék rossz minősége, a nyomás egyenetlensége stb.) érinti.

GALAMBOS FERENC

⁴³ GALAMBOS Ferenc: *Magyar kisgrafika kiállítás Tallinban*. KBK Értesítő. 1963. aug. 53. l.

⁴⁴ KBK Értesítő. 1962. dec. 21. l.

⁴⁵ KBK Értesítő. 1963. aug. 55. l.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Gálszécsi-töredék felfedezése. A GÁLSZÉCSI-töredéket a prágai Strahovi Könyvtár régi kéziratának és nyomtatványainak az összeírása során találtam meg.

A Strahovi Könyvtár, amely rendkívül gazdag régi anyagot őriz, eredetileg premontrai kolostori könyvtár volt. Maga a kolostor a XII. század első felében alapított. A huszita háborúk alatt megsemmisült a könyvtár; másodszer a svédek dúlták föl 1649-ben, amikor is 19 ládára való ritka könyvanyagot szállítottak el belőle. — A mai állományt 1665 óta gyűjtötték össze. Lényeges gyarapodást ért el a könyvtár a XVIII. század végén, a jezsuita rend bezárt kolostorainak anyagából. A XVIII. és XIX. század fordulóján kiemelkedő szerepet játszott a cseh nemzeti megújulásban mindenekelőtt azzal, hogy művelődéstörténeti és nyelvi anyagot szolgáltatott a tudósoknak.

A könyvtárnak jelenleg körülbelül 130 ezer kötete van, ennek zöme nyomtatvány. Katalógusa nem felel meg a mai könyvtári követelményeknek — példának okáért nem tünteti föl a konvolutumokat. Így érthető, hogy elég sűrűn kerülnek elő ismeretlen, ritka művek belőle.

A GÁLSZÉCSI-töredékre az *AC XII 94* jelzetű kötetben bukkantunk rá, amely latin nyomtatványok konvolutuma. Az elsőnek hiányzik a címlapja. Tintával bejegyzett (későbbi) címszövege: *Titulus. Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae etc. descriptio. Cracoviae 1548.* Ceruzával bejegyzett régi szignatúrája: *A 1545 ; impresszuma: „Cracoviae Calen. Ianuarii — Anno salutis nostrae 1548. Barthol. Georgieuits.”* A második nyomtatvány címe pedig: *Prognoma sive praesagium . . .* Itt is meg van említve a szerző neve: „Barthol. Georgieuits” (a C III. levélen pedig „Barptolomeus Gyurgiuits” alakban). A mű datálása a K IV. levélen: „Cracoviae apud viduam Floriani Ungleri, cura et impensis Bartholomaei Georgieuits — anno ab orbe redempto 1548”.

A szóbanforgó könyvek szerzője tehát a magyar kutatók körében is ismert dél-szláv Bartolomije GEORGJEVIC (aki 1560-ban halt meg Rómában). 1528-ban török fogságba esett, s onnan csak 13 év múltán sikerült hazajutnia Palesztinán és Kisázsian keresztül. Törökellenes munkái az 1553. évtől kezdődően latin, német, lengyel, cseh és egyéb európai nyelveken jelentek meg.

Törökellenes pamfletjének jelen példánya, amelyben töredékünk fennmaradt, egykorú, igen díszes bőrtáblába van kötve. Az elülső tábláján aranyozott nyomású kerek címer látható a következő fölírással: „Christophori Cethwicz a Schiltbach AN° D M°DXLVII°.” Továbbá a következő nyomtatott dedikációs szöveg: „Nobili ac generoso viro Domino Christophoro Cethwicz a Schiltbach S. R. M. in zuppis Vielicien. officiali et logographo author dedit anno 1548.” A címer a hátsó kötéstáblán is szerepel.

A kötéstáblára nyomott szövegből, úgyszintén az impresszumból tehát megtudható, hogy a szerző a Krakó melletti Wieliczka sóbánya lengyel királyi tisztviselőjének, ZETWICZ SCHILTBACHNAK ajánlotta művét, amely latinul jelent meg Florian UNGLER özvegyének krakkói nyomdájában, 1548-ban. Kétségtől magá a szerző nyomatta rá

a táblára a dedikációt és a ZETWITZ-címert. Mikor és mi módon került nyomtatványunk a Strahovi Könyvtárba, eddig nem sikerült megállapítanunk.

E könyv átvizsgálása során azt tapasztaltam, hogy a kötéstábla belső oldalára ragasztott papírlap egy helyen meg van sérülve, s alatta néhány hangjegy és régies helyesírású magyar szó vált láthatóvá. Fölfedezésemről értesítettem BREDÁR Gyula magyar szakos kollégámat, aki aztán megállapította, hogy a töredék GÁLSZÉCSI énekeskönyvének eddig ismeretlen részeit tartalmazza.

ANTONÍN MĚŠŤAN

Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke. Néhány évvel ezelőtt egy szlovák kutató Bécsben megtalálta BALASSI Bálintnak eddig nagyrészt ismeretlen *Szép magyar komédiáját*. Azóta — Antonin MĚŠŤANNAK, a prágai Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében a régi lengyel irodalom kutatójának a felfedezéseként — egy másik régi magyar irodalmi emlék került napvilágra.

MĚŠŤAN maga mindjárt sejtette a töredék jelentőségét, s arra kért, hogy állapítsam meg, melyik nyomtatványból való. Még mielőtt láttam volna az előkerült lapokat, a következő lehetőségekre gondoltam: SZÉKELY István énekeskönyvére, amelynek hajdani meglétére bizonyos források utalnak, ám egyetlen példány sem ismeretes belőle; FARKAS András *Cronikájára* és GÁLSZÉCSI István énekeskönyvére, amelyből szintűgy nem maradt fenn egyetlen teljes példány sem, csupán töredékként az első íve került elő.

Rövid vizsgálódás után (még a kiáztatás előtt, amikor a belső fedőlap alatt még csak egy-két lapnyi szöveg vált láthatóvá) megállapítottam, hogy valóban a XVI. század első feléből származó magyar nyomtatvánnyal van dolgunk, mégpedig azt kellett feltételeznem, hogy mivel az í-ző nyelvjárásban íródott, minden bizonnyal GÁLSZÉCSI könyvéből való a töredék. Ezután következett a módszeres egybevetés. Az összehasonlítás azután csakugyan meggyőzött arról, hogy töredékünk GÁLSZÉCSI énekeskönyvéből való, mégpedig nem az eddig ismert első ívből, hanem a könyv további részeiből. Erre vallott minden: nyelve, helyesírása, a formátum, a betű- és kottatípus, sőt azonos záróíszek is kerültek elő. Felbukkant továbbá egy az első íven is szereplő kritikus szóalak: witelif, ,vétel, (magunkhoz) vétel' („...az the zenth t[estedn]jek ees wirednek hozzánk witelifith . . .” B_{2v}), amelyet én jellegzetesnek, GÁLSZÉCSI vagy az ő köre neologizmusának tartok, ui. más forrásból eddig nem ismeretes.¹ Mindezt erősítette még természetesen a tartalmi elemek rokonsága, maguknak az énekeknek a jellege. Az egyik ének, éppen töredékünk első darabja, címében is utal az első részből ismert egyik énekre („Más enek wrunkna[k w]ocoyararwl.”). A cím gót betűtípusa is tökéletesen megegyezik az első ív címszövegeivel. (A két ének között, a hiányzó B₁ levélen egy ismeretlen, rövidebb ének lehetett.)

Nézzük meg mármost a töredéket, mekkora s minő rész került elő a két könyvtáblából. Előkerült énekeskönyvünk második (B) íve az első és utolsó levél híján; továbbá két levél a negyedik (D) ívből (hogy milyen formában, azt a következőkben külön ismertetem, ui. ez utóbbi rész eléggé szokatlan problémákat vet föl). Mindehhez járul még némi idegen anyag: egy csonka levélnyi latin nyelvű nyomtatvány valamely más műből (levéljelzése ugyanis A₂), úgyszintén négy pergamen szalag kéziratot latin szövegtöredékekkel.

A levelek, illetve levéltöredékek sorrendjét sikerült megállapítanom, s helyükre illesztettem a lemetszett darabokat is.

Mielőtt rátérnék töredékünk további ismertetésére, röviden tekintsük át a GÁLSZÉCSI-énekeskönyv két kiadásának eddig előkerült darabjait:

¹ BALÁZS János feltételezi, hogy ez sajtóhiba lehet a witetif ('magunkhoz vétetés') helyett. (B. J. szíves szóbeli közlése.)

a) *A budapesti töredék.* 1886-ban került elő négy levél: az A₂, A₃ és az ezekkel összefüggő két számozatlan levél. RÉVAI Leó antikvárius áztatta ki könyvtáblából és ÁGOSTON József vásárolta meg őket.² Jelenlegi őrzőhelyük ismeretlen.

b) *Az 1911-i krakkói töredék.* Adam CHMIEL levéltáros a krakkói városi számadások *Regestrum perceptorum et expositorum Civitatis Cracoviensis, anno 1547* című kötetének táblájában megtalálta a teljes első ívet a címlappal együtt.³ Azóta elveszett.

c) *Az 1928-i krakkói töredék.* Két levél, amely szerepelt a Jagelló Egyetem magyar- lengyel kiállításán.⁴ NAGY Barna bebizonyította, hogy ez a töredék a GÁLSZÉCSI-énekes-könyv szövegének, illetve helyesírásának némiképp módosított, javított, tehát újabb kiadása, amely ugyancsak Krakkóban jelent meg valamikor 1537 és 1542 között.⁵

d) *A most ismertetett prágai töredék.* (A prágai Strahovi Könyvtárban.) NAGY Barna első megtekintésre megállapította, hogy töredékünk nyilvánvalóan az első kiadás darabja. Valóban, a teljes anyag átvizsgálása is arra az eredményre vezet, hogy helyesírása az 1911-i és nem az 1928-i krakkói töredékével egyezik. Néhány példa a hangjelölésre:

A cs hang jele a cy : cyak, Dicyretes, meg bocyattathnak. (Csak szó végén található *cij* : nincij.)

A t, g után sűrűn áll „föls” h (mégpedig nemcsak magas hangrendű magánhangzó előtt): aldoth, ereoffighyre, bikeffigheth, the.

Az és kötőszó hosszú magánhangzóját általában betűkettőzés jelöli: ees.

Az ö, ü hangokat „kétjegyű” (nem pedig föléírt) jellel írja: ewdweozyteo. (Betű fölé írt e jelecske csak w fölé áll: ewdwezŵlni.)

Az u hang jelétül is w szolgál: Cywda. (A második kiadásban már „modernizálódott”: utan.)

NAGY Barna a második kiadás töredékének a téves levéljelzéséből azt a következtetést vonta le, hogy azok a levelek minden bizonnyal próbanyomathból származnak. Ugyanezt még nagyobb bizonyossággal állíthatjuk prágai töredékünkről, mert a) a D₂ levél két példányban került elő, mégpedig egybefüggő levélpár alakjában, ahol is az ív-jelzés a verzóra esnek; b) a D₃ levél is kétszer van meg, s itt is, a verzón jobbra (a margón túl) még egy tükrör nyomai vannak; c) a könyvkötő más-más helyen metszette el a levélpárokat, ám a két tükrör köze sehol sem mutatja az összefűzés nyomait, ebből nyilvánvaló, hogy nem bekötött könyvpéldány részeivel van dolgunk, hanem krúdával.

Szót kell ejtenem a könyvünk felvetette kérdések közül arról, hogy a két kiadás kotta- anyaga tökéletesen megegyezik egymással, a most előkerült második ív hangjegyei is ezt a technikát követik: faducról készültek. Ámde nem így a negyedik ívé, ez ugyanis szemmel láthatólag fémmatricáról készült nyomás, mégpedig mozgatható, ugyan nem egy-egy hangjegyet, hanem kettőt-hármat tartalmazó egységekből összeállítva. „Menet közben” tértek volna át az új, fejlettebb technikára? De hiszen a második kiadás hangjegyei megint faducról vannak nyomva! (Márpedig — itt emlékeztetek arra ismét — ennek a szóbanforgó negyedik ívnek a helyesírása pontosan az első kiadás gyakorlatát követi, tehát azt sem mondhatjuk, hogy ez a két levél az újabb kísérletből való.) „A kérdés meg van bolygatva, határozottabbat ez idő szerint nem tudunk mondani” — tehetnének hozzá HORVÁTH János szavaival.

² ERDÉLYI Pál: *Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból.* Magy. Könyvszle. 1887. 215—223. l.

³ DIVÉKY Adorján: *Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke.* Magy. Könyvszle. 1911. 10—13. l.

⁴ *Biblioteka Jagiellońska. Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku.* Kraków, 1928.

⁵ *Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása.* Magy. Könyvszle. 1963. 347—356. l.

la hogy munkedrazoktvl. Ezen m^o e
letth hoz

rvlyunk az istent, diczyrök halakodá

aggyunk és mongyunk Alleluia.

Emberel keozzál halath, inki meg
m geozzál nye wala: ezth m^o cleck az
b^onetik, merth zenki b^onetik, né
zallarak az halal, és ray
mazeek, orzagaba fogagba

D i Iesus

Iesus Christus istennek fia, az m^o w
rófinkba yeowe és az bewndi el wywe
yalának az eryvel és hatalm ual mond
wan nekik o halál, ezek de halakod és pokol
kzck the gyeozod, alleluia.

Cyda had wala ez, az h^o és az cleth
keozob, az cleth keresztin, wiffle és az
halale el nyele; ezth righen meg monthá
wala, az iras, hogy az halal el nyelatedne
k: gyeozedelmunkre, alleluia.

Christus az igaz h^owiwhi banan, ist^owl
pek ink adattatod; hogy az w^olagnak b^o
n^oh el wenne az w^o halál, al kik ezth
bizt azoknak, az eolelemh nem ar
th^o, merth aytoyok na h^onetth wirtel
alleluia.

Ier tiztellyök ez nagy w^obeooh, Ie
kunknek nagy coreomweli, merth Chris
tus az ew halálwál m^onetk, meg zab
dyoth; eordeog^o halakod, és az m^o
nunk ^ol, kikudh m^o neki halakodá
wak, alleluia.

Mondyon halaa ügyer,
weozyico wrunk Christus h^o
meg szabad, yottal minden el

es kir ynkgy hogy m^o ezth bizonytal
b^onetik és ualhatuk emberek clethi ala
laja.

Alrya istennek az ew zeredo fiaul
ees s^ow istennek w^olvnt bezillist
remel walo zyp enel

Nw eozwll yeunk m^o h^ow keresztienek es
merth nek^owuk molthan nagy coreomwnek

h^owinekellynk H^owinek egye
leoth hogy n^owketh az isten.

D ij nelli

nessig h^ore, hozoth tányo es wigaztalo z^ot

Istennek altala.

He^owinek peng egyenelfighe ez, h^onni
jogy cyak Christusba: walo h^owinek altala
w^oweoz^owlyunk, ez h^owiwel tulberek: we
lag kezletw fogwa, eozweoz^owltenek
merth Christus cyak, az eozweoz^owllg es
waleyag.

Ez h^owiwel gyeozz^owk m^o meg eozde
nek, minden cyalatcyagath: Halalnak
re^owiffth és b^owneinknek, wadolalath.
Ez h^owih nemz bennunk coreomoth, es
bikelligher th^owin bizonyolla, m^ow keth
w^oweoz^owllghunktyl.

Ezth m^owyel az isten eozberekvel, m^on
den w^odeogbent; hogy az w^orgalunaffagahol
re^owenik.

Syp ees tgyes ... **het Bocyas**
nattyanak kurtu ... enek.

Mew edes atyank ... hedeth, tellyes

ziwinkéwl, ne emleke ... az mew bew

einkrwl kikitt ... kew leomb kew
leomb.

leomb oftorozalst es holunk wtan coreok

kartozatoh endemletink wolna.
De azokoth nekunk ... bocyaffad, nem
az ... w ... ynkek meltof garth, hanem
az the ... urth, inellyel akarat bewne
seokeoth az ... edweodlighek rwl btzonyo
flathenni.

Mely egyk prophetanal e kippé vagyon
m ... w ... y ... r ... m ... hoi aban bewneos em
bi ... en ... z ... z ... r ... t ... o ... k ... o ... d ... i ... l ... e ... s ... e ... s ... b ... e ... w ... n ... e ... k ...
trnek bocyanyyah kárendi en tevlar.

Azon hoi aban en el felekezem ... oly
embernek min ... n bewneit ... e ... s ...
tehadok nek ... emberkent meg ... w ...
yru

... ana, ees enghemeth meg eugeztelne, k
ambareknek cyelekedetiwl meg nem eng
beztelth item.

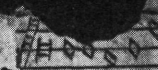
Azyrth minden hiw kereztyen, ember ez
ides, ighirenek ibizodal ... gl, kyrie iftei.
rwl b ... nek bocyana ... at, ees higie hogy
mindyaralsth nekie meg bocyattátnak.

Merth mendenható wisten, mindenhiw,
az w ighireiben kiketh, nyre hogy mindh
nem thywe meltof ... nk ... , azon kippet
megh sem maffolya máttatlanf ... nkirt.

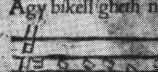
The errwl hogy ne ketelked ... z ... agwl
nekwlk: Zent David kiraly ... propheta,
hiw wgy mondh solfarnak egyk ... ziben, az
iften minden ighireiben ees cyelekedetiiben.

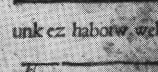
Siref, het kirifirwl balo enel.
Agy

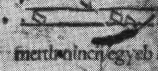
Agy bikellgbeh ne

unk ez habow, wgl

merth ... n ... egyeb ...

onk ... h ... m ... cyak ...

... n, zenu ... nak ees
... a ... z ... er ... th.

... em ... el ... he ... th, iftennek
... inkab thi nagyob ...
... hetek az w akaraty
... th ees megzamlaltha
... da, az mew ewdwe
... rth bizoniolla them
... o zorgalmatollaga
... fiaywa leottunk.
... s, tyen bewteok wa
... bizni ... ees habow
... twdwan hogy minde
... dnak.
... em hizik, minemw
... mastani ewdeoben
... rettennek, rinden

... oly h ... w ... e ... th ... mellyeb
... lmatos ligy rwlunk,
... hogy tenki nem ha
... the akaratodnelkwl,
... borgattad n, az the
... f ... d ... o ... t

Jakon nekem the nekem, ho
 lats zent wiredvel mewnk
 az mew bevinektwl pok
 karhozattwl.

**Mas enef wuntna cyora
 yarwl.**

Dicyretes ees altoth liye mew wrnk
 Az ewreff:

hogy mewnketh idelden el
 ertcollighye.

Kyr. es fo... ides v unkistenwk az
 the zent... k es wirednek hozzank
 witelis... nknel... veofflightreky.
 Me... tanha... k fiay walank
 engbe... kyrtis... Christus hoz
 zant... zeret... irenk meg
 hal... a law... nekethoetok
 zabadyta, az... nek
 kunk

fi mely mewnketh bizonyossa then
 Az mew beveneknek meg bocy
 w. ees ewdweoffigwnkrwl ew benne
 wryth merth ew cyak az ewdweoffig.
 kyrie.

Agy ydes ewdweozyteo Iesus christusunk
 egy bizzonnyal hitelünk: Mewnketh
 atalad ewdweozalni es kiralyoka lenit kyri.
 egy hogy zerehelluk fele baratinkoth munth
 he mewnketh, zeretel mikor: irenk az kes
 ezfan aldozjal, kyrieleyson.

O Iesus Christu bizon melho wagy min
 len dicyrethet ees halaadafokra: Ennye sok
 vo titeminyedyrih: kyriei, halakoth adunk
 zyrnt nekem hogy mewnketh meg zabady
 ottal coetok karhozattwl ees hogy az istent
 ekunk meg enghezteled, kyrieleyson.

B. iij

nagyobwl.

Hyw kereztyenek ne fillyetek mikor tezk
 Vadolnak es karhozattanak merth az wado
 teoeth az bewneok. Itentwl ezetone
 pas ewdweoffigbes.

nem hogy el wcznink hancu hogy igama
 ite goh

flagoth kereshink.

Zenti Pál egyűth e kippen
neker az yo isten: Hewteotensig
teth, hogy mindeneknek irgalma
az az mew bewneinknek, címé
hoztai, hogy folyamnak irgalma

Omely nagy wigazialas ez, a
bewneinket: w adoltarunk nem
nink, hanem hogy ewdw ozyth
swith kereshw in azih az ny, n m
bennwink az az hogy az ewdw
refneok.

Nem az mew cyelekedetink b
teok ledenek: Hanem istennek
aban, ky kyz minden bewneok
irgalm flagaban, bizonak irga
w ieth ewdwozyteni.

Ees nem csak ighiretekwel, e
wnketh az isten: De meeg es
B

nyen es nyen.
mwnkr az ighirete, es eskwya
zwink: es bizonnyal biggywk
wnk, meg bocyassa bewneinketh:
re es azih nekunk, eskwyswel
yte, hogy mwnketh bizonyossa

akara az isten, mwnketh meg e
swlso tegyekkeles az az, oltari
l es kerezisighwel, mellyek be
bocyanattyanak es, ewdwooffi
gaz jegyey.

gwnkbe fogada, az isten hogy
iden: Bewneinketh meg bocyas
wnketh ewdwozyth chrisufirth,
yunk azyrt, hanem bizonnyal
gy mewnketh az in wdwoe

kerezisigne! az hogy mwn
ofoka tigen: Bewneinknek bo
igazwialunket! es coreok
nyenlwi csak hogy bigyunk
o chrisusban,

Mynden

zunk az ker
kereztelkett
isten, hog
bewneime
biwazisten.

Nem fogad
tyat mltor
reteo fiab
zem azyrt
kirth, fogada
nem inallolya.

Betegekne
hozzwk eleo
fily, the betegl
idnek bocyan
az ew zereteo f

Ez fogadafr
bizonnyal hygy, es
bizonnyal ewd
wiz: merth az isten azih
nem ighire, az
tamadot chrisuf
bizzal, es holt
an wele liz.

Oztan az be
hytfinek jegye
wonas, wy ileth
ez wdagon, da
lekegywak, az
P y n ew

Ez a kísérlet azonban (még mint sikertelen próba is) rendkívüli figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy alig egy évtizeddel azelőtt alkalmazta először a fémről készült hangjegynyomást Pierre HAULTIN párizsi rézmetsző és nyomdász. Arról tudunk, hogy Krakkóban már előbb is adtak ki szép kiállítású hangjegyes nyomtatványokat, de mind az UNGLER-nyomdából 1515-ben kikerült *Epithoma utriusque musicæ* (amely egyébként a körmöcbányai származású Stephanus MONETARIUS műve), mind pedig a HALLER nyomtatta *Opusculum musicæ* (1517?) s *Missale Plocense* (1520) hangjegyei faducról valók.⁶ VIETOR, a nemrégiben jubiláló krakkói egyetem hajdani diákja, a legkorábbi magyar nyelvű nyomtatványok humanista tipografusa tehát alighanem elsőnek próbálta ki az új technikát Krakkóban, mégpedig magyar könyvön.

Töredékünkől a szerzőre, a kiadás helyére, idejére és a nyomdára újabb (közvetlen) adatokat nem kaptunk, mivelhogy a kolofon még mindig hiányzik. A könyv terjedelmét sem ismerjük még pontosan, csupán a bibliográfiai leírás eddigi [8+?] fol. adatát módosíthatjuk a következőképp: [32+?] fol.

Ami az ének-anyagot illeti, a töredékből hat további éneket ismertünk meg a régebben előkerült három után. Ezek címe és kezdő sora a következő:

1. *Mas enek wrunknak wocyorayarol*
Dicyretes ees aldoth ligyen...
2. *nagyobwl.*
Hyw kereztyenek ne fillyetek...
3. *Zyp ees kegyes ... nek bocya-//nattyanak kirifir ... enek.*
Mew edes atyank kirwnk tighedet...
4. *Bikeffignek kirifirwl walo enek.*
Agy bikeffighet ne...
5. [Egy húsvéti ének; címe és eleje hiányzik.]
6. *Attya istennek az ew zereteo fiaual ees fiw i.tennek welwnk bezzilly-//rewl walo zyp enek.*

Nw eorewlyewnk mw hiw kereftyenek...

Nem akarok elébevágni a dallamok és énekszövegek rendszeres vizsgálatának — ez az illetékes kutatók feladata — csupán annyit jegyezni meg, hogy ezek a szövegek nem kerültek bele más, XVI. századi magyar nyomtatott énekeskönyvbe, nyilván a fordítás darabos, prózai volta miatt. Pl. a *Dicyretes ees aldoth ligyen* kezdetű (amely a lutheri *Gott sei gelobet* fordítása) sem ismeretes más forrásból. A *Da pacem* középkori antifónának több fordítása szerepel XVI. századi énekeskönyveinkben: HUSZÁR Gál gyűjteményében, a Váradi énekeskönyvben, BORNEMISZA énekeskönyvében és a SZILVÁSUFALVI-féle gyűjteményben; ám ezek közül még a HUSZÁR Gál-féle prózai fordítás sem egyezik GÁLSZÉCSI szövegével (*Agy bikeffighet ne[künk] ...*).⁷

A címek gót betűtípusa az 1911-i krakkói töredék címeit követi; a második kiadásban a címek latin betűsek (itt a harmadik ének címe vegyes: az első sor gót, a második antiva). Érdekes hasonlóságot mutat OZORAI vitairatának bibliai idézeteivel, ugyanis azok is gót betűvel vannak szedve. Éppen a nyomdai kiállítás alapján tartják mindkettőt VIETOR műhelyéből valónak.

Könyvünk megjelenését 1536-ra szokás tenni, az ajánlás alapján. A szerző ekkor Gálszécsen tanító („Ez lewel keolt galzeczy scholaban zen ambros napyan ... ezer eotzaz harminc hat eztendeoben”). SZILVÁSUFALVI is így tudósít 1602-i énekeskönyvének az előszavában: „Gálszecszi István mester azon varosnak Scholajaban tanito, irt egy Enekes

⁶ *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbior podobizn zasobu drukarskiego ...* Zeszyt 3. Krakow—Wrocław—Warszawa, 1959. Tab. 104. és Zeszyt 4. 1962. Tab. 138.

⁷ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 310. l. 115. sz. dallam. — CSOMASZ TÓTH Kálmán és KELECSÉNYI Ákos szíves tájékoztatása nyomán.

könyvetsket. Dedicáltat az nagysagos Prini Peternek. Nyomtattat in octavo Crakkóban anno 1536.”

Szerzőnk életére meg kell elégednünk az eddig ismert szűkszavú forrásokkal. Szülőhelye minden bizonnyal a Zemplén megyei Gálszécs (ma Sečovce). Tanulmányait 1524-től a bécsi, majd a krakkói egyetemen folytatta. A Jagelló Egyetemnek a vizsgákról vezetett s 1528 nyarán kelt feljegyzéseiben ez áll GÁLSZÉCSIRŐL: „... ő volt az első, aki egyedül jelentkezett vizsgálatra, s szorgalmával a vizgáztatók meglegedését vívta ki.”⁸ A krakkói magyar bursa tagjai közé 1526 őszén lépett, SYLVESTERREL együtt, amint erről a fennmaradt kéziratós évkönyv tanúskodik. Hazatérte után Kassán vagy Abaujszántón tanított. A reformáció híve lett, s 1532-ben — Magyarországról az elsők között — Wittenbergbe ment („Stephanus Galzechy vngarus”). Tanulmányai végeztével Gálszécsen lett tanító. 1540 körül már Gyulán prédikál. BATIZI a kátéja előszavában (1542—45 táján) már mint megboldogult mesteréről emlékezik meg róla. Énekeskönyvén kívül csak egy kátéja, illetve annak is csak egy töredéke ismeretes.

Prágai töredékünk megtalálásának jelképes, további kutatásra ösztönző értelme is lehet: a középeurópai tudományos összefogás szükségességét példázza. Tegyem hozzá a szimbólum kedvéért, hogy ez a Krakkóban nyomtatott régi magyar könyvünk — amelynek darabjai több évszázad múltán mind könyvtáblából kerültek elő, eddig három országból — a címlapján Magyarország, Csehország és Dalmácia címerét viseli? A prágai és a krakkói egyetem és a krakkói könyvnyomatók baráti segítséget nyújtottak a reneszánsz-kori, kibontakozó nemzeti nyelvű magyar műveltségnek; és sokan meg vagyunk győződve, hogy ezeknek az országoknak a gyűjteményei ma is tartogatnak még számunkra olyan kulturális emlékeket, amelyek Magyarország történelmi sorsa következtében itthon elenyésztek. E sorok írója a prágai GÁLSZÉCSI-töredék szóbeli bemutatása alkalmával az MTA Irodalomtörténeti Intézetében utalt annak a szükségességére, hogy közösen, kölcsönösen és intézményesen kellene feltárnunk a rejtett kincseket, a meglevőket pedig fokozottabb gondnal és korszerű technikai eljárásokkal kell megóvnunk a kallódástól és a pusztulástól. Intő példa lehetne, hogy könyvünknek mind a magyarországi, mind az 1911-ben előkerült krakkói töredéke elpusztult vagy lappang valahol a második világháború pusztításai következtében. Még az a szerencse, hogy annak idején a *Magyar Könyvszemle* mind a kettőt hasonmásban is közölte.

BREDÁR GYULA

Méliusz négy „elveszett” munkája. CZAKÓ Gyula MÉLIUSZRÓL írt művében külön fejezetet szentelt MÉLIUSZ családi életének, s ebben JUHÁSZ Sándorra támaszkodva megrajzolta MÉLIUSZ feleségének, KIS Erzsébetnek az alakját is, hozzátéve, hogy „én ezen utóbbi jellemzést a nagy protestáns asszony, Kálvinnéről szóló jellemrajzból vettem át, de megróhat-e valaki eme tettemért akkor, amikor a magyar Kálvin családi életéről szólva, a magyar Kálvinnét akartam jellemezni.”¹

Elgondolkoztató ez a mondat. Nem tartozik-e MÉLIUSZ Péter a történelemnek azok közé az érdekes alakjai közé, akik katalizátorként indítják meg maguk körül a legenda-képződés folyamatát? Épp ezért nem lenne-e jó gondosan felülvizsgálni irodalmi munkásságát, hiszen a saját műveiben felbukkanó hivatkozások és más következtetések alapján a neki tulajdonított, bár példányban nem ismert művek száma mintegy 25-re tehető, tehát körülbelül ugyanannyi, mint amennyiből példány is maradt reánk. Igaz, hogy debreceni sírja is eltűnt, tehát bizvást feltételezhetjük, hogy művei is tűntek el így, nyomtalanul. KANYARÓ Ferenc a *Herbárium* feltételezett debreceni, első kiadása

⁸ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 29. l.

¹ CZAKÓ Gyula: *Méliusz Juhász Péter élete és működése*. Debrecen, 1904. 93—95. l.

kapcsán arra gondolt, hogy példányai alighanem a BALASSI-féle városfelgyújtás alkalmával pusztultak el.² BALASSI Menyhárt 1564-ben dúlta fel a várost. Ugyanez év szeptemberében két tűzvész is pusztított Debrecenben, s a második a városi jegyző-könyv adatai alapján „csapó-utezában István deák házánál támadván, a város egy nagy részét, nagy templomot, parochiális házakat és iskolai épületeket egészen semmivé tette”. Csupa olyan épület ez, ahol lehettek nyomtatványok. Három év múlva, 1567-ben pedig SCHWENDI Lázár császári csapatai dúlták fel a várost.³ Ezeket a körülményeket figyelembe véve is kissé feltűnőnek találtuk ma már nem ismert műveinek nagy számát. Vizsgálatunkat egy olyan munkával kezdtük, amelyet látszólag pontos hivatkozás alapján BALOGH Ferenc már egy százada fedezett fel, s azóta MÉLIUSZ elveszett műveként emlegetnek.⁴

A háromságról írt magyar könyvecske. Debrecen, 1566 és 1567. Az 1576-i debreceni zsinat által kibocsátott egyházi törvényeknek az újszülöttek megkeresztelése mellett négy érvet felsorakoztató 63. cikkelye KISS Áron fordítása szerint ezzel a mondattal fejeződik be: „Több erősségeket és bizonyoságot láthatni a Háromságról írott és a jelen 1567. év aug. havában kiadott magyar könyvecskében, melyben a Szervét erősségei megcáfoltatnak.”⁵

A hivatkozás szinte nem hagy kétséget maga felől: 1567 augusztusában kiadtak egy magyar nyelvű, kisebb terjedelmű munkát, amely a Szentháromság tanát védelmezi SERVETUSSzal szemben, és — nyilván négynél több — érv található benne az újszülöttek megkeresztelése mellett. Nem esoda, ha BALOGH Ferenc felsóhajt: „Vajon nem Meliusé ez? s vajon hol létezik? Miután magyar, annál becsebb volna!” ZOVÁNYI Jenő eme adat alapján „teljes bizonyossággal” beleillesztette MÉLIUSZ műveinek a sorába a „háromságról” írt és 1567-ben megjelent magyar munkát.⁶ KANYARÓ Ferenc előbb hallgatott róla, később azonban nemcsak, hogy felvette MÉLIUSZ művei közé, hanem egyenesen második kiadásnak jelölte meg.⁷ Ugyanis ő MÉLIUSZnak a *Szent János jelenéseiről* szóló prédikációs könyvében⁸ is talált hivatkozást erre a műre. Ez a prédikációs könyv ugyan 1568-ban jelent meg, de kézirata már 1566-ban készen volt, s KANYARÓ nem tartotta valószínűnek azt a kézenfekvő tényt, hogy a hivatkozást később, a nyomdába adásakor toldotta be MÉLIUSZ, hanem inkább feltételezett egy 1566-ban megjelent első kiadást. SZTRIPSZKY nem vette fel ezt a munkát bibliográfiájába, ZOVÁNYI azonban még 1940-ben is szerepelteti MÉLIUSZ művei között.⁹

Próbáljuk csak elhelyezni ezt a könyvet 1567 augusztusára a debreceni nyomdában. *A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szent írás szerint való vallásuk* című, az 1567 februárjában tartott debreceni zsinat hitvallását tartalmazó könyv ajánlását 1567. július 16-i keltezéssel írta alá MÉLIUSZ,¹⁰ s mivel a korabeli gyakorlat szerint az ajánlás kiszedése és nyomása jelentette a könyv befejezését, a hitvallás valószínűleg

² KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 318. l.

³ Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme.* Debrecen, 1870. 1. köt. 193—195. l. — BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 16. l.

⁴ BALOGH Ferenc: *A magyar protestáns egyház történelem részletei.* Debrecen, 1872. 97. l.

⁵ KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Bp. 1882. 598. l.

⁶ ZOVÁNYI Jenő: *Könyvészeti adalékok Melius Péter irodalmi működéséhez.* Magy. Könyvszle. 1888. 187—188. l.

⁷ KANYARÓ Ferenc: *Protestáns vitairatok Melius idejéből.* Magy. Könyvszle. 1896. 321—338. l. — Uő: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 295. l.

⁸ RMK I. 69. 17. l.

⁹ ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai lexikon” részére.* Bp. 1940. 300. l.

¹⁰ RMK I. 60. Maga a zsinat még februárban volt. Ld. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.

augusztusban hagyta el a sajtót. Az ajánlás szerint a könyv célja az, „hogy tanulmányok és tétova járván tuggyátok az eretnekek száját bedugni, kik a szent háromságot, a Christus fiúi valóságos Jehova istenséget, az S. Lélek személyét, Istenségét Jehovaságát eretnekül tagaggyák.»¹¹ Ha tehát valaki erre a címében nehézkesen idézhető műre a tartalom megjelölésével hivatkozni akar, nyilván a *Háromságról* szóló műnek jelöli meg, főleg a szerzője. Ugyanis mind a hivatkozást tartalmazó, mind a hivatkozott mű szerzőjének, vagy legalább is szerkesztőjének az irodalom egységesen MÉLIUSZT tartja.¹² Tartalmát nehezen is lehetne másképpen jelölni, mert első felében — a zsinat szinte kizárólagos céljának megfelelően¹³ — egységesen a Szentháromságról szól, és SERVETUSSzal vitatkozik, második része azonban már szerteágazóan különféle hit- és erkölcsstani tételekkel, egyházfegyelmi és szertartási előírásokkal, többek között az újszülöttek megkeresztelésével is foglalkozik. Ez utóbbi kérdés tárgyalása a könyv G_2 levelén kezdődik, amely minden meglevő példányból hiányzik, s a G_3 levelén már az ötödik érv kerül sorra egészen a nyolcadikig, majd újabb három érv után megint olyan hiány következik, amely egyetlen meglevő példányból sem pótolható. Vagyis bőven sorakoznak az argumentumok a gyermek-keresztelés mellett. Ezek alapján aligha kétséges, hogy az a bizonyos 63. cikkely erről a könyvről beszél, különösen, ha hozzávesszük, hogy a zsinat hitvallása latinul is megjelent, bővebb, tudományosabb és részben eltérő, az újszülöttek megkeresztelésével nem is foglalkozó tartalommal.¹⁴ Szükséges volt tehát a hivatkozásba betenni a „magyarul” és „könyvecske” kifejezéseket.

MÉLIUSZ tehát nem címe, hanem tartalma, sőt csak egy jellemző, fontosnak tartott rész tartalma alapján hivatkozott egy művére, s a hivatkozás mögött tévesen sejtettek ismeretlen, példányban nem ismert munkát, sőt annak két kiadását.

De Christo mediatore. 1561. — *A közbenjáró Krisztusról.* 1561. KANYARÓ Ferenc¹⁵ talált rá MÉLIUSZNAK az ARANY Tamás ellen írt munkájában a következő hivatkozásra: „Azt mondja Arany Tamás Stancarus Ferentzvel egyetembe, hogy a Christus nem mindkét természetiben közbenjáró és engesztelő az Isten és ember között. Felelet. Ezt megbizonejtottuk abban a könyvben, kit deákul s magyarul is irtunk a közbenjáró Christusról. Esa: 7.9.35.42.45. Jere: 23., Osee: 1: Soph: 3.”¹⁶

KANYARÓ e hivatkozáskor arra gondolt, hogy MÉLIUSZ itt egyrészt az 1561-ben megjelent *Krisztus közbenjárásáról* című magyar prédikációs könyvét említi,¹⁷ másrészt pedig ennek a műnek egy példányban ismeretlen latin nyelvű változatát, a tudósabbak számára készült átdolgozását. ZOVÁNYI viszont a latin könyvet a magyar prédikációs könyv egyszerű fordításának tartotta, és ezt a véleményt tette magáévá RÉVÉSZ is.¹⁸ KANYARÓ azonban helyesen mutatott rá, hogy latin nyelven írt prédikációs könyv kiadására a debreceni szuperintendensnek semmi szüksége sem lehetett.¹⁹

TÓTH János más feltevéssel próbálkozott.²⁰ Szerinte az idézet mögött nem két külön munkát, hanem egy kétnyelvű magyar–latin könyvet kell látnunk, amelyet MÉLIUSZ a *Szent János jelenéseiről* írt, 1568-ban megjelent prédikációiban is említi:

¹¹ Kiss Áron: *I. m.* 523—524. l.

¹² Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet.* Debrecen, 1938. 124. l. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.

¹³ Ld. Kiss Áron: *I. m.* 520. l.

¹⁴ Ld. Kiss Áron: *I. m.* 465. l.

¹⁵ KANYARÓ: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1896. 329—330. l.

¹⁶ *RMK* I. 48. 49—50. l.

¹⁷ *RMK* I. 46.

¹⁸ ZOVÁNYI Jenő: *Theologiai ismeretek tára.* Mezőtúr, 1898. 2. köt. 377. l.

¹⁹ KANYARÓ Ferenc: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1906. 291. l.

²⁰ TÓTH János: *Mélius négy ismeretlen munkája.* Irod. tört. Közl. 1926. 113—114. l.

„vide a künbe akit Servetus fattyai ellen irtam deákul és magyarul”.²¹ TÓTH János MÉLIUSZnak még jó néhány hivatkozását felsorolta, amelyek szerinte erre a kétnyelvű műre vonatkoznának. Ez a feltételezés nem talált visszhangra. Egyrészt ilyen kétnyelvű munka debreceni megjelenítése éppen olyan feleslegesnek látszik, mint a latin prédikációs könyv, másrészt pedig a TÓTH által felhozott hivatkozások vonatkozathatók a debreceni zsinat fentebb ismertetett hitvallására, amelynek egy nemzetközi célú, tudósabb jellegű latin és egy népszerűbb megfogalmazású, magyar változatát ismerjük.

Fogadjuk el az általánosabb véleményt, hogy a magyar nyelvű munka valóban a *Krisztus közbenjárásáról* szóló prédikációs könyv lehet. Mielőtt azonban ennek valamilyen latin nyelvű változatát feltételeznénk, próbáljunk MÉLIUSZnak példányban is ismert latin műveiben olyan helyet keresni, ahol azt bizonyítja, hogy Krisztus mindkét természetében közbenjáró.

Ezt a kérdést az ez idő tájt megjelent latin nyelvű debrecen-egervölgyi hitvallás három fejezetben is tárgyalja: „A közbenjárásról” — „Miképen mondatik, hogy a Háromság, s hogy a Fiu megvált és kibékít?” — „Miképen közbenjáró a Krisztus?”, és leszögezi, hogy „Krisztust mindkét természetére nézve valljuk közbenjárónknak”.²² A három fejezetben sok hivatkozás található a szentírásra, szentatyákra, amelyeket az *Arany Tamás*ban felsorolt néhány hivatkozás még kipótol. Ha elfogadjuk MÉLIUSZ hivatkozásainak az előzőekben bebizonyított pontatlanságát, az egervölgyi hitvallásban ismerhetjük fel tehát azt a könyvet, amelyet MÉLIUSZ deákul írt a közbenjáró Krisztusról.

A kérdés ilyen megoldásának azonban látszólag ellene mond az időbeli sorrend és a szerzőség kérdése. Az ARANY Tamás ellen írt könyv ajánlása 1562. február 14-én kelt, az egervölgyi hitvallás több ajánlása közül a legutolsó keletezése pedig 1562. július 17. Ez azt jelenti, hogy az előbbinél fél esztendővel később hagyta el a sajtót.

E nehézségeket azonban könnyen feloldhatjuk, ha a hitvallás létrejöttét közelebről megvizsgáljuk. Ez a hitvallás Révész Imre²³ szerint legalább háromféle munkának sietős egybetoldása, s ő mindhárom munka szerzőjének külső és belső érvek alapján egyaránt MÉLIUSZT tartja, aki azokat 1561 folyamán a debrecen-váradvidéki prédikátorok különböző zsinatain mutatta be.

A hitvallás kézírata tehát már 1561-ben készen volt, ezt kérte el Eger várának és környékének katonasága, nemessége és népe, hogy 1562. február elején önigazolásul felterjeszthesse FERDINÁND királyhoz és MIKSA főherceghez. Tekintve, hogy az egriek a hitvallás kinyomását is sürgették, valószínűleg ez idő tájt egyben nyomdába is került. MÉLIUSZ tehát hivatkozhatott rá, hiszen már nyomtatás alatt volt.

Esetleg merészen még egy másik feltevés is megkockáztatható, bár ennek igazolására MÉLIUSZ munkamódszerét alaposabban kellene ismernünk. MÉLIUSZ talán ebben az esetben nem is nyomtatott műre, hanem kézíratra hivatkozik. Az egervölgyi hitvallás egyes tételeit előzőleg zsinatokon tárgyalták meg. Ezeket a tételeket MÉLIUSZ nyilván külön-külön kéziratban megfogalmazta, és ha egy tétel terjedelmesebb kéziratot kívánt, annak leveleit könyvecskévé összefűzte. Ez a merész feltevés tehát újabb szempontú óvatosságra inthet MÉLIUSZ hivatkozásainak az elbírálásánál. Ha a hivatkozás bizonyos körülményei — „vide”, „Huszár Gálnál” stb. — nem utalnak kifejezetten nyomtatásban megjelent munkára, vagy egyéb megfontolások nem tesznek indokolttá nyomtatott mű feltételezését, hivatkozásai mögött esetleg kéziratot is gyaníthatunk.

KELECSÉNYI ÁKOS

²¹ *RMK* I. 69. C_{1b} levél.

²² *RMK* II. 85 és 86. Ld. Kiss Áron fordítását: *I. m.* 191—194. l.

²³ Révész Imre: *A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum*. Bp. 1934. 8—15. l.

Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása. Jódarabig az volt az általános nézet, hogy az 1566. április 24—27-én tartott gyulafehérvári első hitvita s az annak nyomán járó 1566. május 19-i marosvásárhelyi zsinat munkálatainak a *Catechismus Ecclesiarum Dei* mellett megjelent *Sententia concors* az egyetlen nyomtatásos emléke,¹ míg végül is újabban kiderült, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeket DÁVID Ferenc még 1566-ban magyar szöveggel is közreadta HELTAI Gáspár kolozsvári sajtóján. A 8 lapra terjedő kétíves nyomtatvány kisebb hiányokkal XVI. századi könyvkötés táblájából újabban került elő s címe a következő: „A KERESZTYÉNI Egyenességnek Cickeli, /MELLY A SZENTHÁROMSÁG FE /lol szorzetottet, a Magyar nemzetnek szentegyházoc /nac lelki pasztoroc kezot Erdelben, a Vásárhel- /lyi sinatban: Midon irnanac Christus /Wrunknake születesse vtán 1566, /Maiusnac 19 napian. /Jerem. IIII. Sántsa toc wy vgarat, Es ne vessetec a / teuissec kozibe. / Imé Te hozád iouunk: mert te vagy / az Wr, mi Istenunk, Jerem. 3. / A . . . lseges királynac akarattyából ki / . . . omtattott, és kiadattot:” [A lap alja hiányzik.]²

Ismerve a kor igényeit és szokását, ezek után kézenfekvő a feltevés, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek ugyanakkor a művelt körök számára latin nyelven is meg kellett jelenniök. Amint hogy meg is jelentek. Nyilván ilyen latin nyomtatásos példányból közli DEBRECENI EMBER Pál a cikkelyeket egyháztörténeti művében.³ Az ő szövege az újonnan előkerült magyar szöveg pendant-ja. Amennyire a kisebb mértékben hiányos magyar szövegből megállapítható, azzal szemben csak a VI. cikkelyből esik el pár szó („sem léssen”) és a XIII. cikkelyből hiányzik e mondat: „ki miért hogy mind a kettőnek lelke, Ennec okaért az Attyához és a Fiuhoz hisszüc egyenlőnek lönni”. A döntő bizonyíték a latin szövegű kiadás mellett az, hogy EMBER Pál a címlapot is lemásolta: *ARTICULI CHRISTIANI CONSENSUS, / De Sancta Trinitate editi a Pastoribus Ungarica-/rum Ecclesiarum in Transsylvania in synodo Va-/sarhelina. Anno Christi 1566. 19 Maji / Hierem. IV. / Novate vobis novalia et nolite seminare inter spinas. / Lemásolta a címlapról a JEREMIÁS prófécijából vett idézetet is. Hogy külön nyomtatott példányról vagy esetleg arról vett másolatról dolgozott, bizonyítja a címszöveg „editi” kifejezése is, valamint az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek a *Sententia concors*ban közreadott latin szövege az EMBER Pál által használt szövegtől eltérő fogalmazású, így nem onnan származhatott. Ellenben EMBER Pál latin szövege értelemszerűen teljesen egybevág a már említett rövidítések figyelembe vételével az újonnan napfényre került magyar kiadással. Nyilvánvaló, hogy az ő kezében még a latin szövegű kiadás vagy annak a másolata forgott, s közlése ennek a szövegét tartotta fenn, ami számunkra annál nagyobb jelentőségű, mivel e latin szöveg a ránk csonkán maradt magyar szöveggel szemben teljes. E kiadás ez idő szerint ismeretlen, miért is, míg példánya nem kerül elő, eltűnt régi magyar nyomtatványaink sorában kell nyilvántartanunk. Csak természetes, hogy e mű is kolozsvári sajtótermék volt, s ekként a HELTAI-nyomda kiadványait gyarapítja.*

KATHONA GÉZA

¹ RMK II. 99.

² JENEI Ferenc: *Dávid Ferenc és Heltai Gáspár ismeretlen munkái*. Irod. tört. Közl. 1953. 206. l.

³ *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 159—163. l.

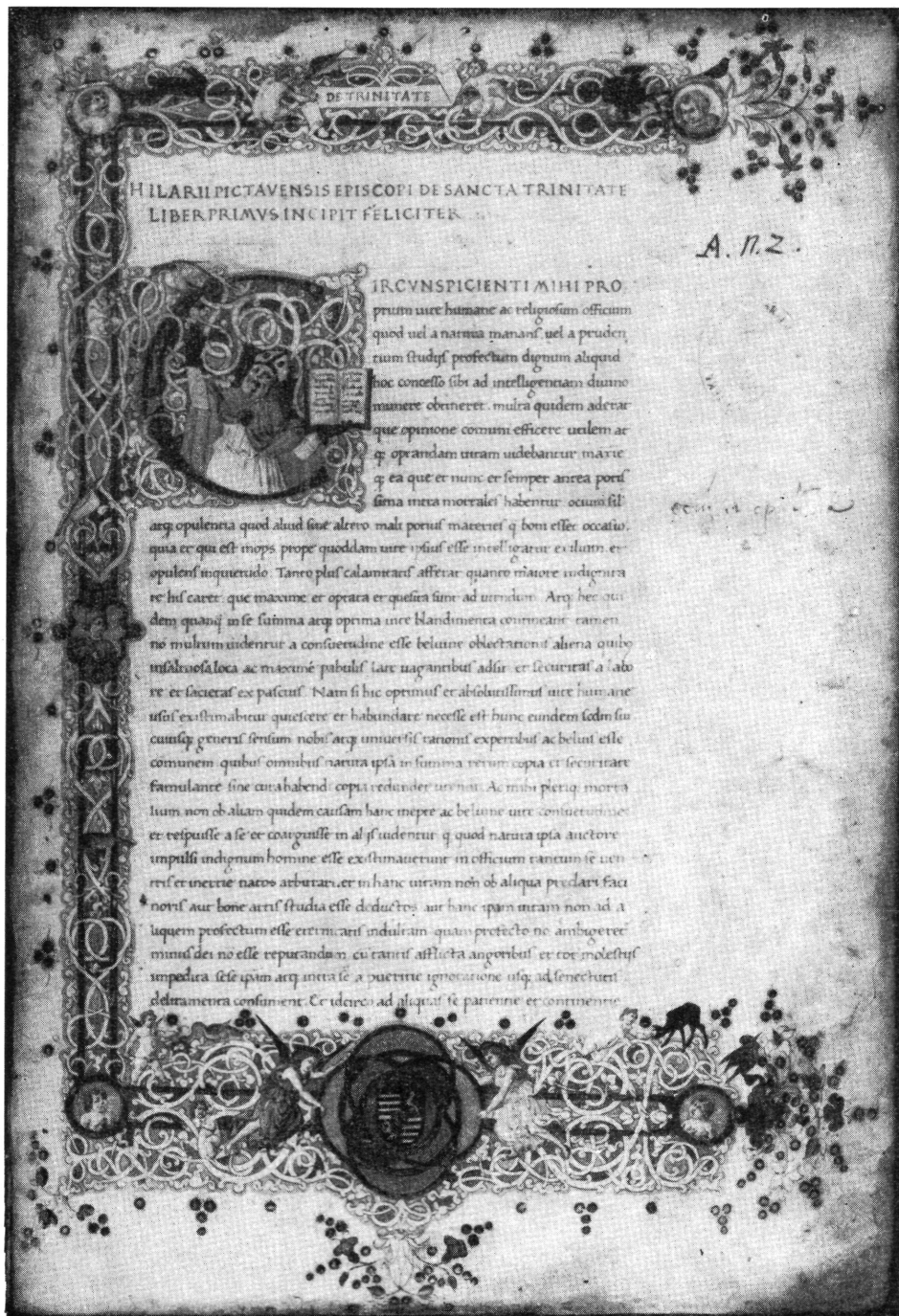
FIGYELŐ

A zágrábi miniatúrákiállítás. 1964. április 26. és június 15. között miniatúrákiállítás volt a zágrábi Iparművészeti Múzeumban. Jugoszlávia állami és egyházi gyűjteményeinek a legszebb darabjai szerepeltek ezen a nem is két hónapig tartó kiállításon, amelynek előkészületei négy éven át folytak. A különleges biztonsági zárrakkal, törhetetlen üveggel és belső világítással ellátott modern tárlókban s vitrinekben rendkívül gazdag és egyedülállóan szép kiállítást rendeztek — a legnívósabb múzeumi, könyvtudományi és miniatúraművészeti követelményeknek megfelelően.

A kiállításnak nemcsak tudományosan értékes, de tipográfiaailag is pompás *Katalógusa* jelent meg, Jugoszlávia tudósainak értekezéseivel. Az értekezéseket Dragutin KNIEWALD, a magyarországi kódexek kiváló tudósa mellett Zdenka MUNK, Anka SIMIĆ-BULAT, Hajrudin ČURIĆ, Branco FUČIĆ, Zagorka JANC, Vladimir MOŠIN, Milan PRELOG, Francè STELE és Bartol ZMAJIĆ írták. (*Minijatura u Jugoslaviji*. Muzej za Umjetnost i Obrt. Zagreb. April—Juni 1964. Szerk. Zdenka MUNK. XXVII színes + 158 tábla, számos szövegközi kép, 8°.) A katalógus a kiállított anyag irodalmának — köztük a magyarországi irodalomnak is — teljes felsorolására törekszik. Azonban ahogy nálunk s mindenütt másutt is lenni szokott — a második világháború utáni első évtized külföldi irodalma hiányos.

A kiállítás a legrégebb időktől ölelte fel a kódexminiatúraművészet anyagát: a kiállított VIII—XVI. századi kódexek száma 150 volt: ezek sorát még későbbi címereslevelekkel, XVII. századi festett doktori diplomával és XIX. századi miniatűrökkel egészítették ki. A latin nyelvű kéziratok mellett jelentős szerep jutott a glagolita, cirill, görög és héber kódexek szebbnél szebb miniatúráinak. Nem áll módunkban részletezően foglalkozni e kódexek gyakran rendkívül gazdag és jelentékeny díszítéseivel — így különösen a kevésbé ismert korai glagolita kódexek egyéni jellegű díszítő sajátosságaival, — csak mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a XV. századi glagolita kódexek miniatúraművészetében intenzív olasz művészeti kapcsolatok is felismerhetők. Számunkra talán újdonságot jelent, hogy nemrégiben Mara HARISIJADIS jugoszláv kutató az isztambuli Eszki Szerail könyvtárában megtalálta a régóta elveszettnek vélt híres glagolita kódexet: ZSIGMOND király vazallusa, HRVOJ boszniai bán díszes *Missaléj*át. A latin kéziratok sorában a dalmáciai és zágrábi díszes munkák mellett az európai miniatúraművészet számos más értéke, így például a francia és olasz miniatúrafestészet több alkotása is szerepelt. S természetesen a bennüket érdeklő MÁTYÁS-kori s a későbbi XVI. századi budai miniatúraművészet két kimagasló alkotása is.

Így a zágrábi Főszékesegyházi Kincstár kínesei között ott találtuk KÁLMÁNCSEHI Domonkos gazdagon díszített, de kisebb méretű *Missaléj*át (231 × 163 mm. Mr. 355.), amelynek 26 lapját ékesítik változatos díszítések és miniatúrák a MÁTYÁS-kori budai miniatúrműhely díszítő modorában. KÁLMÁNCSEHI Domonkos e *Missaléj*át barátjának, THŰZ Osvát zágrábi püspöknek (1466—1499) ajándékozta, aki ugyancsak nagy könyv-

A zágrábi HILARIUS-korvina

barát volt, és három díszes kódexe szerepelt a kiállításon, közöttük híres félbemaradt *Missaléja* is (Mr. 356.). E *Missale* utóbb ERDŐDY-BAKÓCZ Simon zágrábi püspök (1518—1543) tulajdonába került, és Budán számos lapszédíszítéssel s miniatúrával gazdagította az ún. *Erdődy-Bakócz kódexek* mestere. E *Missalét* oly szellemes megoldással állították ki, hogy THÚZ Osvát kiváló miniatórának és az *Erdődy-Bakócz kódexek* mesterének kezemunkája egyaránt látható volt. Nem szerepelt a kiállításon — nyilvánvalóan szerényebb művészi kivitelezése következtében — a zágrábi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdonában levő legkorábbi magyar kódex, a *Hahóti Sacramentarium* (Mr. 126). Nélküldtük a kiállításon a zágrábi Egyetemi Könyvtárban őrzött HILARIUS-korvinánkat is. (Új jelzete: R 4071.) Sajnálatos ez azért, mert e nagyobb méretű Corvin-kódexünk (340 × 234 mm.) csak kevésbé ismert hazánkban is. Nagyon jó állapotban maradt fenn, s díszítéseiben rokon a legutóbb Londonban vásárolt CIPRIANUS-korvinánkkal: ámbár indafonatos díszítése gazdagabb s pompázóbb — több nagyobb méretű iniciálét is tartalmaz. Címlapjának keretdíszítése, s kezdő iniciáléja — amelyben a szerző mellképe látható, — az 1460-as évek firenzei könyvfestészetére, s Vespasiano da BISTICCI könyvkereskedő műhelyére oly jellemző díszítőmodorban készült. Stílusában a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Pseudo-CLEMENS-korvina (Cod. lat. 3.) és a TERTULLIANUS-korvina (Cod. lat. 10) díszítéseivel áll a legközelebb, bár díszítése gazdagabb s fantáziadúsabb. Miként a CIPRIANUS-korvinának, úgy a zágrábi korvinának is megemselült az eredeti kötése: színes aranyetése viszont a CIPRIANUS-korvinánál jóval egyszerűbb.

Ha a *Hahóti Sacramentarium* és a korvina nem is volt kiállítva, a zágrábi miniatúra-kiállítás, a XV—XVI. századi budai miniatúraművészet tanulmányozása mellett, így is több meglepetést hozott a számunkra, bizonyítva azt, hogy Zágráb gyűjteményei még ismeretlen értékeket rejtegetnek régi kultúránk s művészetünk megismeréséhez. Csak futólag említjük, hogy a kiállítás olasz származásúnak tekintett kódexei között akadhat olyan is, amelyről feltehető, hogy hazánkban készült. E probléma tisztázása azonban még hosszabb tudományos vizsgálatokat igényel. Ugyancsak röviden — mintegy előzetes hírközlésként — szeretnénk megemlíteni egy, a zágrábi Metropolitaná tulajdonában levő *Biblia Veteris Testamenti* (MR 156) díszítését, amely nemcsak az egyetemes miniatúra-festészet történetében, de különleges hazai vonatkozásainál fogva is rendkívüli jelentőségű. E *Biblia* nem volt ismeretlen a szakirodalomban: részletező leírását és két lapjának képét már közölte Dragutin KNIEWALD, egy, a zágrábi kéziratok díszítéseiről írott munkájában, de művészi stílusát közelebről nem határozta meg. A kiállítás katalógusában XIV. századi munkának tekinti, s már röviden utal arra, hogy díszítései cseh karakterűek. A *Biblia* díszítéseinek alaposabb vizsgálata után jutottam ahhoz a megállapításhoz, hogy egy olyan, eddig ismeretlen, ritkaságszámba menő kódexszel találkoztunk, amely VENCEL cseh király híres prágai műhelyének művészi köréhez tartozik. Mégpedig e műhely legrégebb, pompázó darabjának, a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában levő Wolfram von ESCHENBACH 1387-ben másolt *Willehalm* c. műve (Cod. ser. nov. 2643) díszítéseivel kapcsolódik, amely 1389—1390-ben fejeződött be. Viszont a zágrábi *Biblia* díszítése jóval később, csak a XV. század kezdetén készült. Ugyanis a *Biblia* egyik lapján — az általában bibliai és ó-testamentumi témákat ábrázoló miniatúrákkal szemben — érdekes világi témájú jelenetek láthatók: és ezek a világi miniatúrák voltak azok, amelyek különösen felfokozták bennem az érdeklődést a *Biblia* díszítéseiről. A *Biblia* 283a lapján az „Incepit liber secundus paralipomenon” pompázó lapkeretdíszítésében oly meglepő világi jelenetek ábrázolásai láthatók, amelyek semminemű összefüggést nem mutatnak a *Biblia* szövegével: s a nagy művészi értéken túl nemcsak cseh, hanem rendkívül jelentős magyar vonatkozásai vannak. A szövegkezdő, nagyméretű C iniciáléban egy, a VENCEL-kódexekből jól ismert trónoló király ábrázolását találjuk, aki előtt azonban két herceg áll. Így itt, e *Bibliában* a trónoló király nem VENCELT ábrázolja, hanem édes-

apját, KÁROLY cseh királyt s német-római császárt két királyi gyermekével, két királyi trón várományosával: VENCELLEL és ZSIGMONDDAL. A lap alsó szélén, az azt díszítő ornamentika között ugyancsak különös és érdekes királyi ábrázolásokat találhatunk. A VENCEL-kódexekben nem egyszer megfestették az 1394-ben fogságba vetett VENCEL cseh királyt. A *Biblia* e lapján viszont a néhány évvel később, 1401-ben Visegrádon fogságba vetett fivére, ZSIGMOND magyar király látható, aki — talán éppen a Salamon-toronyba zárva — imádkozik. A miniátor egy másik jeleneten ismételtlen megfestette ZSIGMOND királyt VENCEL cseh király társaságában. Ezek az ábrázolások, — amelyeknek számunkra oly különleges értékét nem szükséges hangsúlyozni, — bizonyítják azt is, hogy a *Biblia* díszítései a XV. század kezdetén 1401—1402-ben készülhettek.

Kérdéses, hogy a *Biblia* VENCEL cseh király avagy ZSIGMOND magyar király számára készült-e, továbbá, hogy e jelenetek festője azonos volt-e VENCEL legrégebb kódexének kiváló festőjével? Probléma az is, hogy a *Biblia* mily úton módon jutott a zág-rábi kincstár tulajdonába? Mindezeknek a problémáknak megvizsgálása s a *Biblia* művészi stílusának s miniatúráinak tudományos elemzése legközelebbi kutatásaim feladata.

BERKOVITS ILONA

Könyveszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban.¹

A szerző — a Californiai Egyetem (Berkeley) könyvtáros főiskolájának a tanára — a Német Szövetségi Köztársaság és az Egyesült Államok *egyetemi könyvtárai* könyveszerzésének néhány alapelvét és azoknak történeti hátterét tanulmányozza összehasonlító módszerrel. Bár a könyv szinte kizárólagosan az egyetemi könyvtárakkal foglalkozik, tanulságai kiterjeszthetők minden többé-kevésbé *általános gyűjtőkörű* tudományos könyvtárra, különösen pedig azokra, amelyek egyben *hálózati központok*.

A könyv igen nagy történeti-irodalmi és aktuális-tapasztalati anyagot ölel fel. A szerző egy évet töltött a Német Szövetségi Köztársaságban, annak 18 egyeteme közül 17-et tanulmányozott, a legbelsőbban a göttingait. A mai helyzetet tehát közvetlen tapasztalás, sok megbeszélés és írásbeli tájékoztatás alapján írta le. Jellemző a munka gondolatébresztő hatására, hogy máris két tanulmány-terjedelmű ismertetésben is foglalkoztak vele részben vitatva, részben kiegészítve egyes megállapításait.²

A szerző fő témája, saját szavai szerint: „the philosophy and policy of book selection”. Ezt a „filozófiát” a szerző igen konkrétan, induktív-empirikus módon fejti ki. A könyveszerzés problematikája a következő kérdéskomplexumokat foglalja magában:

1. Ki választja ki a beszerzendő könyveket? (a „könyvszelektorok” szakképzettségének kérdése); ki hozza a végső döntéseket a szelektálás és a beszerzési keretek felhasználása dolgában?

2. Mit kell beszerezni? a gyűjtés kiterjedése, mélysége, szintjei.

3. A központi könyvtár és a hálózati könyvtárak viszonya és kapcsolata az 1. és 2. pontban foglalt kérdésekkel kapcsolatban.

1. Az amerikai egyetemi könyvtárak megszervezésében a XIX. századi nagy alapítók német példákat követtek. A ma fennálló lényeges eltérések a két rendszer között a századfordulón fejlődtek ki. Ezek a következők:

¹ A cikk DANTON, J. Periam: *Book selection and collections: a comparison of German and American university libraries* (New York — London, 1963, Columbia University Press. XXIX, 188 l.) című mű alapján készült.

² FREYTAG, Wolfgang: *Kommt es zur Einführung des Referatsystems in den amerikanischen Universitätsbibliotheken?* Z. Bibl. Wes. Bibliogr. 1964. 181—195. l. BUSSE, Gisella von: *Buchauswahl und Aufbau der Bestände in deutschen und amerikanischen Universitätsbibliotheken.* Libri. 1964. 62—75. l.

a) Az amerikai egyetemeken, bár szervezettel igen eltérők, ma is általános az a gyakorlat, hogy az állománygyarapítási keretet két részre osztják (kb. 3 : 7 arányban); a kisebb részt, amely felett a központi könyvtár rendelkezik, sorozatok előfizetésére, referenz-könyvek és az átlagosnál jóval drágább és több tudományág szempontjából fontos művek beszerzésére fordítják, míg a nagyobb részt a tanszéknek a könyvtári bizottságba delegált oktatóinak kívánsága szerint használják fel főleg monografikus irodalom vásárlására. Ennek a rendszernek, a szerző szerint, kétségtelen előnyei mellett nagy hátrányai vannak. A professzorok rendszeres közreműködésére nem lehet számítani megnövekedett oktatási és kutatási feladataik miatt; választásukat sokszor személyes érdeklődésük vagy előítéletük befolyásolja; nem lehet tőlük elvárni, hogy a könyvbeszerzésnek az utóbbi 50 évben hatalmasra nőtt bibliográfiai apparátusát áttanulmányozzák. E nehézségek miatt az amerikai egyetemi könyvtárak állománygyarapítása nagymértékben rendszertelen és belső egyensúly nélkül való. D. WAPLES és H. D. LASWELL 1936-ban végzett elemzése szerint 500 fontos, különböző nyelveken megjelent társadalomtudományi munka közül a Harvard egyetem könyvtárában 63%, a chicagói-ban 49%, a californiában 40%, stb., míg a New York Public Libraryben 92% volt meg. Ennek a feltűnő hiányosságnak a fő oka, DANTON szerint, a könyvszelektálás személyi bázisában volt: az egyetemi könyvtárak állománygyarapításának nagyobb része felett kizárólag a rendszertelenül dolgozó professzori könyvtári bizottságok rendelkeztek, míg a New York Public Libraryben a könyvtár kötelekébe tartozó, az egyes szaktudományokban képzett könyvtárosok végezték a gyarapítás érdemi részét is.

A könyvbeszerzések feletti döntés joga ugyan ma is a professzori bizottságok kezében van, mégis újabban egyre gyakrabban fordul elő, hogy — ha megfelelő könyvtárosok állnak rendelkezésre — az egyetem a könyvtárra bizza az állományfejlesztést vagy e munkának nagyobb részét.

b) A német állománygyarapítási módszerekre térve DANTON részletesen foglalkozik a nálunk is jól ismert Referatssystemmel. Kifogásai gyakorlati jellegűek. Megállapítja, hogy a referencsoportok általában túl kicsik ahhoz, hogy munkájukat megfelelő módon elvégezhessek: igen sokszor egy referens a szaktudományok heterogén csoportjáért felelős. Egyébként más feladataik (címfelvétel, szakozás, olvasószolgálat) miatt csak kb. heti 15—20 órát fordíthatnak erre a munkára. Így aztán kénytelenek szabad idejük jelentős részét is a bibliográfiák tanulmányozására fordítani. A kevésbé ismert (főleg keleti) nyelvek és a természettudományok területén — bérokokból — nehéz a megkívánt állandóságot biztosítani a referens személyében és ennek következtében az állománygyarapítási folyamatosságában és kiegyensúlyozottságában is. A hiányzó szakembereket kénytelenek más területek referenseivel helyettesíteni. A német egyetemi könyvtárak átlagos állománygyarapodása (1958—59-ben 12 645 mű) gondos kiválasztásához német felfogás szerint legalább 12 főből álló referens-csoportra lenne szükség; a valóságban 1960—61-ben a 18 könyvtár közül mindössze ötben volt meg ez a létszám.

DANTON teljesen negatív állást foglal el az ún. *Kaufsitzung*okkal kapcsolatban. Évi 15 000 mű gyarapodást és 45 ülést véve alapul, alkalmanként 330 címet kellene megvizsgálni. A címek felolvasása is sok időt vesz igénybe, alaposabb mérlegelésről nemigen lehet szó még akkor sem, ha a címek felét vita nélkül lehet elfogadni vagy elutasítani. Egyébként is, megfigyelései szerint, a referensek aligha tudnak érdemben hozzászólni kollégáik zámukra idegen címanyagához, s így igen ritkán vétőznek meg egy-egy címet: tehát valószínűleg az ülések megtartása nélkül is nagyjából ugyanazokat a műveket vásárolnák meg. A szerző kiszámítja, hogy mennyibe kerülne ezek a szerinte felesleges ülések, melyeknek költségén sok jó könyvet lehetne vásárolni.

c) Ami a referensek szakképzettségét illeti, túlzottnak találja a német könyvtárak igényét arra, hogy doktorátussal rendelkezzenek. Szerinte elegendő, ha az ebben a

munkakörben dolgozó könyvtárosi diplomával (Diplombibliothekar) rendelkező munkakerők 2—3 éves kiegészítő képzésben részesülnek az egyetemen szaktárgyuk területén. Véleményünk szerint itt némi félreértésre adhat alkalmat a német és amerikai doktorátus közötti lényeges nivóbeli különbség az utóbbi javára. Úgy gondoljuk, G. v. Bussé-nak van igaza, mikor idézett ismertetésében llegendhetetlen követelménynek tartja, hogy Németországban — és hozzátehetjük, azokban az országokban, melyekben a német egyetemi vizsgarendszer honosodott meg — a szakreferensi munkakörben dolgozók szaktárgyukban egyetemi doktorátussal rendelkezzenek.

2. Külön fejezetben foglalkozik az „universality” (általános gyűjtőkör) és (az egyes területeken belül) a gyűjtés teljességének, illetve kiterjedtségének (comprehensiveness) nehéz és talán kielégítően soha meg nem oldható problémájával. REDENBACHER-rel egyetért abban, hogy ma is szükség van „megközelítően” általános gyűjtőkörű könyvtárakra (nearly universal) és hogy erre a szerepre ma az egyetemi könyvtárak a legalkalmasabbak. Ami azonban a gyűjtés teljességét illeti, érdekes példákkal illusztrálja, milyen nagy különbség áll fenn a német és az amerikai felfogás között. Míg a német könyvtárak már az *Erlangeni Utasítások* korában (1826) és azóta is következetesen szigorú válogatással csak a legfontosabb tudományos anyag megszerzésére törekszenek, az amerikai könyvtárak, a legteljesebb egyetértésben az amerikai kutatók és tudósok sokszor kifejezett igényével, igen extenzív gyűjtésre rendezkedtek be. Ezt az igényt érdekes, de sajnos csekélyszámú felméréssel támasztja alá a kutatások irodalom-felhasználásáról. A legérdekesebb talán R. E. STEVENS tanulmánya a történelmi módszerekkel készült doktori tézisek forrásfelhasználásáról, amelyből kiderül, hogy 40 ilyen disszertáció 6352 bibliográfiai tételéből 81%-ot csupán egy-egy értekezés idézett. A kísérleti módszerrel készült (természetudományi) disszertációk bibliográfiai anyagának 52% szerepelt csupán egy-egy munkában. Tehát az önálló kutatások alapján készült művek, különösen a társadalmi tudományok területén igen sok ritkán használt forrásmunkát igényelnek, tehát a könyvtár akkor támogatja eredményesen az ilyen kutatásokat, ha nemcsak kézikönyveket, standard-munkákat vásárol, hanem törekszik a monografikus irodalom virtuális teljességének beszerzésére is. A hatalmassá duzzadó amerikai (egyetemi) könyvtárak elleni kifogások végeredményben mindig anyagi és — DANTON szerint — nem elvi kifogásokon alapulnak, és sohasem kutató tudósok részéről hangzanak el. Mégis a világ könyvtermésének hatalmas tömegét figyelembe véve, az „universality” és „comprehensiveness” ideális követelménye, a kutatók igényei és az Amerikában is korlátozott anyagi lehetőségek között egy járható középutat javasol, melynek lényege bizonyos fokozatosság a gyűjtés határainak kijelölésében. A javasolt öt fokozat a tájékoztatás és az egyetemi oktatás bevezető fokozatához szükséges minimális könyvkészlettől a tudományos kutatás egyre magasabb színvonalainak is megfelelő gyűjteményeken át vezet olyan kis számú és szűk területekre, helyesebben témákra korlátozott gyűjteményekhez, amelyekben a könyvtár világviszonylatban is a legnagyobb teljességre törekszik. A cél természetesen az, hogy az egyetemi könyvtár azoknak a tudományoknak a területén, amelyekben az egyetem doktori fokozatot ad, az intenzív tudományos munka igényeit is kielégítő (a DANTON-féle 2—4 foknak megfelelő) gyűjteményeket építsen ki.

DANTON szerint tehát nem lehet határt szabni az egyetemi könyvtárak fejlődésének. Az egyetem a társadalommal együtt fejlődik horizontálisan úgy, hogy egyre újabb tudományokkal bővül programja és vertikálisan azzal, hogy egyre intenzívebben foglalkozik a már meghódított területekkel. Ez a gondolat vezet el bennünket egy, a szerző által más összefüggésben tárgyalt problémához: a központi könyvtár és az intézeti könyvtárak viszonyának kérdéséhez.

3. Az amerikai egyetemi és egyetemi könyvtári rendszer centralizáltabb, mint az európai. Míg az Egyesült Államokban a centralizálás erősödik, Európában az egye-

temek határozottan a decentralizálódás irányában fejlődnek, aminek könyvtári következményeit — Magyarországon — a *hálózati elv és a gyűjtőköri kooperáció széleskörű alkalmazásával igyekszünk ellensúlyozni*. Ha nem is fogadhatjuk el minden következtetését, megértjük, hogy DANTON számára meglehetősen idegen és ésszerűtlen a német egyetemek központi és intézeti könyvtárainak viszonya. Ez utóbbiak ugyanis teljesen függetlenek a központi könyvtártól, nincsen közöttük állománygyarapítási kooperáció; a könyvbeszerezésben nincsen tervszerűség és ez hosszabb távon gyakran igen egyenetlen állományösszetételhez vezet; 10 közül 9 intézetnek nincsen szakképzett könyvtárosa, a katalógusok ennek következtében nem egyöntetűek; igen kevés helyen van központi katalógus. E hiányosságok következtében nehéz használni ezeket a gyűjteményeket, amelyekhez egyébként is az intézetek tagjain kívül más egyetemi hallgatók csak bürokratikus nehézségek elhárítása után férhetnek hozzá. Egyéb hátrányok: túlzó duplikálás a beszerzésben, tervszerűtlenség az egyetem egészének könyvellátásában, a professzorok elidegenedése a központi könyvtártól (a német oktatók könyvszükségletüknek csak 10–15%-át igénylik a központi könyvtárról, míg az U.S.A.-ban 90%-át). A legnagyobb baj DANTON szerint az, hogy az 1300 német egyetemi intézet birtokában levő mintegy 8 milliós könyvvállomány a felsorolt okok miatt nem áll az egyetem összességének szolgálatára.

G. v. BUSSE természetesen megvédi a német szemináriumi rendszert, amelynek az előnyeit mi is jól ismerjük. Idézi a Wissenschaftsrat nemrég megjelent „ajánlásait”,³ amelyeket DANTON még nem ismerhetett. Ez a dokumentum nem a fennálló szervezeti kettősséget akarja megszüntetni, hanem a két fél között a kapcsolat és együttműködés hiányát. Eszerint a központi könyvtár lenne hivatott betölteni az általános gyűjtőkörű, de csak a legfontosabb munkák beszerzésére szorítókozó, kölcsönző könyvtár funkcióját, míg az intézeti könyvtárak mint tudományági szakkönyvtárak működnek, beszerzik a monografikus irodalmat is, de nem kölesőnöznek.

4. Munkája befejező részében DANTON összefoglalásképpen kísérletet tesz az „ideális könyvszelektálás” irányelveinek megfogalmazására, anélkül természetesen, hogy azokat bármilyen körülmények között megvalósíthatóknak kívánna deklarálni.

a) Mindenekelőtt a fenntartó intézmény közölje a könyvtárral részletes távlati kutatási programját, amelyet lehetőleg 5, esetleg 10 évenként revideálni kell.

b) Ezután következhet a gyűjtési szint megtervezése a már említett öt fokos skála alkalmazásával a különböző tárgykörökre, figyelembe véve az oktatási és kutatási program mellett a már meglévő állományt.

c) A költségvetés felhasználásának és a beszerzendő könyvek megválogatásának teljes felelősségét a könyvtár hatáskörébe kell utalni a teljes hálózatra vonatkozóan, nagymértékben támaszkodva az oktatók aktív közreműködésére.

d) A „book selectorok” csoportja, a német tapasztalatok alapján, 60 000 kötetes évi gyarapodás esetén 20 fő szakképzett könyvtárosból és 10 fő segéderőből állna. A szerző szerint még előnyösebb lenne, ha különálló „book selector”-csoport megszervezése helyett a feladatot felosztanák a könyvtár megfelelő képzettségű dolgozói között, akik egyéb munkájuk mellett egy 2–3 főből álló koordináló csoport vezetésével látnák el az előszereményezés munkáját. Számuk 40 és 100 fő között mozogna (itt a sok önként felmerülő ellenvetés közül csak egy gyakorlati jellegű említsünk: elképzelhető-e, hogy a rendszerint egy példányban rendelkezésre álló bibliográfiák a megkívánt gyorsasággal járnak körbe ennyi, mégoly szűk szakterületre specializált szelektor között?).

e) Szorosra kell fűzni a kapcsolatot a könyvtár és az oktatók (a legmagasabb tudományos szintű olvasók) között. A szelektor testület munkaidejének 1/4, illetve 1/10

³ *Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Ausbau der wissenschaftlichen Einrichtungen. Teil 2. Wissenschaftliche Bibliotheken. Bonn, 1964.*

részét (a *d*) pontban szereplő két variáns szerint) e kapcsolat kiépítésére és fenntartására kellene fordítania, felmérve igényeiket, felhasználva bibliográfiai ismereteiket stb.

f) Az állományépítésben kiterjedt (comprehensive) gyűjtésre kell törekedni azokon a területeken, amelyek már gazdag állománnyal vannak képviselve a gyűjteményben és amelyeken intenzív kutatás folyik az intézményben.

Közleményünk elején már kiemeltük DANTON módszerének tárgyyszerűségét, tárgyilagosságát és következtetéseinek nagyszámú adataira, megfigyelésre való alapozását. Mindez nem tartja vissza egyes megtévesztő általánosításoktól. Így például nem tesz különbséget egyfelől a természettudományi, főleg alkalmazott tudományi, másfelől a humán-társadalomtudományi könyvanyag között, holott a tudományos irodalom e két tartománya eltérő módon kerül felhasználásra a kutatásban és más-más szerepet tölt be a könyvtári állományban, főleg hosszabb távon, már csak különböző ütemű és fókú elévülésük miatt is. Úgy tudjuk, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtárak állományfejlődését e két állománykategória szempontjából, különösen a jövő perspektívájában, eddig még nem vizsgálták. Sajnos DANTON sem tér ki erre a kérdésre. Mindenesetre annyi megállapítható, hogy ő maga humán műveltségű lévén, például a vizsgált problémákhoz úgy választja meg, mintha a tanulmányozott könyvtárak teljesen vagy túlnyomóan humán jellegűek lennének. Ez az egyoldalúság és a belőle folyó általánosítás az oka, hogy néhány érdekes kérdést a szerző egyáltalán nem vagy alig érint.

Miben lehet a munka tanulmányozása a magyar könyvtárügy és könyvtárosok számára? A felvetett kérdések a mi könyvtárügyünknek is égető problémái, és a módszer amellyel a szerző azokat minden oldalról megvizsgálja, igen tanulságos lehet mindnyájunk számára.

Példaképpül szolgálhatnak a szerző kísérletei arra, hogy a „mit kell gyűjteni?” nagy kérdéséhez hogyan kell a kutatók munkamódszere és könyvigénye felől közelíteni, ami a kissé dogmatikus német példák után számunkra határozottan új. A kérdésre adott válasza kiváltja belőlünk a kérdést: *nem mondtunk-e le túl könnyen arról, hogy Magyarországon legalább egy általános gyűjtőkörű (humán-társadalomtudományi), kutatásra is alkalmas könyvtár legyen?* S ha a válasz az, hogy ilyenre nincsen szükség és lehetőség, felmerül a következő kérdés: kielégítően extenzív-e (DANTON szavával: comprehensive) az egyes szakkönyvtárak gyűjtése ahhoz, hogy a magyar kutató ne kényszerüljön idegen nyelvű forrásainak nagyobb részét a nemzetközi kölcsönzés keretében behozatni (mint az a kiváló tudósunk, aki nemrég mondta e sorok írójának, hogy *külföldi forrásanyagának kb. 80%-át nem találja meg könyvtárainkban*). Továbbá: mit kell tennünk annak érdekében, hogy megkönnyítsük az egyre inkább tért hódító *komplex kutatásokkal* foglalkozó tudósok munkáját, akik forrásaikat esetleg 3–4 könyvtárban kénytelenek összeszedni?

És végül itt van az állománygyarapítás személyzeti bázisának kérdése: a book selector-ok vagy szakreferensek problémája, amelynek megoldása a mi kisebb könyvtárainkban még több nehézségbe ütközik, mint a német és amerikai könyvtári nagyüzemekben. DANTON könyve e tekintetben is ad néhány kitűnő szempontot és egy sereg adatot, amelyek támpontul szolgálhatnak a megoldások keresése során.

KENÉZ ERNŐ

Egy bibliográfiai műfaj margójára. Sikeres bibliográfiai vállalkozás a szellemi élet valamely zártabb egységéről ad áttekintést: egy-egy szaktudomány, egy-egy nemzet, egy-egy korszak stb. szellemi erőfeszítéseinek eredményeit rögzíti. Az utóbbi időben gyakran jelennek meg hazánkban egyetemeink, tudományos intézményeink munka-

társainak szakirodalmi tevékenységét regisztráló bibliográfiák. Legutóbb pl. a szegedi József Attila Tudományegyetem dolgozóinak munkásságát állították össze. Tagadhatatlan, hogy a tudományos alkotó műhelyeknek, intézeteknek, egyetemeknek egyéni arculatuk is van, a szellemi élet zártabb egységeit képviselik. Ha egy bibliográfia ennek a közösségnek képes visszaadni a jellegét, ha a bibliográfia tükrében megjelenik tevékenységük egésze, indokolt elkészítése és folyamatos gondozása is.

Ebből az alapállásból kiindulva azonban e bibliográfiai műfaj számos problémát vet fel. Mindenekelőtt az a kérdés, hogy e bibliográfiák konkrét tárgyában, az egyetemek kutatómunkájában felfedezhető-e valamilyen egységes koncepció, amely az összeállítások homogenitását biztosítja: tudáspolitikai elv, súlyponti kutatási témák, az egyetem, intézet által képviselt tudományos álláspont stb. Ha ez létezik, akkor meg kell találni azokat a szerkesztési módszereket, amelyek alkalmasak mindezek hangsúlyozására. Az eddigi bibliográfiák teljesség-igénye pl. ezen a ponton ütközik össze az érdemi, tartalmi követelményekkel. Szükségtelen, hogy alkalmi cikkek, beszámolók, recenziók, helyet kapjanak az összeállításokban.

E műfajnak közelítenie kellene ahhoz a bibliográfiai típushoz, amely a gondolati jelleget hangsúlyozza. Értékes lehet a kutatási tervek ismertetése, a kutatási témák jegyzéke, lehetőleg összekapcsolva a publikációkat lajstromozó résszel, s egyáltalán az egyetemek, intézetek szellemi életének és a bibliográfiának szerves egységét kell megvalósítani.

A fő kérdés azonban az, hogy ez a műfaj mennyire képes tájékoztatási funkciót betölteni. Ismeretes, hogy a tudományos tájékoztatás segédeszközeit gyakran vádolják azzal, hogy tartalmuk a tudományok természetes határaival szemben más elvek szerint alakul (terület, nyelv, kiadványtípus stb.), s így ellentmondásba kerülnek a tudományok tartalmi sajátosságaival és nemzetközi jellegével. Kivételt csak fundamentális összeállítások esetén, pl. a nemzeti bibliográfiáknál szokás tenni. A vizsgált műfajt tájékoztatási célokra akkor lehetne használni, ha az irodalomkutatás során az ún. „tárgyi megközelítés” a kutatási témákkal foglalkozó intézmények felkutatását lehetővé tenné. Erre tájékoztatási segédleteink jelenlegi rendszere nem nagyon nyújt módot. Ezért — Mohamed menjen a hegyhez — e műfajnak kell közelebbi támpontot nyújtani ahhoz, hogy tartalmilag elsősorban melyik területeken hasznosítható.

Végül is, a tájékoztatás apparátusát egységes egészként szükséges felfogni, amelyben egymást kiegészítő, egymásra utalt segédkönyvek a kutatást kimunkált utakon, hatékony módszerekkel teszik lehetővé. Az apparátusnak tehát meghatározott struktúrája, szerkezete van. A bibliográfiák szerkesztőinek nagyon vigyázni kell arra, hogy összeállításuk organikus részét alkossa a tájékoztatás bázisául szolgáló segédeszközök rendszerének.

Praktikus szempontok talán igazolhatják a műfaj jogosultságát. Az egyetemek igénylik ezt. Az egyetemi könyvtárak elég nagy hasznát veszik a nemzetközi cserében. De az is a praktikum oldaláról vetődik fel, hogy megéri-e a fáradságot? Hasznossága arányban áll-e a ráfordított energiával, s vajon eléggé kiépítetlen tájékoztató munkánk-nak legsürgősebben ezekre a bibliográfiákra van-e szükség?

HORVÁTH TIBOR

Képes lapmelléletek terjesztése ma és százhusz éve. A *Magyar Könyvszemle* 1942. évi kötetében (333—334. l.) írt arról, hogy a reformkor emlékeztető divatlapjainak képmelléletei gyakran nem magának a folyóiratnak egyes számai mellett jelentek meg, vagy legalábbis nem azzal együtt kerültek terjesztésre. Hogy a költséges, akkori viszonyok között szép kiállítású színes kórajzok vagy rézmetszetek — amelyek néha nagyobb

alakúak voltak, mint a lap szokott formátuma — ne törődjenek, gyűrődjenek, maguk az előfizetők mentek vagy küldtek értük a kiadóhivatalba.

Magasabb fokon ismétlődni látszik ma a terjesztésnek ez az archaikus kétlaki módja némely nyugati ország sajtójában. Amerikában már eddig is gondot okozott a néha 100 lapon felüli újságszámok kézbesítése az előfizetők számára. Hogy a szokásos 35—50 előfizetőt az újsághordó el tudja látni (mégpedig átlag 1 óra alatt a lap megjelenésétől számítva), automobilt vagy motorkerékpárt használ, és a vastag újságszámokat megállás nélkül, egy jól irányzott dobással teríti az olvasó házának kapuja elé. Levélsekreányben a vastag lap úgysem férne el.

Ez a terjesztési mód kezd divatba jönni Angliában is. De még egy külön bonyodalmat jelent a színes nyomótechnika gyors fejlődése. Előbb a lapok hirdetési részének adott újfajta élénkséget — egy-két év óta azonban sok lap külön képes mellékletet hoz, így nálunk is olvasott, régi, színvonalas polgári hetilap, az *Observer*. Miután azonban a melléklet — hiszen a színes hirdetések jórésze abban jön — néha $\frac{1}{2}$ —1 kiló súlyt is elér, a kézbesítők — nagyrészt kiskorú iskolásfiúk — nem voltak hajlandók az egy fejre eső 30—50 előfizető ellátásához szükséges $\frac{1}{2}$ —1 mázsa papír szállítását kerékpáron vagy éppen gyalog végezni, és sztrájkba léptek. Az előfizetők többsége ezért csak a főlapot kapja kézhez, a képes mellékleteket a legközelebbi újságárusnál személyesen kell átvenni.

DA.

HÍREK

Az akadémiai bizottságok újjáalakulása. A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége a folyó évben újjáalakította az elnökségi bizottságok közé tartozó Könyvtári Bizottságot. Az új bizottság tagjai a következők lettek: *elnök*: LIGETI Lajos akadémikus, *titkár*: RÓZSA György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Akadémiai Könyvtár igazgatója, *tagok*: KIRÁLY István, az irodalomtudományok kandidátusa, KÓHALMI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, LENGYEL Béla levelező tag, MAJOR Máté akadémikus, MÁTRAI László akadémikus, OSZTROVSZKY György levelező tag, RÉNYI Alfréd akadémikus, RÉVÉSZ Imre akadémikus, TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre akadémikus.

Ugyancsak újjáalakult a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága. Az I. Osztály a következőket nevezte ki a bizottság tagjává a következő évekre: *elnök*: KÓHALMI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, *titkár*: MEZEY László, az irodalomtudományok kandidátusa, *tagok*: DEZSÉNYI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, HAVASI Zoltán, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, KEMÉNY G. Gábor, a történettudományok kandidátusa, MÁTRAI

László akadémikus, RÓZSA György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, VARGHA Kálmán, az Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője, V. WALDAPFEL Eszter, a történettudományok kandidátusa.

Tízéves a lipcei egyetem zszurnalisztikai kara. Az 1954-ben BUDZISLAWSKI professzor által alapított önálló zszurnalisztikai fakultás a MARX Károly nevét viselő egyetemen jelenleg 50 szaktudósból álló személyzettel dolgozik. A kari könyvtár állománya 36 500 kötetet, az „archívum” 9747 újság- és folyóiratkötetet, valamint 450 000 hírlapkiadványt foglal magában. 1954 óta a kar összesen 175 publikációval gyarapította a német sajtó irodalmát; ezek összesen 200 000 példányban jelentek meg. A kar jelenlegi kutatásainak előterében komplex kérdések állnak, amelyeket más szakterületek kutatóinak a bevonásával terveznek megoldani. Ilyenek: a társadalomtudomány, a lélektan, a kibernetika eredményeinek az értékesítése a sajtótudományban, a televízió és a ma már tradicionális tömegközlelési módok (újság, folyóirat, rádió) kölcsönhatása, a sajtó munkásainak fokozódó specializálódása.

KBK Értesítő címmel 1962 októbere óta már rendszeresen jelenik meg egy tartalmában és terjedelmében egyaránt szépen fejlődő kiadvány, amely a Kisgrafika Barátok Körének a tagjait tájékoztatja a kisgrafikával, elsősorban az exlibrisszel kapcsolatos hazai és külföldi eseményekről. Eredetileg a bibliofilek szokása volt könyveik exlibrisszel való megjelölése, a századfordulótól ez a grafikai ág azonban részben elszakadt valódi funkciójától, s egyre több olyan exlibris készül, amely soha nem kerül könyvbe, csak a gyűjtés céljait szolgálja. A kiadvány iránti érdeklődésünket egyrészt az exlibris múltja, a könyvtártörténet, a bibliofília története számára gyakori forrásértéke indokolja, másrészt az, hogy az exlibrisgyűjtés ma is elsősorban a könyvedvelők, könyvgyűjtők „kiegészítő szenvedélye”.

Az *Értesítő* az 1959-ben megalakult Kör működéséről, a hazai és külföldi jelentősebb kisgrafikai kiállításokról, kiadványokról, a magyar exlibris nemzetközi visszhangjáról tudósítja az olvasókat. Az utolsó számokban egyre nagyobb teret kapnak a hosszabb-rövidebb tanulmányok, amelyek a magyar exlibris történetével (pl. VARGA Nándor Lajos: *Kisgrafikánk a két világháború között*), egy-egy ország exlibris-művészetével (pl. SEMSEY Andor: *Lengyel exlibris*, GALAMBOS Ferenc: *Pár szó az örmény exlibrisművészetéről*), egy-egy művésszel (pl. GALAMBOS Ferenc: *Összinté sorok Gross Arnoldról (és grafikáiról)*) foglalkoznak. Az újabban közölt francia összefoglalások alkalmassá teszik a kiadványt nemcsak a hazai érdeklődők tájékoztatására, hanem a külföldi gyűjtőkkel a kapcsolatok kiszélesítésére is. A lap szerkesztője s egyben legszorgalmasabb munkatársa GALAMBOS Ferenc, egyik legjelentősebb exlibrisgyűjtőnk.

Az Egri csillagok külföldi kiadásairól. A *Magyar Könyvszemle* 1964. évi 184. lapján a *Hírek* rovatban szerepel *Az Egri csillagok örmény nyelven* című kis közlemény. Következtetésként a cikk megállapítja: „Az *Egri csillagok* örmény fordításá-

val immár 7 idegen nyelven olvasható...” A felsorolásból hiányzik a román nyelvű fordítás, holott ezideig 4 kiadást is megért Emil GIURGIUCÁ fordítása, úgymint: 1958-ban és 1960-ban Bucarestben az ESPLA kiadásában, ugyancsak 1960-ban a *Elasticii literaturii universale* sorozatban SZÁSZ János előszavával, végül 1963-ban a *Biblioteca pentru toti* sorozatban ANTAL Árpád előszavával és időrendi táblával.

GÁBOR DÉNES

Az „Emberi színjáték” Balzac sajátkezű jegyzeteivel. Az *Emberi színjáték* 1842-től 1848-ig megjelent 16 kötetéhez BALZAC a saját példányában széljegyzeteket készített a későbbi kiadások számára. Ezek a bejegyzések 1847-ben készültek, közeli halála megakadályozta, hogy megérje az új kiadást. Franciaországban most nemzeti bizottság alakult BALZAC összes műveinek teljes kiadására, amelyben közlik majd a sajátkezű bejegyzéseket is.

Japánban megjelent „a világ legkisebb könyve” — állítja egy japán kiadóvallalat, — amely „alulmúlja” még a mainzi Gutenberg Múzeumban látható 5 × 5 mm-es *Bibliát* is. A japán műretek 100 ősi japán verset tartalmaz, 20 lapból áll, 2,8 × 4 mm nagyságú és 1 mm vastag, súlya nem egészen 1 gramm. Minden lapon öt vers olvasható — igen erős nagyítóval.

Idegen nyelvű rövidítések szótára. A Szovetszkaja Enciklopedija Kiadóvallalat megjelentette az angol, a német, a holland és a skandináv nyelvek rövidítéseinek a szótárát. Több mint 33 000 rövidítést tartalmaz, ezenkívül megtalálhatók benne az Egyesült Államok, Anglia, Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, Hollandia és a skandináv országok sajtójában használatos nemzetközi rövidítések.

SZEMLE

A magyar irodalom története. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében. Főszerkesztő: SÓTÉR István. 1. A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor, írták GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, V. KOVÁCS Sándor, PIRNÁT Antal, STOLL Béla, VARGAS Béla. — 2. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor, írták BÁN Imre, HOPP Lajos, KLANICZAY Tibor, PIRNÁT Antal, STOLL Béla, TARNAI Andor, VARGA Imre. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 568, 648 l.

Több mint egy évtizeddel a közvetlen előkészületek megkezdése után egy szintézistől megkívánható minden igény állandó, sok áldozatot kívánóan gondos szem előtt tartásával elkészült az új magyar irodalomtörténet első két kötete. De ha újat mondunk, a valóságtól már el is tértünk. A hat kötetre tervezett, hatalmas összefoglalás nemzeti irodalmunknak, egész irodalmi művelődésünknek első ilyen arányokban megvalósult számbavétele. Létrejött — tartalmi értékeitől szinte függetlenül — ezért nagy tudománytörténeti esemény, s a magyar tudományszervezés jelentős sikere.

E két kötet irodalomtörténeti értékének méltatása — természetesen — nem folyóiratunk feladata. De a könyv-, sajtó- és írástörténet szoros kapcsolata az irodalmi műveltség történeti vizsgálatával nyilvánvaló. Ezért a mi munkánkban is nagy segítségként kell üdvözölni *A magyar irodalom történetének* most megjelent első két kötetét. A mi munkánk az anyagfeltárás és rendszerezés első és jelentős fázisában irodalomtörténeti munka is. *A Magyar Könyvszemle* irodalomtörténeti folyóirataink megindulásáig a *Századok* mellett, majd az *Egyetemes Philológiai Közöny* oldalán, irodalomtörténeti anyag, adalékok közlésével, bizonyos kérdések tisztázásával, a hazai irodalomtudomány történeti vizsgálataihoz — hosszú fennállásának legnagyobb részében — hasznosan társult.

Nem titkoljuk, egyik legfőbb törekvésünk volt és marad, hogy ez a folyóirat, az utóbbi években sikeresen felújított hagyományaihoz híven, a magyar irodalmi kultúra történetének feltárásából reá eső munkát becsületesen és színvonalasan végezte el. Külön öröm volt ezeknek az évtizedes törekvéseknek eredményeit az irodalomtörténet két kötetében ismételtén viszontlátni.

A kötetek bevezetésében KLANICZAY Tibor pontos és világos fogalmazással ismerteti a szintézis kialakításában követett irányelveket. A rokontárgyú kutatásokban, a könyvkultúra történeti vizsgálatában is sok tekintetben hasznosítható útbaigazításként használhatjuk ezeket. Ugyancsak KLANICZAY vezet tovább középkori irodalmunk előtörténetének (*Ősköltészet*) és első századainak problémái (*A keresztény-feudális irodalom alakulása — 46—65. l. — és virágzása — 66—124. l.*) között. „Az egyházi kultúra kezdetein át” kerül sor a gondolatközlés középkori eszközeinek, íróanyagának, írószközöknek, kódexnek a rövid, de igen pontos ismertetésére. Az írásbeliség egésze is most integrálódik először középkori irodalmunk összképébe „közérdekű retorikus irodalom” találó és teljesen helytálló meghatározással (76—79. l.). Ennek a közérdekű irodalomnak a művelői, a retorikából élő írástudók, a klerikusok voltak. Az európai művelődésre éppen az ezredik évtől kezdve ennek a klerikusrétegnek az elsődleges kultúra-hordozó szerepe a jellemző. A kor egyházi kultúrája ekkor lényegében már klerikus művelődés, magán viseli annak a rétegnek a világi és egyházi funkciókra egyaránt alkalmasságát. Az ilyen értelemben egyházi kultúrának része volt a bencés-monasztikus kultúra, de nem volt azzal azonos. Sajnálatos, hogy a kitérő könyv egy már elavult felfogást enged itt érvényesülni. Pedig ha irodalmi műveltségünk kezdeteit ezzel a klerikus művelődéssel hozza kapcsolatba, és nem szorítja

a bencés-kolostori kultúra kereteibe, a klerikus rétegből kinövő litterátus-deákság irodalomalkotó későbbi szerepe szervezett fejlődés természetes eredményeként mutatható be. A fejlődés kezdetei azonosak irodalmi kultúránk kezdetivel. De még ezen felül a klerikus-kultúra retorikus jellegének hangsúlyozása — a retorika viszont „civilis scientia”! — az ars dictaminis rövid ismertetésén keresztül lehetővé tett volna egy középkori irodalomelméleti kitekintést is. Ezt ugyanis szintén sajnálattal nélkülözzük. A középkori irodalom alkonya a kolostori kultúra utóvirágzását és a deák-irodalom fellendülését hozta magával. KLANICZAY Tibor ezeknek a fejezeteknek a megírásához VÉGH-KOVÁCS Sándor személyében kitűnő munkatársat kapott, aki méltó módon tartotta magát KLANICZAY fejezeteinek a magas színvonalához. Kettejük munkája *A deák-műveltség* igen sikerült rövid jellemzése (170—174. l.). Az ún. kolostori irodalom ismertetésében a mechanikus, szerzetesrendek szerint jelölt kódexcsaládokra tagolás helyett először olvasunk műfajok szerint készült szép előadást.

A bizánci hatások történeti alapjait jó tájékozottsággal ismerteti KLANICZAY, a további fejlődés lehetőségeiről mégis szívesen olvastunk volna még valamit.

A reneszánszról szóló részeket ismét KLANICZAY Tibor vezeti be. Reális, a megszokott romantikus-nacionalista túlzásoktól mentes méreteken vázolja fel a „renascentia litterarum” hazai jelentkezésének módját és arányait (193—204. l.). GERÉZDI Rabán a humanista irodalom kialakulásáról közöl évtizedes munkájával kiérlelt eredményeket (205—266. l.). A reformáció évtizedeinek irodalmáról (kb. 1530-tól kb. 1570-ig) KLANICZAY bevezetése után VARJAS Béla a tudós humanista, a szoros értelemben vett reformációs és a deák-irodalom hármasságában ad az eddigieknél differenciáltabb, ezért teljesebb képet a reformációs évtizedek irodalmi terméséről, amely azonban mégsem az egész XVI. századot jelenti. A század utolsó három évtizede a reneszánsz udvari, egyházi és népszerű reneszánsz irodalom hármasképében áll elénk KLANICZAY, VARJAS, PIRNÁT Antal, STOLL Béla előadásában. GERÉZDI és KLANICZAY BALASSI fejezete mint olvasmány is emlékezetes marad; VARJAS Béla rövid ismertetése az írásbeli kultúra szétáradásáról a könyv- és nyomdatörténetnek is nyereség.

A második kötet nemcsak lapszám szerint terjedelmesebb valamivel az elsőnél. A rövidebb korszaknak (másfél száz év) irodalmi termése is hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a magyar irodalmi műveltség

első hat százada. Több és irodalmibb az írásmű, mint az előző korszakokban. A könyvtörténeti vonatkozások viszonylag kisebb számban kerülnek elő, mint az előző, különösen az írásbeliség történeti egészében helyet foglaló irodalmiságban. Mégis a szép barokk könyvről mondtak, egyes nyomdák, főként pedig a legnagyobb és legfontosabb magyar tipográfus, TÓTFALUSI KIS Miklós alakjának a megrajzolása közvetlen haszon. Közvetve pedig a manierista barokk és későbarokk irodalmi alkotás analízise, műfajok, szerzők, művek gondos, sokszor igen szép (ZRINYI!) bemutatása a könyvtörténeti feltárás és rendszerezés igen fontos segítője lesz hosszú időre. Mert a kötet munkatársai KLANICZAY (különösen a történeti bevezetésekben), PIRNÁT (manierizmus), STOLL Béla (költészet), BÀN Imre (barokk), HOPP Lajos és VARGA Imre (főúri és nemesi), TARNAI Andor (a rokokó és a felvilágosodás előzményei) valóban időtálló munkát végeztek. VARGA a kötet befejező részeiben a barokk irodalom szétáradásáról ad érdekes rajzot. Az írás-olvasás ismeretének terjedésével, az irodalmiságnak általában alsó szintjén a könyvnyomtatás ekkor létesít a XVI. századnál is szélesebb és közvetlenebb kapcsolatot az írott és nyomtatott szó és az olvasni kezdő nép között.

Említsük meg végezetül az első két kötet legfőbb jótulajdonosságait: komoly elviségét, amelyből azonban soha nem lesz doktriner vaskalaposág, történetiségét, amely azonban nem kulissza, hanem a mondanivaló termőtalaja, az alapos tájékozódást, minden lényeges eredmény regisztrálását, amely mégsem leltározó pedantéria és az egészet összefoglaló szép előadást. Szolgáljanak ezek megszívlelendő tanulságul a társtudományok, a mi tudományaink számára.

MEZEY LÁSZLÓ

Gutenberg Jahrbuch 1964. Begründet und herausgegeben von Aloys RUPPEL. Mainz, 1964, Gutenberg Gesellschaft. 405 l.

A nagymúltú évkönyv, amelynek most a 39. kötete került ki a sajtó alól, eddigi működésével a könyvtörténeti kutatóknak már két nemzedékét gyűjtötte össze a különböző országokból. A magyar munkatársak sem hiányoztak. Az első generációhoz tartozott FITZ József, akinek írásait ezután hiába keressük, a másodiknak a tagjai pedig BORSA Gedeon, RÓZSA György, SOLTÉSZ Zoltánné és SZÁNTÓ Tibor. Az állandóságot, a hagyományokhoz való hűséget a 82 éves Aloys RUPPEL biztosítja,

az évkönyv alapítója és mindmáig szerkesztője. Azonban a nagyszámú törzs-gárda hátránnyal is jár. Ebben a kötetben például 17 országból 65 szerző publikált. Tanulmányaik tudományos szempontból mind értékesek, de többségükben igen rövid-ek és tárgyuknál fogva jelentéktelenek. Természetesen kellene olyan közlemények, amelyek ismeretlen ő nyomtatványt, ritkaságot írnak le, régi nyomdászokról közöl-nek nehezen kiásott adalékokat. Érzésem szerint azonban elvárhatnók, hogy ebben a legjelentősebb nemzetközi könyvtörté-
neti évkönyvben olyan tanulmányok is napvilágot lássanak, amelyek általános érdeklődést keltő felfedezésekről, új kutatási szempontokról és célkitűzésekről szám-olnának be, vagy átfogóbb eredményeket közölnek.

A kötetben 4 tanulmány foglalkozik írástörténettel, 15 az 1500 előtti, 28 pedig az 1500 utáni nyomdatörténettel, 5 az illusztrációkkal, 2 a rölapokkal, újságok-
kal és 10 a kötésekkel. Közülük csak néhányat tudok megemlíteni, elsősorban azokat, amelyek magyar szempontból érdekesek. SZÁNTÓ Tibor bikfalvi FALKA Sámuelnek, a budai Egyetemi Nyom-
da XIX. századi kiváló betűmetsző-jének a pályafutásáról ad rövid képet. SOLTÉSZ Zoltánné az Egyetemi Könyvtár egyik, a szakirodalomban ismeretlen ő-
nyomtatvány-misszáléját írja le, megállapítva nyomdahelyét és azt, hogy milyen egyházmegyékben használták. RÓZSA György egy vándor újságárusról 1684-ben készített olyan olasz metszetet mutat be, amelynek magyar vonatkozása van, az árult újságlapokon világosan felismerhető Buda látképe és a csatát veszített KARA MUSZTAFÁ bukásának az allegorikus ábrá-
zólása.

A kötet leghosszabb tanulmányával Otto MAZEL — mint szerényen írja — „egy kövecskét akar hozzátenni a Corvina Könyvtár történetének mozaikjához.” A bécsi Nationalbibliothek Corvin-kódexei kö-zül tizenháromnak a kötése készült MÁTYÁS király életében, haté pedig II. ULÁSZLÓ uralkodása alatt. Ezeknek a kötéseit ismerteti MAZEL, idézve a rájuk vonatkozó irodalmat is.

Az írástörténeti közlemények közül megemlítendő Emanuele CASAMASSIMÁÉ a humanista antikva betűk kialakulásáról és Otto HURMÉ arról, hogy a hegyes acél-toll használatra milyen változást hozott az írás technikájában és formájában.

Heinrich GRIMM érdekesen rajzolja meg azt a fejlődést, amelynek során a XVI. században a korrektori munkákör főfog-lalkozású állássá vált, és adatokkal illusztrálja a korrektorok javadalmazását, fel-

adataik milyenségét. Hans-Dieter DYROFF elmondja, hogy Johann JÄCKLIN 1656—59-ben mennyit költött nyomdája meg-vételére, és hogy milyen küzdelmet foly-tattott a különböző privilégiumok meg-szerzéséért, megvédéséért. Dejan MEDA-KOVIĆ a szerbeknek a XVII—XVIII. szá-zadban egy önálló cirillbetűs nyomda felállítása érdekében kifejtett törekvéseit írja le. Nyomda hiányában még a XVIII. században is táblanyomatokat készítettek, Velencéből, Moszkvából behozott könyv-
ket használtak. Első, 1791-ben felállított nyomdájuk néhány évi fennállás után megszűnt, betűanyaga pedig Budára ke-rült. Az egyik ábra az 1799-ben Budán nyomott szerb nyelvű *Robinson* címlapjá-nak a hasonmása.

1960-ban nyílt meg Aarhusban a *Dansk Pressemuseum og Arkiv* a világ első sajtó-múzeuma és levéltára. Jørgen EGGERS beszámol az alapításáért, elhelyezéséért vívott fél évszázados küzdelemről, egyben ismerteti a dán újságírók részére rendezett tanfolyamokat.

A többi, név szerint nem említett szerző írása szintén magas színvonalú. A *Gutenberg Jahrbuch*ot egyébként tartalmától függetlenül is érdemes kézbe venni. Papír-jában, betűtípusaiban, kliséiben, tipográ-fiájában, nyomásában, kötésében egyaránt örömet találhatja a szép könyvek minden barátja.

VÉRTESY MIKLÓS

Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (1763—1832). Bp. 1964, Akadémiai Ki-
adó. 326 l.

A XVIII. század kilencvenes éveinek elején magyar nyelven mindössze három hírlap (*Magyar Hírmondó, Magyar Kurír, Bétsi Magyar Mercurius*) jelent meg. Szakmai folyóirat nem volt (DEZSÉNYI Béla *A magyar hírlapirodalom első százada* [1705—1805]. Bp. 1941.). Tudunk ugyan arról, SÁNDOR István *Magyar könyvesháza* nyomán, hogy 1783-ban Pozsonyban meg-
jelent egy *Királyi Magyar Újság a Föld-művelésről*, de a lapnak nyoma veszett. Hasonlóan nyomtalanul tűnt el az *Unga-rische Oekonomische Zeitung* (Tr. Z.: *Ki látta az Ungarische Oekonomische Zeitung-ot?* Magy. Könyvszle. 1939. 312. l.); állítólag egy szám jelent meg belőle magyarul is (KÓSA János: *Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégebb magyar gazdasági szaklap.* Magy. Könyvszle. 1941. 390—392. l.).

1796. január 1-én Bécsben *Magyar Újság* címmel gazdasági hetilap indult. A negyedréti, nyolcoldalas kiadvány lap-

jait nem tagolták hasábokra, az egyes írásokat folyamatosan helyezték el egymás alá. Fél év után cím- és szerkesztőváltás történt: a 25. szám június 28-án *Gazdaságot Tzélözó Újság* címmel jelent meg, a 36. számtól kezdve pedig már *Visgálódó Magyar Gazda* áll a címlapon. 1797. december 21-én jelent meg utolsó száma (DEZSÉNYI Béla: *Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélözó Újság”-jának néhány problémája*. Magy. Könyvszle. 1943. 288–291. l.). Az egykori debreceni diák, az utrechti egyetem elvégzése után hazafelé tartó PETHE Ferenc ennek a lapnak a szerkesztésébe kapcsolódott be, neve 1796. június 28-án került fel a lapra első alkalommal. A lap hamar megbukott, PETHE is más megélhetési lehetőség után nézett. Am a keszthelyi Georgikonban való tanárkodása, az ESZTERHÁZYAKNÁL töltött inspektorság, számos alapvető jelentőségű gazdasági, technikai, matematikai könyv megírása után újból visszatér kedvenc gondolatához: egy gazdasági lap alapításához. A *Nemzeti Gazda* 1814 első hetében indult meg, s jellemző PETHE szívósságára, hogy a rendkívüli nehézségek ellenére négy és fél éven át fenn is tudta azt tartani.

Szakirodalmunk még kevéssé figyelt fel arra, hogy számtalan másirányú kezdeményezése mellett kísérletet tett nemzeti bibliográfiánk megteremtésére. A „minden magyar tudós segedelmével” megvalósítani szándékolt tervet *Magyar Minden-tudomány* cím alatt jelentette be: „A *Nemzeti Gazda* mellett adunk ki egy munkát, ilyen vezetéknev alatt; *Magyar Minden-tudomány* —, melyben a folyó esztendő száz első napjától fogva (1801) világra jött magyar nyelven írt minden könyvnek, mind eredeti, mind fordított munkának, akármiféle tudományt foglal az magába, a legkisebb darabtól a legnagyobb rakásig, egész értelmét röviden (elenchum) úgy adjuk elő, hogy abban minden tudós... a nemzet anyanyelvén írt munkáinak s ebbéli magyartudományának előmenetelét, s eszerint hiányosságát is együtt és világosan lássa.” (*Nemzeti Gazda*. 1814. 237–240. l.) A nagyszerű tervből, munkatársak híján, semmi sem valósult meg.

Az országos hírű tudós, máig sem egészen tisztázott körülmények miatt elhagyja a fővárost, kisebb bérleteket vállal, majd Kolozsvárott telepszik le, ahol *Hazai Híradó* címmel 1827. december 29-én újból lapot indít, az első erdélyi politikai napilapot. A szerkesztő energiájának kipadása, az egyre szűkülő látókör azonban erősen érezhető a lapon és az 1830. január 2-től mellékletként csatolt *Nemzeti Társalkodón* is. Az állandó létért folyó harc felőrölte egészségét, idegeit, visszavonult,

s 1832. február 22-én beköltözött első hosszantartó lakhelyére — a szilágy-somlyói temetőbe.

SÜLE Sándor monográfiájának nagy érdeme, hogy nem csupán az agrártörténelem szemüvegén keresztül nézi PETHE hányatott életét, hanem minden tevékenységét alapvetően, az életmű egészével összefüggésben vizsgálja. PETHE Ferenc amúgy sem sajtítható ki csupán az agrártörténelem számára. Három lapja már eleve olyan vállalkozás volt, hogy — vastos könyveit is hozzávéve — a magyar sajtó- és nyomdászattörténetnek, a magyar könyvkiadásnak is jelentős alakja.

KÖZHEGYI MIHÁLY

Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete.

Ünnepségek, szórakozások, szokások. Bp. 1963. 366 [1] l., 52 t. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok új sorozat 17. (XL).)

A Fővárosi Könyvtár 1961-ben megjelent évkönyvében ZOLTÁN József, a Budapest Gyűjtemény vezetője „hatalmas fejlődés körvonalait” választotta föl a könyvtár különgyűjteményeinek „időszerű és távlati feladatai”-ról szóló cikkben. A tizenöt évre szabott tervben helyet kapott az állomány- és katalógusfejlesztés, a bibliográfiai, adattári és egyéb feltáró munka, eseménynaplár, helytörténeti lexikon, képes album és a gyűjtemény „régijó hagyományainak” követéseként a monográfiásorozat felújítása. Hogy ez a terv mennyire reális alapokra épült, annak meggyőző bizonyítéka ZOLTÁN Józsefnek a Szabó Ervin Könyvtár kiadványai közt megjelent kitűnő munkája. Ennek a munkának a tartalmát tulajdonképpen az alcím fejezi ki precízebben, mint a jól hangzó, de kissé általánosító főcím, mert egy város élete sokkal összetettebb és túlnyomó részében sokkal hétköznapiabb valami, mint pusztán az ünnepségek, szórakozások és szokások. Ha ZOLTÁN József munkáját ezzel a megszorítással, tehát a szerző intencióinak megfelelően fogadjuk, akkor példátlan adattömege, megfigyeléseinek gazdagsága láttára azt kell mondanunk, hogy többet, tartalmasabbat ezen a téren nehéz lenne nyújtani. Eppen úgy helyet kapnak itt a vallásos ünnepségek, mint a világi szórakozások, politikai vonatkozású ünnepek ugyanúgy, mint a céhek belső élete, tűzvédelem, egészségügyi kérdések, fürdőélet, szerencsejátékok, öltözködés és boszorkányhit stb., s mindez sok eredeti szöveggel és gazdag képanyaggal illusztrálva. A testvérvárosok képzeletbeli sétában bemutatott eleven

képe zárja le a munkát. Csak azt hiányolhatjuk, hogy nem ártott volna a régi Budapest térképét is közölni, mert így az olvasó nincsen mindig tisztában az említett helyekkel, utcákkal és terekkel. A szerző előadása mindig gazdag forrásanyagra támaszkodik, amelyben igen jelentékeny helyet kap az egykorú sajtó híryanaga; gazdagon fölhasználja a különböző röpiratokat, a Budapest történetével eddig foglalkozó szakirodalmat. Talán csak azt lehetne még mondani, hogy aránylag kevés helyet kap a földolgozás során a levéltári és kézirat-tári forrásanyag. Kisebb elírások, ilyen nagy adatanyagban, természetes, hogy előfordulnak, de sajnálatos az a bosszantó szépséghiba, hogy éppen az előszó első mondatában két tévedés van egyszerre: OLÁH Miklós nem tíz évvel, hanem egy évvel Mohács után látta Budát. Csak könyvét írta 1536 körül, de már Németalföldön. Hogy is járhatott volna az özvegy MÁRIA királyné bizalmi embere a JÁNOS király birtokában levő Buda várában? De már 1527-ben sem látta ott az „aranytól csillogó” szobrokat és MÁTYÁS király könyvtárát „még fénykorában”. Hogy a palota bronz szobrait SZULEJMÁN 1526-ban elhurcoltatta, azt a török és a nyugati források egyformán kiemelik, a könyvtár pusztulásának egyik leghitelesebb tanúja pedig éppen OLÁH Miklós említett munkája „quas omnes Turca post Ludovici regis ad campum Mohaacz interitum... Buda... capta... partim dilaceravit, partim in alios usus argento detracto dissipavit”. Azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy mihelyt a szerző általánosabb történeti kérdésekre ütközik, gyakran kiütöközik bizonytalansága, és stílusa is könnyen általánosításokba csúszik. Így mindenekelőtt nehezen lehet védeni azt a címnél is alapot adó nézetét, amely a barokk fogalmát a XIX. század első évtizedéig terjeszti ki. Még akkor sem fogadható el ez az álláspont, ha éppen az ünnepességek külső formáiban a hagyományos elemek tovább is élnek, mint az élet más területein. A mindenáron való barokkosításból következik a kissé sztatikus szemlélet, a fejlődés, változás menetének a szükségesnél kisebb mértékű jelzése (például a barokkból kiágazó rokokó nyomtalanul eltűnik). A történelmi fogalmak terén való ingadozás okozza, hogy egy bekezdésen belül olvassuk azt, hogy a „barokk szoros kapcsolatban áll... a nemzet és nemzetállam kialakulásával” és azt, hogy a barokk „lényegében nemzetietlen-kozmopolita”. A XVIII. századi nemességet is nehezen lehet „akkor még haladó erőnek” nevezni. Az ilyen és hasonló kisebb zavaró momentumok azonban semmit se

vonnak le abból a nagy érdemből, hogy ZOLTÁN József munkája éppen azon a téren hozott értékes gyarapodást tudományos irodalmunknak, ahol talán mindig a legnagyobb hiányok voltak, az életforma történet terén. Sajnos, a szerző nem érte meg nagy művének megjelenését. Váratlan halála, közvetlenül könyvének a nyomdából való kikerülése előtt, derékba törte szépen kibontakozó munkásságát. De éppen ez a munkája kitűnő példát adott arra, hogy a könyvtárak költségűjteményi munkája és publikációi — túl a föltáró segédleteken, bibliográfiákon, forráskiadványokon — eljuthatnak a legmagasabbfokú formáig is: a gyűjtemény anyagából kiinduló tudományos monográfiáig.

CSAPODI CSABA

Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento. Vicenza, 1963, Neri Pozza. 235 l. 152 kép. 12 színes tábla. (Raccolta Pisana di saggi e studi diretta da Carlo L. Ragghianti 9.)

A pisai egyetem művészettörténeti intézete érdekes és értékes kiadvánnyal gazdagította az olasz miniatúrafestészet történetét. A kiadvány szerzője a XIV. századi pisai kódexek miniatúráit vizsgálja 70 lapra terjedő tanulmányában; ezt követően pedig a miniatúrákkal gazdag kódexek részletes leíró katalógusát adja.

Az olasz miniatúrafestészet történetében — különösen a XIV. századi művészet keretében — Pisa mind ez ideig alig, és csupán egy-egy kiemelkedőbb alkotásával szerepelt. Talán érthető is ez, hiszen az olasz Trecento oly rendkívül gazdag és bőséges miniatúratermésében elsősorban Bologna, S'ena, Firenze, Nápoly kódexei-nek a díszítései jutottak közelebb a miniatúrafestészet kutatóihoz. Pisa művészete már a korábbi századok építészeti csodáival a Trecentóban is élvonalon állott. Köztudomású, a híres ferde torony irigylésre és utánzásra ösztönözte a jelentős egyetemi várost, Bolognát. A pisai Battistero és dóm szöszékei messze földön hírdették az új olasz szobrászat elindulását a PISANOK művészetével: és a ferde torony mellett a pisai dóm karsú fehér márványoszlopaival s ellipszis alakú kupolájával ma is a régmúlt építészetének egyik elkápráztató csodája. Pisa örök híressége még a Camposanto díszes freskóival, a nagyhercegi *Halál diadalának* az ábrázolásával. És most, ez az ízléses és szép kis kiadvány bemutatja, hogy Pisa miniatúrafestésze is méltó volt a város régi művészetéhez: egyes ismert miniatúrák mellett számos ed-

dig ismeretlennel dokumentálja, hogy Pisa komoly s egyenrangú társa volt Siena, Firenze s Bologna híres miniatúraművészetének is.

Az itt bemutatott, pompázó lapszeldíszítésekkel gazdag egyházi szertartáskönyvek, graduálék és antifonariók bővelkednek a szentek ábrázolásaiban, s miként nagy általánosságban az itáliai miniatúraművészetben, úgy a pisai kódexekben is a szentek mártíromságának ábrázolásai nyújtanak dokumentumokat az egykori társadalom életjelenségeire, hogy például S. STEFANO vagy S. LUCIA mártíromságának ábrázolását említsük. (Firenze, Bibl. Laurenz. Brev. Ms. Strozzi 11. és Pisa, Museo Nazionale cor. A. c. 299.) De ugyanakkor találkozzunk érdekes és rendkívül ritka ikonográfiai témákkal — a betlehemi gyermekgyilkosság avagy Izsák fölaldozása drámai erejű miniatúrái mellett — ó-testamentumi jelenetek különleges s virtuóz ábrázolásaival. Ilyen a pisai Museo Nazionale cor. D. jelzetű, nagyméretű antifonariójában a József és testvéreit ábrázoló miniatúra vagy ugyanezen kódex egyik másik miniatúráján a glóriával övezett NOÉ, családjával, a bárkával és a párosával festett állatsereggel. Ez az antifonario művészi stílusával fölöttébb rökös a pisai Museo Nazionale cor. A. jelzetű antifonariójának egy rendkívül érdekes felfogással festett miniatúrája is, amelyen egy glóriával övezett öreg próféta, egy előtte álló ifjú üvöltő száján keresztül szónokol hallgatóihoz. De megtaláljuk a pisai miniatúrák között a város egykori nyomorékjainak az élethű ábrázolását is. Kettőn kuporognak a földön, s csodátváró bizakodással tekintenek föl Szent FERENC ravatalára. (Pisa, Mus. Naz. Antifonario cor. P.)

Mind e kiragadott példák mutatják, hogy Pisának rendkívül fejlett s jelentős volt miniatúraművészete a Trecento korában. Nem kevésbé érdekes az a tény, hogy már a század első feléből több világi ábrázolás is fennmaradt az utókorra. Szín-pompás illusztrációkon megőrizve a város földműveseinek, irnokának és annak megbízójának képmásait, továbbá a városi vezetők megválasztását bemutató jelenetet és a nép választott vezetője, a „Capitano del Popolo” eskütételének az ábrázolását (a pisai Archivio di Stato Com. A. N. 4., Com. A. N. 5. és Com. A. N. 6. jelzetű kódexekben). E miniatúrák így bemutatják s megőrizték számunkra azoknak a törvényeit, szokásait és képmásait, akik ott éltek valaha, a Trecento idején Pisában, ott jártak a dómban és a keresztelő kápolnában: s hallgatták a Niccolo PISANO és Giovanni PISANO pompázatos

szószékeiről elhangzó egyházi szónoklatokat.

Gigetta DALLI REGOLI e jelentékeny munkája nemcsak a XIV. századi Pisa gazdag s egyéni sajátosságokkal rendelkező miniatúrafestészetét ismerteti és méltatja, hanem értékes s új dokumentumokkal gazdagítja az olasz Trecento társadalmának az ismeretét is.

BERKOVITS ILONA

Burckhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern. Erlebnisse und Betrachtungen bei der Herausgabe frühmittelalterlicher Handschriften. Olten, 1963, Urs Graf-Verlag. 69 l., 16 színes melléklet.

A szerző, aki több mint egy évtizede vesz részt egy svájci kiadó részéről a legszebb kora-középkori (V—XI. századi) illuminált kódexek teljes facsimiléinek kiadását előkészítő munkálatokban, ebben a vonzó külsejű, bár alig öt ív terjedelmű könyvben elmondja, milyen élményei voltak részben magukkal a kódexekkel, részben az ezek reprodukálásával folyó munkálatokkal kapcsolatban. Célja csupán ez volt, és nem az, hogy tudományos rendszerezést vagy bármilyen szakszemponutú áttekintést adjon az anyagról.

Az a néhány igen jól sikerült színes illusztráció, amely a könyv szövegét kíséri, mindennél inkább megérteti az olvasóval, hogy az elmélyedés ezekben a nem mindennapi érdekességű és értékű kultúrtörténeti emlékekben (mert nem lehet csak „kódexek”-nek nevezni őket) a gondolatok olyan sorát váltotta ki belőle, amelyet másokkal is közölni kívánt.

Egyedülálló, magasszintű, de számunkra szinte az érthetlenségig elhomályosult kultúrát tükröznek az írországi *Book of Kells* (i. u. VIII. sz.) arabeszkekkel, szövevényes szalagfonatokkal ékes díszítményei, amelyek között itt-ott szinte meglepetésszerűen fedezhetjük fel egy-egy emberi arc vagy alak csak szimbolikusan értelmezhető ábrázolását. Az inzuláris könyvművészet mestereinek szép, jól olvasható betűformáit is megcsodálhatjuk egy-egy reprodukción s ismét máshol e számunkra időben oly távoli világnak szín- és formagazdagságát.

Kétségtelen, hogy a talán technikai kivitelben primitívebb, kompozícióban nagyvonalúbb, de a főhangsúlyt az emberi alakok ábrázolására helyező, az *Iliász*ból vagy bibliai történetekből vett illusztrációk könnyebben érthetők számunkra, mint az előbb említettek.

Az utóbbi években egyre szaporodik a modern technikával, színvonalas appará-

tussal megjelenő facsimile-kiadások száma. Ennek több oka van, nem utolsósorban az emberiségnek saját története, régi kultúrája iránt megnövekedett érdeklődése. Haszna többek között az, hogy sok olyan értékes dokumentum válik közkinccsé, amely eddig csupán kevesek számára volt hozzáférhető.

Szerzőnk műve végén időrendben, lelőhely megnevezésével felsorolja azt a 24 kódexet, amelyek szerinte a korai középkor kereszténységet fölvetett területein keletkezettek közül művészi szempontból a legjelentősebbek. Azonban, ha csak futó pillantást vetünk is az idevágó tudományos irodalomban ismertetett kódex-nyagra, az a benyomásunk, hogy ennél jóval több kell, hogy legyen. Példának csupán egy másik, hasonló jellegű kiadványsorozatot, a gráci Akademescher Verlag *Codices selecti* sorozatát említjük meg, amelynek mind eddig kiadott, mind ezután megjelenő hasonmás-kötetei alátámasztják előbbi állításunkat.

Érdeemes lenne módot találni arra, hogy valamelyik nagy könyvtárunk vagy esetleg több intézményünk szakmai megosztásban megszerezze mindezeket az értékes, tanulságos és egyben élvezetet nyújtó kiadványokat. Leghelyesebb volna talán, ha az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtené őket a teljesség igényével.

Cs. Cs.

Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie. Pullach bei München, 1962—1964, Verlag Dokumentation der Technik. 1—6 köt.

A Dokumentation der Technik elnevezésű dokumentációs magánvállalat 1950 óta gyűjti az alaptudományok és a technika szakirodalmának különféle elsődleges és másodlagos termékeit, és azokból egyrészt egy ez idő szerint kétfélemilliónyi adatot tartalmazó információs kartertétot épített ki, amelyből megkeresésre a költségek megtérítése ellenében irodalomkutatásokat is vállal, másrészt pedig a begyűjtött adatokból a *Handbuch der Technischen Dokumentation und Bibliographie* című nagyszabású, kiegészítő kötetekkel évről-évre megújított, indexjellegű dokumentációs szolgáltatást szerkeszti.

A *Handbuch* tudomásunk szerint 1956-ban került első ízben kiadásra, a mainál formailag és tartalmilag lényegesen kezdetlegesebb kivitelben. Az új kiadás a kezdeti hibák és fogyatékoságok jórésztét felszámolta, és ennek következtében az egyenként 4—500 sokszorosított lapot tar-

talmazó kötetek ma már messzemenően megbízhatóbb adatszolgáltatásra alkalmasak, mint az első kiadás kötetei. A 6 kötet a kiegészítő köteteket is figyelembe véve, valójában 10 kötetet képvisel, és így ebben a kiadványban az olvasó mintegy 5000 lapnyi információs jellegű adatot talál, ami a kompressz gépelt szedéstükör következtében mintegy 300 szerzői ív terjedelmének felel meg. A hatalmas anyag tematika szerint kötetekre tagolva, a következő tartalmi alakulást mutatja.

Az első kötet lényege a dokumentációs szervezetek bemutatása a világon 35 ország adatszolgáltatása alapján, továbbá mintegy 13 000 műszaki és természettudományi folyóirat betűrendes jegyzékének közreadása, valamint a könyvtár és dokumentáció tárgykörében működő nyugat-német és főbb külföldi kiadók, végül a technika és gazdaság szakirodalmával foglalkozó nyugat-német és főbb külföldi könyvkereskedések jegyzékének az összeállítására. A kötetben és egyúttal a teljes kiadványban a legértékesebb és leghasználhatóbb rész a dokumentációs szervezetre vonatkozó összeállítás, amely mintegy 200 lapon aránylag friss adatokat és leírásokat közöl az említett 35 ország dokumentációs szervezeteiről. Az ismertetések értékét emeli, hogy azokat nem a kiadói munkaközösség állítja össze, hanem a különféle országok vezető dokumentációs szerveitől bekért jelentések alapján, ill. közreadásával ismerteti. Néhány esetben ilyenek hiányában a szakirodalomban rendszerint szakember tollából megjelent közlemény szolgál az ismertetés alapjául. Hátránya azonban ennek az aránylag hiteles adatszolgáltatásnak az a körülmény, hogy sok esetben fogyatékos vagy igen rövid az egyes országok szervezeteinek az adatszolgáltatása, más esetben csak egy vonatkozásra terjed ki, és általában s embeütlő ilyen módon az egyes ismertetések terjedelmi és a mélységi feldolgozás szerinti egyenetlensége. Örömmel kell megállapítani, hogy a szocialista országok túlnyomórésze, így különösen a Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Románia a központi műszaki dokumentációs intézetek által beküldött és így megfelelő tájékoztatási értékű és hitelességű ismertetésekkel szerepel.

A kiadvány 2. kötet a könyv és a könyvtárügy történetére, a szerzőkre és lektorokra, a fordításügyre, a szerzői jogra, a kiadókra, könyvkereskedésekre, könyvkiállításokra, a dokumentációra és információra, a könyvtárügyre állít össze különféle országok szakirodalmi alapján katalóguscédula méretű kivitelben bibliográfiai jegyzékeket, amelyeket gondos hely-

rajzi, szerzői, cég- és tárgyszó-mutatók tesznek sokoldalúan használhatóvá.

A 3. kötet az alaptudományok és a technika területén a világon megjelent egyszeri és időszaki bibliográfiákat kíséri meg összegyűjteni, és 10 fő szakcsoport szerint közreadni. A szakcsoportok, amelyeknek beosztását a 4–6. kötetek is követik, meglehetősen tágkörűek, és minden esetben nem is szükségképpen azonos kategóriájú szakterületekre terjeszkednek ki. Így pl. a mérés-technika együtt szerepel a technológiával és az alakításra kerülő anyagokkal, a gépészet a szabályozás-technikával, az energia az elektrotechnikával, ami kétségtelenül nehezebbé teszi a vonatkozó szakterületek áttekintését. Magyar vonatkozásban megemlíthető, hogy bibliográfiák helyett olykor más jellegű anyag is bedolgozásra került.

A kiadvány 4. kötete szakszótárak, szakenciklopédiák bibliográfiai adatait adja közre, továbbá a fordítási technikára, a fordítógépekre és a szótárak előállítási technikájára vonatkozóan megjelent szakirodalmat. A magyar anyag szempontjából örömmel állapítható meg, hogy szótár-kiadásunk jelentékeny fejlődése a Terra kiadásában megjelent szótárakban majdnem hiánytalanul nyomon követhető.

A három kötetből álló 5. kötet szakmai címjegyzékeket, Who's Who jellegű kiadványokat, árulástakat tartalmaz. A hatalmas anyagban Magyarország sajnos csak egy 29 lapos hílversumi sokszorosított jegyzék közvetítésével szerepel.

A 6. kötet egy alapkötetben 121 országból származó mintegy 13 000 szakfolyóirat, egy kiegészítő kötetben pedig kb. 4000 szakfolyóirat bibliográfiai adatait közli a fentebb már említett 10 fő szakterület szerinti csoportosításban.

Mint az eddigiekből is nyilvánvaló lehet, a nagyszabású műszaki, gazdasági és alaptudományi jellegű bibliográfiai sorozat bőséges első és másodlagos szakirodalmi adatokat bocsát olvasói rendelkezésére, és azokat egy-két éven belül kiadott kiegészítő kötetekkel mindenkor új adatokkal egészíti ki.

A Karl-Otto SAUR, Bärbel SAUR, Grete GRINGMUTH irányításával működő szerkesztőbizottság a hatalmas anyagban folyamatosan javuló metodikával iparkodik megfelelő áttekintést biztosítani, és a közreadott adatokban sokoldalú indexek kidolgozásával a kutató részére eligazítást nyújtani. A dolog természetéből adódik, hogy egy ilyen nagyarányú vállalkozás soha sem lesz képes a számbajövő adatok teljességét szolgáltatni, és téves besorolások, különösen a nem nemzetközi nyelven publikált adatokból szinte elháríthatatlanul előfordulhatnak. Az új sorozat azonban — amint erre a bevezetőben már utaltunk — lényeges fejlődést mutat a 7–8 évvel ezelőtti kötetekhez képest. Ezért minden remény meglehet arra, hogy a kiadvány további kötetei a mennyiségi és minőségi fejlődésnek ezen az útján haladva, hasznos és egyre megbízhatóbb tükröi lehetnek a műszaki irodalmi dokumentáció és bibliográfia korunkra jellemző nagyarányú előhaladásának.

POLZOVICS IVÁN

Bourne, Charles P.: Methods of information handling. New York—London—Sidney, 1963, Wiley. XIV, 241 l.

A szerző — a Stanford Research Institute kutatója, az elektronikus számítógépek és a gépi adatfeldolgozás szakembere, az American Documentation Institute végrehajtóbizottsági tagja, az *American Documentation* rovatvezetője, a californiai könyvtárosfőiskola előadója — művét olyan kézikönyvnek szánta, amelyből a tájékoztatási rendszerek tervezésével foglalkozók megismerkedhetnek az adattároló és visszakereső rendszerek eszközeivel, gépeivel és módszertanával.

A problémát a lehető legszélesebb aspektusból közelíti meg, túllép a hagyományos könyvtár, sőt a dokumentációs központ keretein is. Rávilágít arra, hogy az adatok tárolása, rendezése és visszakeresése lényegében azonos problémát jelent a közigazgatásban, az iparban, az általános adminisztrációban, s az alkalmazott módszereknek a hagyományos könyvtár csak egy tipikus példája. A különböző területeken jelentkező, de alapvetően azonos természetű probléma felvetése után áttekinti az információ rendezésének eszközeit: a szövegből merített vezérszavakat, az uniformizált tárgyszót és az osztályozást, kitérve a bemutatás technikai-fizikai módszerére is. A következő fejezet a kódolással foglalkozik, röviden ismerteti az idevágó hangszisztemi vizsgálatokat, a különféle csontkító-rövidítő eljárásokat, az előre kidolgozott kódokat, az egyszerű és a szuperponált számkódokat. A negyedik fejezet az információ gépi kezelésre alkalmas rögzítési módszereit tárgyalja: a lyukkártyát, lyukszalagot és mágneses szalagot, egyelőre elvi általánosságban.

Gyakorlatibb, az egyes eljárások technikai-módszertani alapjait is ismertető rész kezdődik az ötödik fejezettel, amely a kézi válogatású lyukkártya-rendszereket mutatja be, ismerteti a peremlyukasztásos kártyák kódolását, a lyukasztó és válogató berendezéseket, a fontosabb gyakorlati

alkalmazási lehetőségeket. Itt tárgyalja a kézi válogatású belső lyukasztású rendszereket (Peek-a-Boo, Termatrex, Omnidex stb.) is.

A hatodik fejezet a lyukkártya-gépsorok, a hetedik a számítógépes rendszerek elveinek és gyakorlati felhasználási lehetőségeinek az ismertetése. A nyolcadik most már részletesen és elemzően tárgyalja a papír- és mágneses szalagokkal kapcsolatos berendezéseket, míg a zárófejezet a mikro-rögzítés anyagait, formáit, berendezéseit és gyakorlati alkalmazásait vázolja.

A könyvet gazdag kép- és táblázatanyag egészíti ki. A gyakorlati részekben mindenütt tájékoztató ár- és költség-táblázatokat találunk. A jegyzetek és a fejezetek végén található kiegészítő irodalom együttvéve gazdag bibliográfiát adnak, amelyet — ökonomikus módon — név- és testületi mutató foglal össze.

Mint az amerikai recenzensek megjegyezték, a könyvet leginkább a szerző 1958-ban megjelent hasonló tárgyú bibliográfiájának kiegészített, illusztrált szemlésszerű kidolgozásának tekinthetjük. Az átfogott terület olyan nagy, hogy az összefoglalás csak a legáltalánosabb elvialapokra terjedhet ki, a részletekben a hivatkozott irodalom igazít el. Legfőbb értéke éppen ez a széles áttekintés, ami a tárgyban teljesen járatlan olvasónak is lehetővé teszi az eligazodást.

SZILÁGYI TIBOR

mindezzel a kutatók, ill. az üzemi szakemberek mentesítése az irodalomkutatástól és értékeléstől. Mindezen túl bebizonyítja, hogy a dokumentáció és információ az üzemi racionalizálás fontos eszköze.

Az üzemben vagy kutatóintézetben létesítendő vagy nem megfelelően működő dokumentációs részleg átszervezésére ELSNER könyve jó segítséget nyújt. Az aránylag szűkre szabott terjedelem ellenére is kellően részletezve ismerteti az üzemi (intézeti) dokumentáció jóformán valamennyi lényeges kérdését, nevezetesen: feladatait, szervezését, személyi feltételeit, elhelyezését, költségvetését, a dokumentumok feldolgozását, osztályozását (ennek kapcsán a különféle egyszerű lyukkártya-rendszereket), sokszorosítását (és a sokszorosító, valamint a másoló berendezéseket), végül a dokumentumok üzemen belüli terjesztését s hasznosítását és a tájékoztatómunka hatékonyságának növelési módjait. A könyvet 61 tételből álló szakbibliográfia egészíti ki.

A szerző tehát röviden a dokumentáció és információ valamennyi lényeges kérdésével foglalkozik. Újat persze nem mond, de elmondja mindazt, amit egy gyár tulajdonosának, intézet vezetőjének vagy dokumentátorának a dokumentációról tudnia kell. A könyv számos megállapítása a mi viszonyainkra is érvényes, és megfontolandó, hogy nem lenne-e célszerű hasonló terjedelmű és színvonalú könyvet a dokumentációról magyar nyelven kiadni.

NÉMETH BÉLA

Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur. Eine Einführung in Dokumentation und fachliches Informationswesen. Berlin-West, 1964, Schiele u. Schön. 80 l. (Technische Handbücherei 10/1.)

Helyes döntéshez megfelelő tájékozottság szükséges — evvel a megállapítással kezdi a szerző könyvét, amely kettős célt szolgál: egyrészt felhívja az üzemek és intézetek vezetőinek a figyelmét a szakirodalom és ennek kapcsán a dokumentáció és információ jelentőségére és hasznára, másrészt útmutatást ad egy üzem vagy intézet tájékoztató részlegének a megszervezésére és működtetésére. Helyesen világít rá arra, hogy egy intézmény tájékoztató csoportjának a feladata az üzem munkájához szükséges különféle szakirodalom (könyv, folyóirat, szabadalmak, szabványok, prospektusok, katalógusok, kutatási jelentések stb., valamint a dokumentációs központok szolgáltatásainak) összegyűjtése, az adott időszakban végzett munka szempontjából való kiválogatása, az érdekelt dolgozóhoz való eljuttatása, esetleg lefordítása és rendezett megőrzése,

Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékoztatói szokásai és a szakirodalmi tájékoztatás iránti igényei. Bp. 1964. 101 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 23.)

DÉRI Miklósné könyve értékes adatokkal járul hozzá a tudományos tájékoztatás egyik legégetőbb kérdésének, a szakirodalom iránti igények problémakörének tisztázásához. A szerző a Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó 25 munkatárs olvasási szokásait, tájékoztatójának forrásait, az olvasott szakirodalom összetételét, az igények kielégítettségének fokát stb. elemzi.

Műve elején összefoglalja a vonatkozó külföldi szakirodalmat, részletesen áttekinti a vizsgálati módszereket, majd ismerteti a hazai és külföldi felmérések eredményeit is. Adatainak értékelésében a szükséges óvatossággal jár el, tudva, hogy a vizsgálati alanyok igen kis száma és működésük speciális területe nem teszi

lehetővé megállapításainak nagyobbfokú általánosítását. A vizsgálat kiszélesítése föltétlenül szükséges. A más területeken dolgozó vegyészek bevonása a további vizsgálatokba a jelenlegi képet közelítheti az egész szakterület tényleges helyzetéhez. Megfelelő nagyságrendű mintavétel az elemzés elmélyítésének is feltétele. Mindez felbecsülhetetlen adatokkal járulhat hozzá a szakirodalmi tájékoztatás korszerű és hatékony hazai rendszerének kiépítéséhez. DÉRINÉ könyve jelenlegi formájában is igen jelentős, szerzője számára pedig biztos kiindulópont a további kutatásokhoz.

HORVÁTH TIBOR

The bookman's glossary. Fourth edition, revised and enlarged by Mary C. TURNER. New York, 1961, R. R. Bowker Company. VIII, 212 l.

A *The bookman's Glossary* 1924-ben jelent meg először a *Publishers' Weekly* c. folyóirat hasábjain. Célja elsősorban az volt, hogy bevezesse az érdeklődőket a könyvtermés és terjesztés terminológiájába, ismertesse a könyvkereskedésekben, kiadói hivatalokban, könyvtárakban, könyvgyűjtők körében használt mindennapi szak kifejezéseket. A későbbiek során az összegyűjtött anyagot betűrendbe szedve, könyv formájában adták ki. Első két kiadása 1925- és 1931-ben jelent meg. 20 évvel később érte meg harmadik kiadását a Bowker Company munkatársainak a szerkesztésében. A jelenlegi, negyedik kiadás az elmúlt egy évtized új kifejezés-„termésével” gazdagítja a harmadikat, és a már kevésbé használtakat modern kifejezésekkel váltja fel.

A *Glossary* nagyon ésszerűen csak olyan kifejezéseket foglal magába és magyaráz,

amelyekre a mindennapi munka során akár nyomdásznak, könyvtárosnak, akár kiadónak vagy könyvkereskedőnek szüksége lehet. Kizárólag egy szakterületen használt terminus technikus-ok nem szerepelnek az összeállításban. Több kiemelkedő jelentőségű nyomdász, kiadó, könyvkereskedő és könyvtáros működéséről ad rövid értékelő ismertetést a XV. századtól napjainkig. Nagyon érdekes és hasznos a rövidítések magyarázata, a könyvnyomtatásban használt papírfajták rövid ismertetése, a különféle könyvméretek és a történelem során használt naptártípusok leírása. A berni, a Buenos Aires-i, a firenzei egyezményről és az Unesco támogatásával 1952-ben létrejött „Universal Copyright Convention”-ről is ad pársoros összefoglalót a célkitűzések, a módosító egyezmények és a tagországok számának megjelölésével.

Rendkívül hasznos a *Glossary* könyvkereskedelmi terminológiai része, amelyben a leggyakrabban használt angol kifejezések dán, francia, német, olasz, orosz és spanyol megfelelőikkel szerepelnek. Az előző kiadással szemben csökkentették a szótár-részben szereplő idegen nyelvek számát a betűrendes összeállításba felvett kifejezések számának a javára. Az orosz szavak angol transliterációs megfelelője mellett szerepel cirill betűs formájuk is.

A függelékben két lapot szenteltek a leggyakrabban előforduló korrektúra-jeleknek.

A *Glossary* kifejezéseiben és meghatározásaiban elsősorban amerikai, szélesebb körű használata érdekében jó lenne, ha több brit angol szinonimát adna meg.

A kötet könnyen kezelhető és a mindennapi munkában nagyon jól használható.

SZENTMIHÁLY ANDREA

BIBLIOGRÁFIÁK

Budapest történetének bibliográfiája. (A Szabó Ervin Könyvtár nagy könyvtárszeti vállalkozása.)

Budapest 1964 végén két nagy alkotással lett gazdagabb: az újjáépített Erzsébet-híddal és a készülő nagy hét-kötetes *Budapest bibliográfiája* — egyelőre második, harmadik és negyedik — nagyvenőtezer címet tartalmazó hatalmas kötetivel.¹ Ha európajáró turisták mostának

fogva be fogják iktatni útjuk állomásai közé a tündéri Híd megtekintését, a világ hozzánk látogató történészei és bibliográfusai is úgy fogják emlegetni a *Budapest-bibliográfiát*, mint a méreteiben nyugtalanítóan nagy (majdani teljességében hét-kötetes) egyedülálló várostörténeti könyvészetet. Bármennyire különböző műfajú alkotás egymás mellé állítása is az, amire merészkedtünk, egy fontos vonásának

¹ *Budapest történetének bibliográfiája.* 2. köt. 1686–1950. Városleírás, városépítés. — Budapest egészségügye. — Budapest fürdőváros. 3. köt. 1686–1950.

Gazdaság. 4. köt. 1686–1950. Társadalom Szerk. ZOLTÁN József, BERZA László. Bp. 1963–1965, Fővár. si Szabó Ervin Könyvtár. 616, 640, 698 l.

hasonlósága kétségtelen. A hidat tervezők az új híd szerkezetének megválasztásakor irányadónak tartották, hogy a régi híd alapépítményeit, a pilléreket, a hídfőket meghagyják. Így jártak el a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfusai is. Sok évtizedes gyűjteményalapokra építettek — régebbiekre is, mint a SZABÓ Ervin által a századforduló után megszerzett *Budapesti Gyűjteményre*. Budapestnek voltak régi szerelmesei, akik a főváros tanácsára hagyták gyűjteményeiket. Ha majd kezünkben lesz a nagy mű első — a legrégebb időkg visszatekintő — kötete, nyilván olvasható lesz benne a gyűjtemény története, az állományé, s ez nem lesz kevésbé izgalmas, mint a megjelent kötetek fejezetekbe gyűrt várostörténete. *Budapest bibliográfiájának* pillérei az eddig megszokott említések szerint: a BALLAGI-gyűjtemény (ritkaságok és röpiratok), a könyvtár aprónyomtatvány-gyűjtésével együtt ez 100 000 tétel, ezt egészíti ki nagykönyvtáraink, elsősorban az OSzK címanyagából merített gyűjtés; kb. 1100 folyóirat és napilapból kiszűrt cikk; egy alig felbecsülhető újságzselvény-gyűjtemény olyan folyóiratok, hírlapok kivágataiból, amelyeket különben a bibliográfia nem dolgozott fel, s végül — de nem utolsó sorban — a könyvtár saját könyvei és folyóiratainak cikkei. A többi pillér anyagát adják a könyvtár korábban kiadott budapesti vonatkozású bibliográfiái (a szabóervini korszaké a budapesti gyűjtemény egyes részeiről, majd Aquincum; a fürdőügy; az 1686-i visszavívás; Budapest 1848/49-ben; Budapest a Tanácsköztársaság idején; Budapest munkásmozgalmának, Budapest szocialista fejlődésének könyvészetei), kiegészítve azzal az irodalommal, amelyet a gyűjtés 1950-ben megállapított időhatára megkövetelt.

Bibliográfusok tudják, hogy a munka neheze a gyűjtött anyag elrendezésekor kezdődik, a bibliográfia sikere az elrendezés célszerűségén alapszik. ZOLTÁN József, aki kezdettől fogva a megjelent első kötet befejező nyomdai munkálatáig irányította a munkaközösség munkáját fájdalmas, korai haláláig, a *Szabó Ervin Könyvtár Évkönyvének* több előző kötetében fejtette ki elképzeléseit a mű szerkezetéről. Tanulságos volna végigkövetni megmondásait. „Zoltán József — írja az *Előszó* — a munka megkezdésekor még elsősorban időrendi elhatárolást tartott szükségesnek s az egész anyagot a fő periodizációs szakaszok szerint kívánta csoportosítani (egy kötetben az őskori, ókori és középkori anyagot 1686-ig, Budapest visszafoglalásáig; egy kötetben az 1686-tól 1873-ig Buda, Pest és Óbuda egyesítéséig tartó korszakot;

végül egy kötetben Budapest történetének anyagát az egyesüléstől Nagy-Budapest kialakításáig, azaz 1950-ig). Ezt a periodizációt egészítette volna ki két további kötet, az egyik az egyes korszakokra vonatkozó összefoglaló munkákat tartalmazta volna, a második a budapesti vonatkozású életrajzi anyagot. Az utóbbit külön bibliográfiában kívánjuk közreadni. Ugyancsak az eredeti elképzelés szerint az annotációkban fel kellett volna tüntetnünk az illusztrációkat is, s így a bibliográfia egyúttal egy budapesti ikonográfia szerepét is betölthette volna.”² El kellett térniük az eredeti tervekétől.

A periodizációhoz való merev ragaszkodás (hiszen lényegében három választóvonalról: 1686, 1873, 1950 lehetett csak szó) az elrendezéskor zavarba hozta volna a szerkesztőket. Könyvmonstrumok keletkeztek volna, amelyek a kényelmes tanulmányozást lehetetlenné tették volna, márpedig ez a bibliográfia egy élő város továbbépítői számára készült munka akart lenni. Az egész mű anyagának az eredetileg számbavett periódusokra osztása — a szerkesztők felfogása szerint — azért sem lett volna megfelelő, mert 1873-nak mint választóvonalnak alkalmazása esetén számos munkát több helyen is fel kellett volna sorolniuk. Az anyag jellegénél fogva csak 1686 kínálkozott választóvonalnak, az 1686 és 1950 közti fejlődést pedig az egyes szakterületeken történt változások, eredmények mutassák be. Így került sor a két nagy korszak anyagán belül a *tárgyak* szerinti tagolásra.

És így alakult ki a 7 kötetes mű szerkezete. Miután csak 1686-ot tekintették választóvonalnak, az ennél korábbi korszak, meg a Budapest egész történetét felölelő munkák egybefoglalója lesz az 1. kötet. Az 1686—1950 közötti korszak anyagát tehát a további 5 kötet a következő szakrendi felosztásban tartalmazza: II. *Városleírás, városépítés — Budapest egészségügye — Budapest fürdőváros*; III. *Gazdaság*; IV. *Társadalom*; V. *Politika és közigazgatás*; VI. *Kultúra*. A befejező VII. kötet tartalmazza a nagy mű mutatóit. Ezek a kötetek a mű egész szakrendszerének a fő fejezetei. Részletesebb tagolásuk az anyag természetéhez igazodik, és ezt meglátjuk a részletes tartalomjegyzékből. Az alfejezeteken belüli címganyag hol betűrendes, hol időrendi elrendezésben jelentkezik. A csoport elejére kerülnek az áttekintést, összefoglalást nyújtó munkák, (a bibliográfiák betűrendben, a szabályrendeletek időrendben), ezt

² A megjelent 2. kötethez mellékelte *Előszó, Folyóiratrövidítések jegyzéke. Rövidítések* c. különfüzetből V—VI. l.

követi az évszámhoz kapcsolódó anyag időrendben. Egy példa: *A város fejlődését visszavetítő tényezők. Elemi csapások* alfejezet elején az árvizekkel foglalkozó összefoglaló jellegű általános irodalom betűrendi csoportja után következnek a kisebb korszakokon belül bekövetkezett árvizekről szóló írások csoportjai időrendben. Az anyag bősége esetén (pl. az 1838-i árvíz) az egykorú és a nem egykorú feljegyzések a csoportban elkülönülnek. A csoportosítás ilyen finomításával több helyütt élnek a szerkesztők. ZOLTÁN József a részletes tematikát még 1961-ben publikálta.³

A bibliográfia szakrendszere az, amiről még szólnunk kell. Az öt főcsoport, amelyet a kötetek címe kifejez (a gyűjtött címanyag nagyobb része itt van), csakugyan alkalmas arra, hogy egy élő szervezet — és a város ilyen — lényeges változását, fejlődését megmutassa. Helyesen hangsúlyozzák a szerkesztők, hogy „a történelmi valóságnak, a társadalmi törvényszerűségeknek megfelelő szakrendszert készítették el, s ezért is kapott nagyobb hangsúlyt a gazdasági és társadalmi fejlődés irodalma”⁴ Összekapcsolni a szakrendet a kronológiával, ez azt is jelenti, hogy az autopsziát teljes szigorral érvényesítik a munka egész folyamán. Ha nem úgy járnak el, a bibliográfia kitűnő forrása lett volna a történelmi kuriózumok utáni vadászatnak, és nem alkalmas munkaeszköze a városfejlődés kutatójának.

Mit találhat és mit ne keressen a *Budapest bibliográfiájában* a kutató? A szerkesztők munkájukra vonatkoztatva szűkebben értelmezve a helyismereti bibliográfiát: *helytörténeti*-nek tartják. „Helyi bibliográfia abban az értelemben, hogy — bizonyos határokon belül — mindazt tartalmazza, ami az 1950-ben létrehozott Nagy-Budapestre vonatkozik. És történeti abban az értelemben, hogy mindazt tartalmazza, ami ennek a helynek történetére, 1950 előtti múltjára vonatkozik. Ami ezen a kettős meghatározáson időben, térben és fogalmakban túlmutat, azt ne keresse az „olvasó.” Ne keressünk e finom kettős meghatározás mögött rejtett célokat: a bibliográfia szerkesztőjének is szüksége van mozgási szabadságra, különösen ha olyan nagy feladattal birkózik, mint a jelen esetben. A határ póznáit ki kellett tűzni — be nem vallott anyaggal szemben is. Nem vették fel a szerkesztők Budapest természeti vagy gazdaságföldrajzát, Budapest 1950 óta végbement fejlődésének történetét, és nem adják nevezetes buda-

pesti személyek életrajzát. Ezt külön életrajzi bibliográfiában fogják kiadni.

És soroljuk fel, amit a kutató nem mindig, sőt így együtt ritkán kap ajándékba a szerkesztőktől? Feltárá munkát többféle formában. Nagyobb monográfiáknál vagy gyűjteményes köteteknél nem érték be egyszerű címléírással. Ilyenkor *analitikus leírás* készült a budapesti vonatkozású fejezetekről. *Annotációkat* — sűrítve jól tájékoztatókat — *minden jelentősebb olyan munkáról, amelynek címe túl keveset mond ahhoz, hogy az olvasó figyelmét kellőképpen magára vonja.* A könyv raktári helyszámát a Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtárában; ahol helyszám nincs, a könyv az OSzK-ban megtalálható, 1100 folyóirat és napilap válogatott cikkét, számtalan mű, — könyv, broszúra vagy cikk — kiderített szerzőjének vagy szerkesztőjének a nevét, ha az név nélkül vagy álnéven jelent meg. Az autopszia elvét oly szigorúan kezelték, hogy helyenként csak fordításban megjelent munkákat közöltek, mert az eredetit nem sikerült megszerezniük.

Ezt a vá.ost többen szeretjük és szeretik, mint gondolnók. És jól esik, hogy a főváros közönségének a könyvtára, a Szabó Ervin Könyvtár nagy bibliográfiájával erről tesz vallomást. Vigasztaló és fölemelő ajándék ez a húsz év előtti megpróbáltatásokra emlékező főváros népének.

A három pompás borítéklatot SÁRDY Károly tervezte. A nyomdai kiállítás a Franklin Nyomdatát dicséri.

KÓHALMI BÉLA

Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1958. Bp. 1965, Gondolat. 581 l.

Kozocsa Sándor és fiai összeállították 1958. évi irodalmi bibliográfiánkat, amelyet most elég elkésve jelentetett meg a kiadó. Üdvös volna, ha ez a nélkülözhetetlen adatgyűjtemény gyorsabb tempóban jelenne meg, hogy utóljérje félévtizednyi lemaradását.

Mint már az előbbi Kozocsa-kötetéről megállapítottam, ez a magyar irodalmi bibliográfia csonka, mert jóformán csak a mai Magyarország eredeti magyar könyvkiadását s e könyvek sajtóját ismerteti — ezt az észleletet itt is, ezúttal is meg kell ismételnem. Ez nem a magyar irodalom bibliográfiája, hanem csak a magyarországi magyar irodalom 1958-i könyvésze. Nyilvánvaló, hogy könyvtárainkban nem lehet hálóra keríteni immár húsz éve a világ magyar irodalmi könyvtermését és annak

³ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. IX. (XXI.) 1961. Bp. 1962. 185—206. l.

⁴ Az id. *Előszó* VI. l.

kritikai visszhangját. Pedig mi sem volna egyszerűbb s mi sem kötelességszerűbb, mint a teljes magyar könyvtermés összegyűjtése és bibliográfiai feldolgoása. Miért ne gyűjthetné össze például Nemzeti Könyvtárunk egy-egy esztendő teljes magyar könyvtermését? Nem ilyesmi tartozik egy nemzeti könyvtár feladatai közé? Húsz éve tudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár a két világháború között megfeledezett arról, hogy rendszeresen összegyűjtse az egész magyar könyv- és folyóiratkiadás termékeit. Ma a szomszéd országokban megjelent magyar könyvek és újságok 1918—1945 közti példányai csak eszónán találhatók meg könyvtárainkban. Ezt a károsodást ma már alig lehet pótolni. Az ilyen bibliográfia, mint a KOZOCSA Sándoré, kultúránk alapvető adatgyűjtésébe világít bele, s a vaskos, szép kötet mögött szomorú úrt mutat be. S az űr annál inkább érezhető, mert bemutat a kötet néhány 1958-i erdélyi és szlovákiai magyar kiadványt is, mintegy éreztetve a kutató olvasóval, hogy ugyanígy tudná prezentálni az egész erdélyi, az egész szlovákiai, az egész jugoszláviai, az egész európai és amerikai s ázsiai magyar könyvtermést.

Mindenesetre meg kell mondani, hogy a KOZOCSA-bibliográfia évről évre gazdagodnak, és differenciálódó irányt mutatnak. Egész sor új kategóriát találunk itt az általános rész beosztásában, ezek az előbbi évekről szóló kötetekből hiányoznak, vagy ott csupán részben találhatók meg. Akad azonban az újításokkal kapcsolatban némi kétkedésünk is, így például nem meggyőző, hogy a magyar irodalom bibliográfiájába föltétlenül beletartoznak a nyelvészet általános kérdései, vagy a nyelvtörténet és a szótáriródalom, vagy a „színházi élet”. Így bökkenünk rá irodalmunk bibliográfiájában a *Zsolnay Hédi előadójáról* szóló kis írásműre vagy egy fiatal filmszínésznő szolnoki szereplését beharangozó színes sorok adatára a *Szolnok Megyei Néplap*-ban. De ugyanígy nem tartozik ide KNEZSA István cikke MELICH Jánosról, egyik szlavistánké a másiktól. Tévedés volt KELLÉR Andor könyvéből kibontani a PALÁSTHY Marcellról rajzolt portrét, mert PALÁSTHY nem volt író, s ha annak minősíti a gyűjtő, akkor valamennyi újságírónkat és szerkesztőnket, a PALÁSTHY-nál nagyobbakat is be kell iktatni a bibliográfiába. A bibliográfusnak nagyon pontosan kell éreznie területe határait, a határsértés itt bonyodalmakat okoz, felfordulással fenyeget.

Nem értem, hogyan kerülhetett ezúttal nem-magyar író az érdekes gyűjteménybe? Kettő is van ilyen: COMENIUS és HVIEZ-

DOSLAV. COMENIUS ugyan — mint a legújabb kutatások mutatják — magyar származású volt, de változatlanul cseh írástudónak számít nálunk is. S ha már nevét, igen helyesen, az ismert latin formában közöljük, tehát COMENTUSnak, nem írhatjuk hozzá dupla keresztnévét sem más-ként, csak latinul, holott itt „Jan Ámos” néven szerepel. Tévedés volt HVIEZDOSLAVOT, pláne magyarosan írva, HVIEZDOSZLÁVKÉNT, besorozni a magyar írók társaságába. Amennyire örülünk neki, hogy ezúttal néhány szlovákiai magyar író is bekerült új könyveivel a gyűjtőkörbe, annyira zavarja örömlünk, hogy a stózi FÁBRY Zoltán, a kiváló irodalompublicista és kritikus tévedésből egy versmondásról szóló cikk szerzőjeként is szerepel, s ez az adat még tovább zavarodik, amikor az ismert budapesti filmrendezőt, FÁBRY Zoltánt, is FÁBRYKÉNT kapjuk vissza, akár a *Hidak és árkok* c. kötet íróját. Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy az *Irodalmi élet* címen beiktatott alkategóriában külön adatesoportot alkot a *Vidéki irodalmi élet*. Ha kétféle irodalmi élet van Magyarországon, vidéki és fővárosi, s hasznosnak tűnik fel ezt a bibliográfiában is érzékelteni, akkor miért maradt el a „budapesti” vagy „fővárosi irodalmi élet” adatköre? Ugyanígy találkozunk e felfogás felemás érvényesítésével a színművészetben. Itt is a *Színházak* csoportban tüstént az első alcsoport neve: *Vidéki színházi élet*, logikus tehát, hogy van egy általános színházi élet, értsd fővárosi, s van vidéki! Nem kell ehhez művelődéspolitikai kommentár; mindnyájan csak egy magyar irodalmat ismerünk, ennek megfelelően nem lehet fővárosira és vidékire vágni ezt a fogalmat itt a bibliográfiában sem.

A KOZOCSA-bibliográfia e szeplőktől eltekintve jeles adatgyűjtést és jól osztályozott író-csoportosítást képvisel. A gyűjteményt böngészve nem tudjuk ellenőrizni, jelent-e meg ennél több műve a magyar íróknak, s írtak-e ennél többet ismertetés-ként és bírálatként ezekről a könyvekről? A tünődés az adatok felett azonban izgalmas és érdekfeszítő észleletekhez vezet. Ezekből a hiteles adatokból tudjuk meg, hogy 1958-ban irodalmi életünkben a legnagyobb publicitás változatlanul azoké az íróké volt, akik húsz esztendeje igazságosan és küldetészerűen az első helyeken állnak az érdeklődő, olvasó és kommentárokat szerető országban. Vannak köztük eltérések, egyiknek jóval kevesebb könyve jelent meg, mint a másiknak, egyiknek nagyobb mennyiségű méltatást-kritikát juttatott irodalmi életünk, mint a másiknak, de ami elveszett a réven, bejött a vámon: a kevesebb kiadású több méltatás-

ban részesült, kiegyenlítődték. Legelőbb írónk változatlanul PETŐFI Sándor, róla 1958-ban hat monográfia és 126 cikk jelent meg, holott könyve csak kettő látott napvilágot. Alakja, sorsa, igéje ma is közvéleményformáló, fényvevő és fényadó. ARANY Jánosról is pontosan hat tanulmánykötetet adtak ki, köztük egy régít újból (RIEDL Frigyesét), de megjelent négy ARANY-kötet és 42 cikk. A közhiedelemmel ellentétben tartja pozícióját, élő-ható erejét ADY Endre is; ADY-ról is hat kisebb monográfia jelent meg, s 92 cikk, ha nem számítjuk közéjük azokat az ADY-arcképeket, amelyek JUHÁSZ Gyula, KOSZPOLÁNYI Dezső, BÓKA László gyűjteményes tanulmányköteteiben láttak napvilágot. ADY-kötet négy jelent meg, s érdekes felsorolni, hogy válogatott cikkeinek gyűjteményéről hét ismertetést írtak, novelláskötetéről négyet, az ADY-levelek kötetéről kettőt s ADY összes verseinek új kiadásáról egyet sem. JÓZSEF Attilánál 1958 az új érvényesülés indító állomása: megjelent válogatott verseinek kötete, összes műveinek kritikai kiadásában a III. kötet, írtak róla az évben egy könyvet s 80 kisebb cikket-ismertetést. Megjelent JUHÁSZ Gyula válogatott verseinek gyűjteménye s az *Örökség* című két kötetnyi válogatás prózájából, az utóbbi kiadványról tizennégy ismertetést írtak a kritikusok. Megjelent JUHÁSZ Gyuláról még két könyv s 74 cikk. A prózában MIKSZÁTH Kálmán vezetett: 19 MIKSZÁTH-kötet jelent meg, készítettek egy MIKSZÁTH-filmet, kiadták levelezését s monográfiát szegedi éveiről, a 19 könyvről tizenhárom ismertetést jelentettek meg, a *Szent Péter esernyője* című MIKSZÁTH-filmről 17 kritikát írtak, s mindezeket a cikkeket nem számítva még huszonkét írás jelent meg a „nagy palócról”. MIKSZÁTH mellett JÓKAI Mór és MÓRICZ Zsigmond egyformán 12-12 könyvvel képviselik népszerűségüket. De MÓRICZ publicitása összehasonlíthatatlanul nagyobb volt JÓKAIÉNÁL: készítettek ugyanis két MÓRICZ-filmet, megjelent egy MÓRICZ-ról szóló kritika-gyűjtemény — VARGHA Kálmán munkája —, s hatvanöt cikk az íróról és művészetéről, míg JÓKAI-ról összesen csak 15 cikket és ismertetést közöltek a lapok. Ezekből az adatokból persze nem világlik ki, mekkora példányszámban jelentették meg a könyveket. De jó jelnek kell venni, hogy könyvkiadás és írói érvényesítés terén a vidék tud versenyezni a fővárossal: ezt MÓRA Ferenc Szegeden jelentkező kultusza mutatja igen biztosan: monográfia jelent meg a szegedi íróról 1958-ban, továbbá számbajövő ismertetések, kritikák, még versek is, s kiadott műveinek példányszáma komoly

versenyszáma legnagyobb prózáíróinknak.

A kritika alakulása, a kritikai figyelem ébresztése vagy elmaradása ugyancsak érdekes adat-képekkel dokumentálódik ebben a bibliográfiában. Számos olyan élő írónk van, akinek 1958-ban egy, sőt két műve is megjelent, s a bírálat tudomást sem vett róla. PASSUTH László két regénye közül csak a *Négy szél Erdélyben* kapott ismertetést a sajtóban: egyetlen egyet. MÓRICZ Virág *Küszöbéről* is csak egy kritika jelent meg, *Pókháló* című regényéről pedig kettő. De RÁKOS Sándor verskötetéről, KOSÁRYNÉ RÉZ Lola regényéről, BALÁZS János SYLVESTER-monográfiájáról, SZÁSZ Imre könyvéről még egy sem.

SZALATNAI REZSŐ

Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században. Bp. 1964. 336 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 22.)

A polgári történetírás kialakulását megelőző korszakban a katolikus és a protestáns hitvitázó irodalom is foglalkozott az eretnekmozgalmakkal, az előbbi azért, hogy „ellenséges” tételeiket cáfolja, az utóbbi, hogy szellemi elődöket keressen. A XIX. század második felétől kialakuló polgári történettudomány, különösen annak művelődéstörténeti és szellemtörténeti irányzata már jelentős mennyiségű anyagot tárt fel az eretnekségek történetére vonatkozólag. Az eretnekségeket már nemcsak mint vallásos, hanem mint politikai és kulturális mozgalmakat is szemléli. A szociológiai érdeklődésű polgári történetírás (főképpen MAX WEBER és TROELTSCH nyomán) és különösen a marxista történetírás az eretnekmozgalmak társadalmi vonatkozásait vizsgálta és vizsgálja ma is. A marxista történettudományt a középkori Európa vallási fejlődéséből az eretnekségek története érdekli a legjobban anti-feudális jellegük miatt, de a modern polgári történettudományban is igen nagy az eretnekségekkel foglalkozó irodalom.

A középkori eretnekségekkel foglalkozó már-már áttekinthetetlenül duzzadt irodalomban való tájékozódást könnyíti meg KULCSÁR Zsuzsanna igen hasznos és jól beosztott bibliográfiája, amelyet BEZENYI Béláné rendezett sajtó alá.

A bibliográfia első, általános része az eretnekségekkel foglalkozó összefoglaló jellegű irodalmat ismerteti, külön csoportosítva ezen belül az eretnekség és a pápaság, az eretnekségek és a szerzetesrendek viszonyát, az eretnekségek filozófiai vonatkozásait, az eretnekek irodalmi tevékeny-

ségét, valamint az egyes országok eretnekmozgalmaikat összefoglalóan tárgyaló műveket. A bibliográfia további részei az egyes főbb eretnekségekkel foglalkozó munkákat sorolják fel. Külön fejezetet kapott pl. a bogomilizmus, a katár, a valdens, a joachimita, a flagelláns, a wiklifita mozgalom, ugyancsak külön fejezet sorolja fel a ferences rend és az eretnekség viszonyának és az inkvizíció történetének az irodalmát.

A bibliográfia csak a XI. századtól a XIV. század végéig terjedő korszak eretnekmozgalmaira vonatkozó irodalmat sorolja fel, kivéve az inkvizíció irodalmát. Az inkvizícióval foglalkozó művek többsége ugyanis, ha elsősorban XIV. század *utáni* korszakokról szólnak is, az intézmény egész történetét áttekintik. A mű csak a XIV. századnál később keletkezett irodalmat dolgozza fel, az egykorú ismertéseket tehát nem, s a gyűjtést az 1960. évvel zárja le. Kihagyta a misztikusokkal foglalkozó irodalmat, bár a misztikusok között számos eretnek akadt, szerepelnek viszont a begárdok és beginák, mert kapcsolataik az eretnekségekkel szervezettebbek voltak. Az inkvizícióról szóló részben nem szerepelnek a GALLEIRÓL és GIORDANO BRUNÓRÓL szóló művek, mert ezek csak mellékesen foglalkoznak az inkvizícióval.

Úgy gondoljuk, hogy ez a bibliográfia hasznos segítőtársra lesz mindazoknak, akik a középkor történetével, elsősorban középkori vallástörténettel s a középkori antifeudális mozgalmak történetével foglalkoznak. Egyetlen kifogásunk lehet csupán: helyesebb lett volna a munka címében is kifejezésre juttatni, hogy az az eretnekmozgalmaikkal foglalkozó *bibliográfia*. Ez természetesen a mű értékét nem csökkenti, s őszintén örülhetünk annak, hogy a szerző a munka folytatását igéri. Ki óhajtja ugyanis terjeszteni gyűjtését a XI. század előtti és a XIV. század utáni korszakokra, s teljesebbé kívánja tenni a XI–XIV. századra vonatkozó gyűjtését is. E bejelentett új bibliográfiát érdeklődéssel várjuk.

BOROSY ANDRÁS

Két újabb szlovákiai ősnymotványkatalógus. A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és ősnymotványtárának vezetője, dr. Imrich KOTVAN közel tucatnyi önálló kiadványban publikálta már eddig a szlovákiai gyűjteményekben őrzött ősnymotványokat. (Ezek ismertetése e folyóirat korábbi évfolyamaiban mind megtalálható: *Magy. Könyvszle.* 1958. 204–205., 1960. 91–92., 1961. 120–121.

és 1964. 105. l.). A legutóbbi időben további két kötettel gyarapodott ezek sora: *Incunabula civitatis Nitriensis*. — *Incunabula v Nitre* (Nitra, 1963. 96 l.) és *Incunabula archivorum, museorum, nonnullarumque bibliothecarum historicarum Slovaciae*. — *Incunabuly archivov, múzeí a niektorých knižníc na Slovensku* (Martin, 1964. 192 l., 8 tab.).

Az első publikáció 78 ősnymotványt tartalmaz a nyitrai püspöki könyvtárból, amelyet jelenleg a helyi múzeum igazgat, míg a másik 2 levéltár, 5 múzeum, 10 nyilvános könyvtár, 2 kastélykönyvtár, 14 egyházi és 2 magánkönyvtár összesen 230 XV. századi kiadványát 248 példányban ismerteti. A szerző lényegében ugyanolyan módszerekkel és formában tette közzé kutatásának eredményeit, mint korábbi publikációiban, így ennek az ismertetésére nem szükséges újra kitérni.

Az ősnymotványok közül külön figyelmet érdemelnek a magyar vonatkozású kötetek. A besztercebányai városi levéltárban az esztergomi breviárium két első kiadása (*RMK* III. 1. és 9.), az utóbbinak további két példány pedig Iglón a Matica Slovenska helyi kirendeltségén található, ahová a szepeshelyi volt püspöki szeminarium könyvtárából kerültek. Az esztergomi misekönyv 1498. évi kiadásából (*RMK* III. 46.) mind a besztercebányai városi levéltárban, mind a nyitrai könyvtárban van egy-egy példány, míg az 1484. évi kiadásból a bakabányai plébánián őriznek egy kötetet. A magyarországi használatra készített *Missale Dominicanorum Ultramontanorum* (*RMK* III. 2.) egy-egy példányáról értesülünk a nyitrai könyvtárból, valamint ugyancsak a volt szepeshelyi szeminariumból. A roznyói püspökség nagy ritkaságú ősnymotványt mondhat magáénak: a pálosok misekönyvét (*RMK* III. 33.), amelyből eddig csupán a budapesti és a cambridge-i példány volt ismeretes. A hazai szerzők munkái közül LASKAI Osvát híres prédikációgyűjteményének egyik kiadása (*RMK* III. 37.) a szepeshelyi szeminariumi könyvtárból ma Iglón, egy másik (*RMK* III. 47.) pedig mind Nyitrán, mind Betlérén megtalálható. TEMESVÁRI Pelbárt hasonló jellegű művét (*RMK* III. 42.) ugyancsak a nyitrai gyűjtemény őrzi. Érdekes magyar vonatkozású ősnymotvány (NIAVIS Paulus: *Epistolae breves*. HAIN 11729. — Vö. APPONYI: *Hungarica*. 53.) található dr. Anton August BANÍK turócszentmártoni magánkönyvtárában.

Nehezebb feladat lenne, — mert az ismertetés kereteit szétfeszítené — ha az ősnymotványok provenienciájának magyar vonatkozásaira is kitérnénk, amelye-

ket KOTVAN e két katalógusában közölt. A közös történelem alapján ez természetes is. Ezért csupán egy, a volt tulajdonos magyar kapcsolatai mellett valóban nemzetközi jelentőségű kötet kiemelésére kell szorítkozni, ez pedig a Matica Slovenska trencsényi kirendeltségén őrzött mű (VALTURIUS, Robertus: *De re militari*. — HC 15847), amelyet egykor — a kéziratos bejegyzések és a nyomtatott exlibris szerint — a híres bécsi humanista, Johannes CUSPINIANUS mondhatott magáénak. Az értékes és nagyon szépen illusztrált ősnymotatványt CUSPINIANUS 1501-ben vette Johann HUSTEL bécsi könyvkereskedőtől két rénes forintért.

KOTVAN ismert szorgalma és következetessége biztosíték arra, hogy hamarosan napvilágot fog látni a még hátralevő két publikációja is a jászói volt premontrei könyvtár 115 és a három kassai gyűjtemény 107 ősnymotatványáról. Ezzel teljessé válik majd az áttekintés valamennyi szlovákiai gyűjteményben őrzött XV. századi nyomtatvány felett, amit nagy érdeklődéssel várunk és remélünk.

BORSA GEDEON

Allony, N. — Kupfer, E. (F.): *The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute. II.* Jerusalem, 1964. XII, 202 l., 30 t.

Folyóiratunkban (1958. 203. l.) ismertettük a Héber Kéziratkutató Intézet fotokópiáinak I. kötetét. Hét év után megjelent a II. kötet. Ezúttal Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország és Svájc héber kézíratairól kapunk beszámolót. Nagy hasznát forgathatjuk ezt a kötetet, mert Svájc héber kézíratairól és a többi ország magángyűjteményeiről eddig nem készült katalógus. Spanyolországban kiűzetés előtti régi zsidó dokumentumokkal ismerkedhetünk meg (El Escorial, Valladolid, Huesca), némelyike kötéstáblából került elő.

A kötetben 1691 héber és 135 nemhéber kézirat rövid leírását találjuk. Ezen a helyen magyar szempontból szeretnénk néhány megjegyzést fűzni a katalógushoz.

20. l. 44. szám. Kopenhága, Simonsoniana. A leírásban nem szerepel a kézirat scriptora és illusztrátora. Ez Samuel DREZNITZ. A kéziratot részletesen ismerttettem: *Acta orient.* XIII. 1961. 135—145. l. — 30. l. 191. szám. Ugyanott. A kis illusztrált kötet írója és rajzolója a pozsonyi Áron Wolf HERRLINGEN. Róla: *Magy. Könyvszle.* 1965. 30. l. — 42. l. 356. szám. Amsterdam, Rosenthaliana. Megvan

itt IZSÁK B. MÓSE bécsi rabbi *Or Zaru'a* című rezponzumgyűjteményének korai kézirata, amely a XIII. századból magyarországi vonatkozásokat tartalmaz (WELLESZ J.: *Isaac b. Mose Or Sarua*. Pressburg, 1905. 41—43. l.). — 49. l. 457. szám. Ugyanott. A kéziratot Mose SZÓFÉR pozsonyi rabbi részére másolták. — 60. l. 642. szám. Ugyanott. *Haggáda*, ez is Áron Wolf HERRLINGEN munkája. — 77. l. 865. szám. Amsterdam, M. H. GANS magánkönyvtára. Alkalmi imádságoskönyv, amelyet a köpcsenyi Chájjim b. Áser ANSEL írt és rajzolt. Ennek a scriptornak a munkásságát összeállítottam (*Studies in Bibliography and Booklore*. VI. 1964. 133—141. l.). Azóta még egy *Haggádája* került elő Izraelben 1770-ből (*Hadoar*. XLIII. 1964. 332., 334. l.). — 123. l. 1486. szám. Zürich, Zentralbibliothek. Abraham FARISSOL polemikus művének, a *Mágén Abraham*-nak első része. Az Orsz. Rabbiképző Intézetben megvan a teljes kézirata (S. LÖWINGER, *REJ.* CV. 1940. 23—52.). — 128. l. 1555. szám. Basel, Egyetemi Könyvtár. Izsák AKRIS *Kol Mevasser* című művének egyik kézirata, amely a kazár levélváltást tartalmazza.

Különös, hogy az egész anyagban alig akad néhány geniza-lap.

A kötetben kitűnő indexek igazítanak el.

SCHIEBER SÁNDOR

150 Jahre Grimm. Bibliographie und Materialien zu einer Ausstellung der deutschen Staatsbibliothek. Berlin, 1964, Deutsche Staatsbibliothek. 112 l.

A Deutsche Staatsbibliothek kiadásában, Heinz WEGEHAUPT és Renate RIEPERT gondozásában megjelent kis könyveske, kedves illusztrációkkal tarkítva, célja és hivatása szerint magyarzó katalógus, annak az emlékkiállításnak az anyagát rögzítette és sorolja fel, amelyet a Deutsche Staatsbibliothek Gyermekek- és Ifjúsági irodalom Osztálya *Grimm testvérek meséi — Nemzeti kultúránk élő öröksége* nem kevésbé büszke címmel rendezett. A kiállítás helyét és idejét azonban nem találjuk a katalógusban feltüntetve, és így azután csupán találgatásra vagyunk utalva. Feltételezhető, hogy a kiállítás ideje egybeesett GRIMM Jakab halálának századik évfordulójával (1863. szeptember 20), valamint a *Kinder- und Hausmärchen* első kötetének (1812) megjelenése óta (ha nem is egész pontosan) eltelt 150 évvel. A katalógus a kiállítás felépítését követve a GRIMM-testvérek gyűjtőtevékenységét

illusztrálja, a mesék feldolgozásait, valamint ezek világirodalmi visszhangját. Hatását a művészetek: a képzőművészet, a zene, a színház és film területén példákkal illusztrálja. A kiállítás súlypontját a mesék illusztrációi alkotják, melyeket időrendben keletkezésük szerint közölnek. A kiállítás anyaga azonban nemcsak a Deutsche Staatsbibliothek állományából származott, hanem 24 kölcsönadó múzeum és tudományos intézet, kiadóvállalat, továbbá egyetemi tanárok, művészek, könyvgyűjtők magánanyagából, akik a kiállítás részére és idejére ritkaságaikat rendelkezésre bocsátották. A katalógus a GRIMM-mese-kiadások bibliográfiájának hiányát igyekszik az emlékkiállítás anyagának rögzítésével pótolni. Három főcsoportban tárja olvasója elé mindazokat a lényeges mozzanatok, melyek a GRIMM-testvérek életével, munkásságával, gyűjtőtevékenységével, a mesék irodalmi vonatkozásaival, pedagógiai hatásaival kapcsolatban állottak. A bibliográfiai adatokat gazdag, sokszor túl nagy terjedelmű anotációval tarkítva, mintegy magyarázó kalauzként tárja fel. A patetikusknak hangzó magyarázatok, amelyek nem mindig szorosan a tárgyra vonatkoznak, sokszor zavarólag hatnak az olvasóra. Ugyancsak nem volt szerencsés megoldás a két kiváló germanista életének és műveinek adatait tartalmazó táblázatot a katalógus 12. és 13. lapja közé beleapplikálni, egy a katalógus normális lapnagyságánál nagyobb íven. A második főcsoport első pontja *Grimm mesék az egész világon* szegényes összeállításával nem illusztrálja eléggé a bevezetőben említett 40 ország nyelvén kiadott műveket. Csak egy példát említve, még a népi demokratikus országok fordításai sem szerepelnek teljes számban, így nem találunk lengyel nyelvű fordítást sem. A nyugati országok közül is szerényen szerepelnek a fordítások. Ugyancsak hiányolható, hogy az illusztrátorok, egyébként bőven felsorolt nevei között a németeken kívül külföldi illusztrálók nevei nem szerepelnek, pl. Walt DISNEYÉ, akit ugyan egy francia nyelvű mesefordításnál (105. sz.) idéznek, holott közismert *Hófehérke* illusztrációja és az abból készült világhírű mesefilmje. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kis katalógus feladata nem terjedhetett a korlátozott és a kiállítás nyújtotta kereteken túl. Ezt a feladatát a már említett egy-két hiányosságtól eltekintve, derekasan teljesítette. A német szakemberektől megszokott rendszerező felépítéssel tárja fel mindazt a valóban gazdag anyagot, amelyet a GRIMM-testvérek mesegyűjtésének 150 éve jelent a világ olvasói számára. A kis könyvet a legismertebb és közked-

veltebb mesék illusztrációi teszik változatossá. Az irodalom, amelyből annotációit merítette, valamint a kiadók, fordítók és illusztrátorok jegyzéke a könyvecske végén megtalálható. A katalógus mint szakbibliográfia is tanulságos és értékes segéd-eszköz, kiadását minden szempontból üdvözlölni lehet.

GYÖRGY JÓZSEF

Felsőoktatási Szemle repertórium. Tíz éves betűrendes és szakmutató 1952—1961. Összeáll. MÓRA László és VÉGH Ferenc. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 187 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára.)

A KMK a tudományos és szakkönyvtárak 1964. évben tartott módszertani tanácskozásáról összeállított 8. sz. kiadványa függelékeként összefoglaló bibliográfiát közöl az utábi 6 év hálózati kiadványairól. Jólesőn lehet ezen az összegyűjtött anyagon lemérni a hálózati központok, így az egyetemi könyvtárak tudatosodásának növekedését feladataikat illetően. Elmondhatjuk, hogy a feladatok és gondozóik jórészt egymásra találtak már. Észrevehető minőségi fejlődést mutat a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára is, amely tudatosan törekszik természetes, de kiadványaiban eddig még nem ilyen világosan megmutatkozott célja: a műszaki felsőoktatás élő problémáinak a maga sajátos eszközeivel, főleg kiadványokkal való hatékony szolgálata felé. Nem is két év alatt már a harmadik újszerű bibliográfiai kiadányt juttatja elsősorban a műszaki felsőoktatás dolgozóinak asztalára, mint remélhetőleg sokat forgatandó munkaeszközt: az utóbbi évek műszaki doktori értekezéseinek annotált jegyzéke és a *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* vastkos kötetei után most egy kisebb, de értékes összeállítást, a *Felsőoktatási Szemle Repertóriumát*.

A repertórium ténylegesen meglévő szükségletet elégít ki. Hiszen művelődéspolitikánkat megszabó *Irányelveink* nyomán az utóbbi években létrejöttek az átfogó gyakorlati irányú reformok: a reformmal kapcsolatos viták a *Felsőoktatási Szemle* legutóbbi éveinek gyűjtőpontjában voltak. Jórészt új oktató gárda alakította ki a szocialista felsőoktatás legégetőbb módszertani kérdéseit. A továbbbérlelésnek, az előzményekből való továbbfejlesztésnek igénye az, hogy a használok egybegyűjtve kapják az egész témagyűjteményt.

Mindez mellékesen a lap tízéves önelemzésének is jó eszköze lehet, rámutat a fehér foltokra, a mellékesebben kezelt területekre.

A hasonló bibliográfia mércéje a szolgáltatás módszere. A betűrendes rész VÉGH Ferenc munkája, kb. 1500 adatot közöl. Fontosabb a másik, a szakrendi felépítés. Ezt MÓRA László készítette, felhasználható minták alapulvételével. Őt nagy főcsoportban (általános felsőoktatási kérdések, nevelés és oktatás, szervezeti kérdések, külföldi felsőoktatás, szemleanyag) 17 csoport van, mindegyik a jellege szerinti további bontásban. Az elrendezés logikus és tudományos alapvetésű. A cikkek időrendben következnek a szakcsoportokon belül, néhány indokolt eltéréssel. A tartalmi feltárást újszerű kombináció: a szakmai táblázathoz simuló különleges tárgymutató segíti elő még jobban. A kettő együtt feltehetően teljes tájékoztatást nyújthat minden problémára nézve. Értékét a használat bizonyára kedvezően fogja megállapítani. (A felsőoktatási reform és a szakegyetemek talán csak tévedésből maradtak ki a mutatóból). Természetesen minden cikk kétszer szerepel, külön a betűrendi és külön a szakrendi részben. További finomítás a bizonytalan című, de fontos publikációk után illesztett rövid tartalmi ismertetés.

A bibliográfia átlapozgatása is már csak úgy kínálja a módszertani és neveléstörténeti témák, feldolgozások egész sorát. Reméljük, hogy ez a kis mű is eléri minden bibliográfia legszebb célját: sokan fogják forgatni, és sok további tanulmány fog születni segítségével.

HODINKA LÁSZLÓ

Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben. 2. verb. erw. Aufl. Berlin, 1964, Elwert und Meurer. 146 l.

Már második kiadásban jelenik meg, s a tervek szerint ezután 2–3 évenként javított, bővített formában rendszeresen kiadásra kerül egy érdekes könyvkereskedői jegyzék a világirodalom és a tudomány jeleseinek a teljes kiadásairól, vagyis az „összes”, „összegyűjtött” művekről. Bár célja nem tudományos, nem egy új Brunet kíván lenni, hanem a nyugat-német könyvpiacra szereplő teljes kiadások felsorolásával a kereskedelmi érdekeket szolgálja, érdemes vele röviden foglalkoznunk, mert egy sajátos keresztszámokban mutatja be

a nyugat-európai, elsősorban a német könyvkiadást.

Kereskedelmi célja magyarázza, hogy a kb. 760 tétel között csak elvétve találunk régebbi, az 1950-es évek előtt megjelent kiadást. Ugyancsak ez az oka annak, hogy túlnyomórészt német (illetve német és más nyelvű) kiadások szerepelnek a jegyzékben. Csak néhány francia és angol nyelvű tétel található — talán inkább a teljesség kedvéért, mert pl. BYRON, HUGO, KEATS, MILTON, MONTAIGNE, ROUSSEAU, SHELLEY, SWIFT összes művei nem jelentek meg németül az utolsó 15–20 évben.

Természetes, hogy a felsorolt 440 szerzőnek mintegy a kétharmada német. Az angol és francia irodalmat és tudományt kb. 10–10%-os arányban találjuk képviselve. Mellettük még az ókori auktorok szerepelnek nagyobb számmal (közel 30 szerző, de pl. VERGILIUS csak angliai kiadással). Feltűnő, hogy a középkori és a humanista irodalom elég jelentős helyet foglal el a német könyvpiacra. Itt elsősorban a régi „Opera omnia”-k reprint kiadásai tűnnek fel. (Pl. ALBERTUS MAGNUS, MARTIN BUCER, NICOLAUS DE CUSA, ERASMUS, NAVARRAI MARGIT, Ludovicus VIVES stb.)

A kötetben szereplő írói névsor elég tarka, mert pl. CONAN DOYLE összes műveit felvehették, de FLAUBERT vagy VERLAINE nevét hiába keressük. A legtöbb kiadással természetesen GOETHE és SCHILLER szerepel, utánuk SHAKESPEARE következik.

Nehézséget jelentett a névtelen összeállítónak — az előző szerint — a „Denker” pontosabb meghatározása. Így aztán — a nagy német filozófusok mellett szerepel a jegyzékben BACON és Emil BRUNNER teológia-professzor, PARACELSUS és FREUD, AQUINÓI TAMÁS és KIERKEGAARD, LUTHER és BUDDHA. A marxizmus iránti érdeklődést tükrözi, hogy MARX két (egyik NDK-beli), LENIN három kiadással (ebből kettő NDK-beli) szerepel az összeállításban, de megtaláljuk LIEBKNECHT, MEHRING és MAO CE-TUNG összes műveit is (utóbbit amerikai angol nyelvű kiadásban). Az egyetlen magyar vonatkozású tétel is ezt a megállapításunkat igazolja: a magyar „írókat és gondolkodókat” egyedül LUKÁCS György 1962-ben megindult, 12 kötetre tervezett neuwied-i kiadása képviseli.

DÖRNYEI SÁNDOR

TARTALOM

<i>Hervay Ferenc</i> : L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI ^e siècle. — Az erdélyi cirillbetűs könyvnyomtatás a XVI. században	201
<i>Kőhalmi Béla</i> : A „Magyar Könyvészet” felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa	217

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapódi Csaba</i> : A Vatikáni Könyvtár Quintilianus korvinája	219
<i>Vita Zsigmond</i> : Bethlen Gábor könyvtára	221
<i>Sasu, Dorothea</i> : 1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei	227
<i>Komoróczy György</i> : Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami Levéltárban	230
<i>Palatkás Béla</i> : Semmelweis Ignác mint könyvtáros	234
<i>Móra László</i> : A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején	235
<i>Galambos Ferenc</i> : A magyar exlibris legutóbbi húsz éve	241

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Mészán, Antonín</i> : A Gálszécsi-töredék felfedezése	255
<i>Bredár Gyula</i> : Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke	256
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Méliusz négy „elveszett” munkája	263
<i>Kathona Géza</i> : Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkek latin nyelvű kiadása	267

FIGYELŐ

<i>Berkovits Ilona</i> : A zágrábi miniatúrákiállítás	268
<i>Kenéz Ernő</i> : Könyvbeszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban	271
<i>Horváth Tibor</i> : Egy bibliográfiai műfaj margójára	275
<i>Da</i> : Képes lapmelléletek terjesztése ma és százhusz éve	276
HÍREK : Az akadémiai bizottságok újjáalakulása — Tízéves a lipcsei egyetem zsrnalisztikai kara — KBK Értesítő — Az Egri csillagok külföldi kiadásairól (<i>Gábor Dénes</i>) — Az „Emberi színjáték” Balzac sajátkezű jegyzeteivel — Japánban megjelent „a világ legkisebb könyve” — Idegen nyelvű rövidítések szótára	277

SZEMLE

A magyar irodalom története (Ism. <i>Mezey László</i>)	279
Gutenberg Jahrbuch 1964 (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	280
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	281
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (Ism. <i>Csapódi Csaba</i>)	282
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	283
Burekhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern (Ism. <i>Cs. Cs.</i>)	284
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie (Ism. <i>Polzovics Iván</i>)	285
Bourne, Charles P.: Methods of information handling (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur (Ism. <i>Németh Béla</i>)	287
Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékoztatói szokásai (Ism. <i>Horváth Tibor</i>)	287
The bookman's glossary (Ism. <i>Szentmihály Andrea</i>)	288

BIBLIOGRÁFIÁK

Budapest történetének bibliográfiája (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	288
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	290
Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században (Ism. <i>Borosy András</i>)	292
Két újabb szlovákiai ősnymtatványkatalógus (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	293
Allony, N.—Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	294
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (Ism. <i>György József</i>)	294
Felsőoktatási Szemle repertórium (Ism. <i>Hodinka László</i>)	295
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	296

TABLE DES MATIÈRES

<i>F. Hervay</i> : L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI ^e siècle (Texte entier en français).....	201
<i>B. Köhalmi</i> : La «Bibliographie Hongroise» (Magyar Könyvészet) contenant la production typographique de la Hongrie pendant les 16 années suivant la Libération	217

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Cs. Csapodi</i> : Le manuscrit corvinien de Quintilien dans la Bibliotheca Vaticana	219
<i>Zs. Vité</i> : La bibliothèque de Gábor Bethlen, prince de Transylvanie	221
<i>D. Sasu</i> : Les feuilles volantes du mandat d'arrêt des héros de la révolution hongroise de 1848/49 en langue roumaine	227
<i>Gy. Komoróczy</i> : Une librairie de Debrecen au XIX ^e siècle.....	230
<i>B. Palatkás</i> : Ignace Semmelweis bibliothécaire.....	234
<i>L. Móra</i> : La Bibliothèque de l'Université Technique pendant la République des Conseils (1919)	235
<i>F. Galambos</i> : L'ex-libris hongrois des deux dernières décennies	241

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>A. Mész'án</i> : La découverte du fragment du chansonnier de Gálszécsi.....	255
<i>Gy. Bredár</i> : Le fragment du chansonnier de Gálszécsi découverte à Prague.....	256
<i>A. Kelecsényi</i> : Quatre ouvrages «perdus» de Méliusz.....	263
<i>G. Kathona</i> : L'édition latine des articles de foi acceptés le 19 mai 1566 à Marosvásárhely	267

CHRONIQUE

<i>I. Berkovits</i> : L'exposition des miniatures à Zagreb (1964).....	268
<i>E. Kenéz</i> : La politique suivie dans l'acquisition des livres des bibliothèques scientifiques de la République Fédérative Allemande et des États Unis	271
<i>T. Horváth</i> : Notes en marge d'une bibliographie.....	275
<i>Da</i> : La distribution des suppléments illustrés des journaux.....	276
NOUVELLES	277

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A magyar irodalom története (<i>L. Mezey</i>).....	279
Gutenberg Jahrbuch 1964 (<i>M. Vértesy</i>).....	280
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (<i>M. Köhegyi</i>).....	281
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (<i>Cs. Csapodi</i>).....	282
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento (<i>I. Berkovits</i>).....	283
Burekhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern (<i>Cs. Cs.</i>).....	284
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie (<i>I. Polzovics</i>).....	285
Bourne, Charles P.: Methods of information handling (<i>T. Szilágyi</i>).....	286
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur (<i>B. Németh</i>).....	287
Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai (<i>T. Horváth</i>).....	287
The bookman's glossary (<i>A. Szentmihály</i>).....	288

BIBLIOGRAPHIES

Budapest történetének bibliográfiája (<i>B. Köhalmi</i>).....	288
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája (<i>R. Szalatnai</i>).....	290
Kulesár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században (<i>A. Borosy</i>).....	292
Deux nouveaux catalogues d'incunables en Slovaquie (<i>G. Borsá</i>).....	293
Allony, N.—Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies (<i>S. Scheiber</i>)	294
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (<i>J. György</i>).....	294
Felsőoktatási Szemle repertóriuma (<i>L. Hodinka</i>).....	295
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben (<i>S. Dörnyei</i>).....	296